

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

**HÂFİZ-I ŞÎRAZÎ DİVANI'NDAKİ BAZI TASAVVUFİ KAVRAMLARIN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe KAŞ

Ankara-2018

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI**

**HÂFİZ-I ŞÎRAZÎ DİVANI'NDAKİ BAZI TASAVVUFİ KAVRAMLARIN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe KAŞ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Öncel DEMİRDAŞ

Ankara-2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TASAVVUF)
ANABİLİM DALI

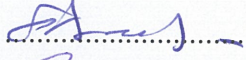
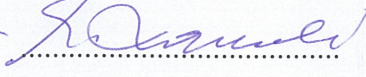
Ayşe KAŞ

HÂFİZ-I ŞÎRAZÎ DİVANI'NDAKİ BAZI TASAVVUFİ
KAVRAMLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Öncel DEMİRDAŞ

Tez Jürisi Üyeleri

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>İmzası</u>
Dr. Öğr. Üyesi Öncel DEMİRDAŞ	
Dr. Öğr. Üyesi Hamdi Kızılcı	
Prof. Dr. Valiut Göktürk	

Tez Sınavı Tarihi: 16.08.2018

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2.....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Ayşe KAŞ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	IV
ÖNSÖZ	V
GİRİŞ.....	1
1- Çalışmanın Adı.....	6
2- Çalışmanın Konusu	6
3- Çalışmanın Amacı.....	7
4- Çalışmanın Önemi.....	7
5- Çalışmanın Yöntemi.....	8
a- Kavramsal Çerçeve	9
b- Varsayımlar	9
c- Kapsam ve Sınırlılıklar	9
d- Veri Toplama Tekniği:	10
6- Zamanlama	10

BİRİNCİ BÖLÜM

I. HÂFİZ-I ŞÎRÂZÎ'NİN HAYATI.....	11
A. Doğumu.....	12
B. Çocukluğu	12
C. Ailesi	13
D. Eğitimi.....	14
II. HÂFİZ-I ŞÎRÂZÎ'NİN ESERLERİ ve EDEBİ KİMLİĞİ	15
A. Eserleri	15
1. Divanı	15
2. Kasideleri.....	17

3. Rubâileri	18
B. Hâfız'ın Edebî Kimliği.....	18
1. Rumuzların ve Zengin Sembolizmin Kullanımı	20
2. Sanatsal Derinlik ve Uyuma Riâyeti	20
3. Şiirin Başında Okuyucuyu Heyecana Getiren Uygun İfadeleri Kullanması	21
4. Tanz (Hiciv)	22
5. İbhâm (Muğlak İfadeyle Söz Söylemek) ve İyhâm (İki Anlamı Olan Kelimenin Uzak Anlamını Kastetmek)	22
6. Hâfız'ın Şiir Üslûbu ve Şiir Dünyasında Oluşturduğu Yenilikler	24
7. Hâfız'ın Türk ve Dünya Edebiyatına Etkisi	25
8. Hâfız'ı Şîrâzî'yi Diğer Şairlerden Ayıran Özellikler	26
9. Hâfız'ın Sonsuzluk Sırrı	39
10. Hâfız'ın Şiirlerinde Kur'an Ayetlerine Telmihler	41

İKİNCİ BÖLÜM

I. TASAVVUFÎ ANLAYIŞI.....	49
II. HÂFİZ DÎVÂNINDA YER ALAN BAZI TASAVVUFÎ KAVRAMLAR	63
A. Aşk	63
B. Sâhibu'l-Kalb	75
C. İrfân	80
C. İrfân-ı Ameli.....	81
D. İrfân-ı Nazarî.....	82
E. Ârif ve Zâhid	82
1. Macera	88
2. Şûmûl.....	88
G. Sâlik	88

H. Edeb	90
I. Tecelli	92
İ. Pîr	94
J. Rind	97
K. Bâr-ı Emânet (Emânet Yüğü Aşk)	101
L. Abdal/Budelâ.....	102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. HÂFİZ-I ŞÎRÂZÎ HAKKINDA YAPILAN DEĞERLENDİRMELER	106
A. Mutahharî ve Hâfız	106
B. Oryantalizm’de Hâfız Değerlendirilmesi	110
C. Goethe ve Hâfız.....	114
D. Yahya Kemâl ve Hâfız.....	116
E. Şehriyâr ve Hâfız.....	119
SONUÇ	122
KAYNAKLAR.....	125
ÖZET	129
ABSTRACT	130

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	: Adı geçen makale.
As.	: Aleyhisselâm.
ASBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Bkz.	: Bakınız.
c.	: Cilt.
c.c.	: Celle celâluh.
çev.	: Çeviren.
Ef.	: Efendi.
h.	: Hicri.
Haz.	: Hazırlayan.
Hz.	: Hazreti.
m.	: Miladî.
MÖ.	: Milattan önce
MS.	: Milattan sonra.
sav.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem.
TC.	: Tercüme.
ty.	: Tarih yok.
yy.	: Yüzyıl.

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla başlarım.

Salât ve selâm göklerde ve yerde övülen, adı Ahmed-i Muhammed olan, ahir zaman Peygamberi Nebimiz üzerine olsun. Salât ve selâm din-î celil-i İslâm'a tâbî olan, hizmet eden Ashab-ı Kirâm'ın üzerine olsun. Salât ve selâm bu güzel inançla yaşayıp Allah ve Resulü'nün ahlâkıyla ahlâklanarak üzerine olsun.

İslam inancının yaşanmasında ahlâkî umdeleri ve kavramsal değerleri ile önemli bir değere sahip olan tasavvuf, tarih boyunca her kültür ve iklimten Müslümanların benimseyerek yaşamına kattığı içsel öğretiler manzumesi olmuştur. Onun hedefindeki öğrenci insandır. İnsan, içindeki benlik açmazından ancak tasavvufun yardımı ve rehberliği ile kurtulacaktır. Bu yüzden bu öğretileri insanlara aktaran nezih yaşantılı öncü şahsiyetler hep var olmuştur. Toplumu aydınlatan, onları yerine göre rahmet, yerine göre de azapla uyaran öncüler, tasavvufla güneş gibi dimağlara ve gönüllere ışık vermişlerdir.

Toplumun edebî ve kültürel değerlerini gelecek kuşaklara aktarmak için insanlara kavî-î leyin san'atını icra ederek davette bulunan bu ârifler, toplumun bahtını şekillendiren önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. İşte bu şahsiyetlerden biri olan Hâfız'ın hayatı hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuzdan onun herhangi bir tarikata bağlılığı veya bir tarikatın şeyhi olduğu konusunda da net bir bilgiye sahip değiliz.

Hâce Hâfız, VIII. yüzyılın önemli bir mutasavvıf ve irfân şairidir. Arapça'ya hâkimdir. Arap Edebiyatıyla uzun zaman meşgul olmuştur. Onun yaşadığı bu yüzyıl, İran topraklarında türlü istilâ ve kargaşaların baş gösterdiği bir zamandır. O dönemde Fars topraklarında çeşitli saldırılar görülmektedir. Şah Yahya dışında başka bir emire övgü yazmaktan ictinab eden Hâfız'ın edebî sanatını irfân bahrine daldırmasıyla gazelin rengi tasavvufa boyanmıştır.

Hâfız, tasavvufun zühhd döneminde göze çarpan saflığın ve berraklığın bir takım insanlar sayesinde bozulmasına razı olmamıştır. Tasavvufî yaşantıya sahip olarak görünen insanların riyâ libasına dolanmasından muzdarip olmuştur. Bu öğretinin özünden gitgide ayrılan bir toplumun çürümeye yüz tutan değerlerini kurtarma çabasına girmiştir.

Onun bu gayretlerini kavramayan veya kasıtlı çarpıtan kimseler ise; Hâfız'dan dine, tarikata, şeyhe düşman olan, durmadan bu çevrelere hakaret eden, onları tâzir ve kinâye ile gazelleriyle taşılayan biri olarak bahsetmişlerdir. Oysa Hâfız'ın, irfânı dosdoğru olarak göstermek gibi bir çabası vardı. Onun gönlünde irfan güneşleri doğmak için zaman kolluyorlardı. Kendisinden önce gelen mutasavvıf şairlerin söylediği ve söylemediği bütün güzel irfânî öğretileri mısralarına kendi deyimiyle inci dizer gibi dizmesi gerekiyordu. Çünkü bu tasavvuf yoksunu kimseler sûfilik iddiasında koşmakta, sûfilik vasfına layık olmayanlar tasavvufu kendilerinin tezyin malzemesi yapmaktaydılar. Dillerinde söylediklerini kalplerinin reddettiği bu zümrenin insanlar içinde mescide gitmeleri, yalnız kalınca meyhaneye gitmeleri de onların gösteriş ve riyâ için ibâdet ettiklerini ispatlıyordu. Tasavvufun özünden ve mahiyetinden ayrılan bu kimselerin ıslahı için ne söylense azdı ama Hâfız, tahzîr dolu sözlerini her fırsatta onlara duyurmaktan da asla geri durmuyordu.

Böyle bir zamanda yaşayan Hâfız-ı Şîrâzî, şahsiyeti ve eserleri ile günümüze kadar gelmiş önemli mutasavvıf şairlerden biridir. Hayatı hakkında kesin bilgiler bulunmayan bu mutasavvıf şairin kabri İran'ın Şîrâz şehrinde bulunmaktadır.

Bu çalışmada Hâfız'ın mutasavvıf yönü üzerinde bir değerlendirme yapıldı. Şiirlerindeki mânevî dünyayı reddedenleri iknadan çok, onun bu yönünden habersiz olanları aydınlatmak ve Hâfız hakkında araştırma yapacak kimselere kaynak olmak amaçlandı.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hâfız'ın hayatını ve eserlerini inceledik. İkinci bölümde Hâfız'ın tasavvuf hakkındaki düşüncelerinden ve

onun dîvânında yer alan bazı tasavvufî kavramlara değindik. Üçüncü bölümde ise; Hâfız hakkında serdedilen görüşlere yer verdik.

Çalışmam boyunca bilgi ve tecrübeleriyle beni destekleyip tezime yön veren Dr. Öğr. Üyesi Öncel Demirdağ Hocam'a hasseten teşekkürlerimi sunarım.

Gayretleri hedefine ulaştıran yegâne merciye sığınır ve ondan muvaffakiyetler dileriz. Bizi ilmin ve tevfiğin rızıklarıyla rızıklandırması dileği ile.

Ayşe KAŞ

2018

GİRİŞ

Hâfız, zamanının tarihi bir kaynağı olabilecek nitelikteki şiirlerini kendine has sanatıyla aktarmış ender şairlerdendir. Ölümünden önce divanına şerhler yazılmaya başlanması onun sanatındaki ayrıcalığını ispat etmektedir. Şu bir gerçektir ki, belli bir ihtisas ve görüş açısına sahip olmadan Hâfız'ı yorumlamak imkânsızdır.¹

Hayatı hakkında bilimsel değerde çok az belge kaydedilen Hâce Şemseddin Muhammed Hâfız, (717/1317)-(726/1326) yılları arasında bir tarihte, İran'ın Şîrâz şehrinde dünyaya gelmiştir. Yaşamına dair bulunan en eski kayda değer belge, şiirlerini ölümünden sonra kaydedip bir divan haline getiren arkadaşı Muhammed Gülendâ'ın bu divana yazmış olduğu önsözdür. Yedi kıraate göre Kur'an'ı okuyan Hâce Şîrâzî'ye "Hâfız" maslahı Kur'an-ı Kerim'i ezberlediği için verilmiştir. Döneminin revaçta olan ilimlerinden felsefe, mantık, dilbilim, kelâm derslerini aldığı eserlerinden anlaşılmaktadır. Ailesi hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Annesi Kazerun'lu olan Hâfız'ın, babasının Salgurlular döneminde Kûhpâye'den Şîrâz şehrine geldiği söylenir. Tezkirelerin kayıtlarına göre Hâfız, babasının vefatından sonra ailenin iâşesi için bir müddet fırında çalışmış ve aynı zamanda ilim tahsiline başlamıştır.²

Hâfız, devrinin büyük hocalarından Kıvâmüddin Ebû'l-Bekâ b. İsfahânî-yi Şîrâzî'den ders almış ve ondan minnetle bahsetmiştir. Çocukluk yıllarından ilme ve şiire meftun olan Hâfız, Gâzân Hân³(H.1295-1304) zamanında Şîrâz'da kısa bir süre yönetimde bulunan, (1307-1357) Fars valisi Ebû İshak tarafından himaye edilmiştir. Şiirlerinde bu şahı övmek için "*İslam'ın güzel çehresi ve hayanın kalkanı*" lakaplarını bu iyiliksever hükümdara atfen kullanmıştır.

¹ Daryûş Aşûrî, *İrfâno Rindî Der Şi'ri Hâfız*, Merkez Yay., Tahran 2000, s.13.

² Ali Nakî Behrûzî, *Hâfızrâ Beşinâsîd*, Haz. Muhammed Sadık, , 1.baskı, Marifet Yay., Şîrâz, 1355, s. 1.

³es-Sultânü'l-A'zam Gazân Mahmud Hân b. Abaka Hân el-İlhânî İslâmiyetin İlhanlıların resmi dini olmasını sağlayan İlhanlı hükümdarı (1295-1304). Abdulkadir Yuvalı, "Gazan Hân", *DİA.*, c.13, İstanbul, s. 429-431.

Döneminin iktidarıyla yakın ilişkilerde bulunan Hâfız'ın şöhreti, Fars ülkesini aşp, Hindistan'a ve Bengal'e ulaşmıştır. Ebû İshak'ın son dönemlerinde, hükümeti baskıcı yönetimler ele geçirince Hâfız, Şîrâz'ı terk etmek zorunda kalmıştır.⁴ O, tasavvufu yanlış yorumlayan, sûfiliği iki yüzlü bir ritüel eyleme dönüştüren kesimlere şiirlerinde kinâye ile cevap vermiştir:

داشتم دلقی و صد عیب مرا می پوشد

خرقه رهن می و مطرب شد و زنار بماند⁵

Bir hırkam vardı yüz ayıbımı örterdi

Hırka şarapla çalgıcıya rehin gitti, zünnar kaldı elimde⁶

Hâfız'ın ölüm tarihi 791/1389 olarak hesaplanmaktadır. Beyitlerinde sanatsal becerinin usta örneklerini sergileyen Hâfız, gazelleriyle lirik şiirin kapılarını açmıştır. Ondan önceki dönemde yaşamış olan Hâcû-yi Kirmânî(ö. 753/1352), Selmân-ı Sâvecî (ö. 778/1376) Ömer Hayyam (ö. 526/1132), Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (ö. 672/1273), Sa'dî-i Şîrâzî (ö. 691/1292) ve Kemaleddin-i İsfahânî (ö. 638/1240) gibi şairlerden etkilenmiştir. Hâfız Divan'ı bugün birçok Avrupa dillerine çevrilmiş ve aynı zamanda halk arasında fal kitabı olarak da kullanılmaktadır. Şark edebiyatının yanında Dünya Edebiyatı'nı da derinden etkilemiş olan bu şair "Lisânü'l-Gayb" (Gayb'ın Lisânı) ve "Tercümânü'l-Esrâr"(Sırların Tercümânı) olarak isimlendirilmiştir.⁷

Hâfız kendinden önceki devrin şairi Sâ'dî (ö. 691/1202) gibi, medh ettiği sultanlara sonsuzluk sıfatına haiz olmadıklarını hatırlatan öğütler vermiştir. Onların zulüm ve baskıyı bırakmalarını vicdan ve adalete sarılmaları sayesinde iyiliğe ulaşacakları yönünde

⁴ Geniş bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, "Hâfız-ı Şîrâzî" *DİA*. c. 17, İstanbul, 1997, s.103-106.

⁵ Halil Hatib Rehber, *Divân-ı Gazeliyyât-ı Hâce Hâfız Şîrâzî*, Mervî, Tahrân 1388, gazel 178, s. 240.

⁶ Hicabi Kırilangıç, *Hâfız Dîvânı, (Tercümesi)*, Kapı Yay., İstanbul, 2013, gazel 178, s.180.

⁷ Edward Brown, Çev. Gulam Hüseyin, *Tarih-i Edebiyat-ı İran*, İntişarat-ı Mürvarîd, Tahrân 1368, s.107.

ikaz etmiş, onları riyadan ve zulümden sakındırmıştır. Adaletten sapan İncû⁸ kabilesinin Şâhı Cemâleddin Emir Rızâ'nın (721-758-1321) icraatları, Hâfız'ın hoşnutsuzluğuna ve muhalefetine sebep olmuştur.

Hâfız, bu Padişah'ın kuru bir düşünceden oluşan riyakâr amellerine ve içi kof dini taassupla göstermelik işlerine tavır aldı. Hatta onları ifşa etti. Emir Mübârezed-din'in saltanatı uzun sürmedi. Saltanatı zulüm ve baskılarına tahammül edemeyen oğullarından Şah Mahmud ve Şah Şûca' tarafından 756 (Hicrî- Kamerî) sona erdirildi. Aslında bu iki Emir, ülkelerindeki ünlü şairlerin çalışmalarından faydalanmak ve edebi ilimlerini halkın istifadesine sunmak için şairleri himayeleri altına alıyor ve onları destekleme konusunda hassasiyet gösteriyorlardı. Bu yüzden de Hâfız'a büyük bir ihtiram duymuşlardı.⁹

Hâfız'ın son dönemleri, Timur'un (1370-1405) İsfahan çıkarmasına rastlar. Hâfız, bu kargaşa ve zulümlerden bunalmış, içine kapanmıştır. O, her ne kadar devrinin bazı yöneticilerince korunsu da asıl yüreğini kanatan acıları işleyen şiirleri ile insanlığın vicdanına seslenmiştir. O'nu farklı kılan şey, gizemli lafızları kavî duyguların yağdığı seher vakitlerinde hikmetli mânâlara büründürmesiydi.

Tarihi kaynaklardan gelen bir kıssa büyük hakan Timur'un Hâfız'la karşılaşmasını anlatmaktadır. Onun kıvrak zekâsını gösterdiği bir kısa sohbet, koca Timur'un ona selama durmasını ve tebessüm etmesini sağlamıştır: Kıssaya göre o dönemde; Timurhan, halkı vergiye bağlamıştı. Bu yüzden Hâfız'a da bir miktar vergi düşmüştü. Vergiyi verecek kudrette olmadığı için Timur Han'a gider ve şu anda tam bir müflis olduğunu, parasının olmadığını söyleyerek vergiden muaf tutulmasını ister. Timur Han ona söylediği bir beytini okur ve der ki: “Mâşûku'nun yüzündeki bene Semerkand'ı ve Buhara'yı bağışlıyorsun da şimdi de param yok vergi veremem! Diyorsun!” Hâfız ona cevaben:

⁸ İran'da İlhanlılar döneminde yaşamış, devlet ve yönetim işlerinde bulunmuş bir hanedandır. Mahmud Şâh ve oğlu Celâleddin Mes'ûd Şâh, Gıyâseddin Key Hüsrev ve Cemâleddin Ebû İshâk bu hanedandan gelen hükümlerlerdir. (Kameri 8. Yüzyılda yaşadılar.). İncû hanedanı veya Âl-i İncû diye anılırlar. Kasım Ganî, *Târih-i Asr'ı Hâfız*, İntişârât-ı Züvvâr, Tahran 1389, c. 1, s.113.

⁹ Ganî, *Tarih-i Asr-ı Hâfız*, c.1, Kalem, 11.Baskı, 1389, s. 113-114.

“İşte bu yüzden iflas ettik ya!” demiş, bu nükteli cevap Timur’un hoşuna gitmiş ve onu vergiden muaf tutmuştu.¹⁰

Hâfız’ın yaşadığı dönemde halk, siyâsî yönden huzur ve refah içinde bir yaşama sahip değildi. Buna rağmen onun doğup büyüdüğü Şîrâz şehri, o zamanın ilim ve edebiyat yönünden merkezî şehri sayılmaktaydı. Hâfız, muhitinde bulunan edebiyat, felsefe, irfân alanında tahsil yapmış ârif ve şairler arasında yetişmiştir. Şahsına ait zekâsı ve fitrî kabiliyeti ile bu kültür ve ilim mirasından faydalanan Hâfız, kendisine özgü dünya görüşü ve edebiyat ve tasavvuf alanına getirdiği yorumuyla da kendisinden sonraki nesillere kaynak olmuş bir şahsiyet olmuştur.

Şeyh Hüseyin’e isyan ederek Fars hükümetini ele geçiren Ebû İshâk İncû, Hâfız’ın ilk medhettiği hükümdardır. Ebû İshâk, sarayında ilim ve edebiyata önem veren ve Hâfız’a saygı duyan bir padişahı. Bu padişahın edebiyata sevgi ve ilgisinden dolayı Hâfız’la aralarında yakın bir muhabbet ve dostluk oluştu. Hâfız’ın diğer övgüde bulunduğu şâh ise, Şâh Şucâ (ö. 786/1384)’dır. Hâfız, Ebû İshâk’ı idam ettirip tahtına geçen Emir Mübârizüddin’in baskıcı yönetiminden dolayı, halkına zulmünü eleştirmiştir. Mübârizüddin’den sonra tahta oturan oğlu Şâh Şucâ, babasından farklı bir yönetim sergiledi. O, özgür düşünceli, halkına acıyan, sanata ilgisi olan, şiir yazan bir hükümdardı. Hâfız’ın sanatına ve şahsiyetine saygı duyan Şâh Şucâ, ona sarayında gereken ihtimamı göstermekten geri durmuyordu. Ancak, bu ilgi, sarayda çalışanların kıskançlığına ve bazı dedikodulara sebep oluyordu. Ammar adında riyâkar bir fıkıh hocasının Şâh Şucâ ve Hâfız hakkında ortaya çıkardığı kargaşa bu güzel ilgiyi sonlandırmıştı. Bu çıkarılan söylentiler hedefine ulaşmış, Şâh Şucâ’nın kulağına gitmiş şiirleri kıskanıldığından gözden düşürülmesi hedeflenen Hâfız’dan nefret eder hale gelmişti. Bu olayın tesiriyle Şâh Şucâ, Hâfız’dan yüz çevirerek, İmâd-ı Fâkih’e (ö. 773-1371-1372) yöneldi ve ona alaka göstermeye başladı. İmâd, bu ilgiden mağrurlanarak, Hâfız’a “*Senin şiirlerinde*

¹⁰ Ferruh Humâyun Rükneddin, *Hâfız’ı Harâbâtî*, Esâtir, Tahran, 1369, s.24.

bütünlük göremedim. Bir şaraptan bahsedersin bir aşktan bahsedersin. Derken kalkıp tasavvuftan bahsedersin. Bu kadar değişikliğin belâğâta uymaz!” diyerek eleştirdi. Buna karşılık Hâfız ince zekâsıyla ona şu cevabı yapıştırdı: “Evet belki doğru ama... Bütün kusuru ve eksiğiyle beraber yine de benim şiirlerim dünyaya yayılmış meşhur olmuş. Başka şairlerin şiirleriye Şîraz kapısından dışarı bile çıkamamıştır.”¹¹

Hâfız, döneminde bazı hükümdarlarla münâsebette bulunmuş ve şiirlerinde de bunlara değinmiştir. Bunlar Şâh Mansûr ve Bağdat’ta hâkim olan Celâyirliler padişahlarıdır. Hâfız’ın dönemi siyasî istikrârın bir türlü oturtulamadığı bir dönemdir. Bu dönemde çok sayıda Padişah hüküm sürdü. Bu padişahlar şunlardır:

1. Emir Celâleddin Mes’ûd Şâh (725-236)
2. Şâh Şeyh Ebû İshâk İncû (742-758)
3. Emir Mubaârezeddîn Muhammed Muzaffer (723-760)
4. Şâh Yahya (760-795)
5. Şah Şucâ’ (760-785)
6. Şeyh Zeynel Abidin (786-790)
7. Şâh Mansûr (790-795)
8. Emir Teymûr Gurgânî (-)

Hâfız, bu padişahlardan özellikle de Şeyh Ebû İshâk, Şeyh Şucâ’, Şâh Mansûr’dan hürmet ve saygı görmüştür. Kendisi de dîvânında bu padişahları övmüştür. Bazı Hindistanlı şahlar onu ülkelerine davet etmişlerse de Hâfız o çok sevdiği Şîrâz’dan ayrılamayacağını söyleyerek davetlerini nazikçe reddetmiştir. Hâfız, Şîrâz şehrinde vefat etti. Hâfız’ın nâ’şı kendisinin de hayatı boyunca sevdiği bir gül bahçesine defnedildi. Ziyaretçilerine huzur bahşeden bu mahal “Hafızıyye” adıyla meşhur oldu.¹² Hâfız’ın gayb diliyle ölüm gününü tefekkür ettiğini şu beytinden anlarız:

¹¹ Ganî, *Târih-i Asr-ı Hâfız*, Kalem, c.1, s. 219-221.

¹² Ali Nakî Behrûzî, *Hâfizrâ Beşinâsîd*, Haz. Muhammed Sadık, , 1.baskı, Marifet Yay., Şîrâz, 1355, s. 1-3.

قدم دریغ مدار از جنازه حافظ

که گر چه غرق گناه است می‌رود به بهشت¹³

“Hâfız’ın cenazesine adım atan yok ne yazık

Gerçi günaha dalmış halde cennete havale edildi”¹⁴

Ömrünün çoğunu Şiraz’da geçirmiş olan Hâce Hâfız, Sa’dî-i Şîrâzî gibi şehirden uzak diyarlara uzun yolculuklar yapmadı. Yezd şehrine ve Hürmüz Limanına kısa bir yolculuk yaptı ve hayatı boyunca Şîrâz’da yaşadı. O, Kur’an’ı şiirlerinde baş tacı eden meşhur bir şair oldu. Hâfız, Hind Padişahlarından ülkelerine gitmesi için davetler aldı ama sadece Mahmud Şah’ın davetini kabul etti. Oraya gitmek için yola çıktığında, deve yolculuğu esnasında tufan başladı. Bunun üzerine Hâfız da denizin kabarmasından ve bir karışıklığa maruz kalmayı istemediğinden Şîrâz’a geri döndü.¹⁵

1- Çalışmanın Adı

Hâfız-ı Şîrazî Divanı’ndaki Bazı Tasavvufi Kavramların Değerlendirilmesi

2- Çalışmanın Konusu

Tezimizin konusu, tasavvufî düşünceye büyük katkılarının olduğunu bildiğimiz Fars Edebiyatı’nın büyük Şairi Hâfız-ı Şîrazi’nin Divanında yer alan tasavvufi kavramların tespiti ve bunların Tasavvuf Tarihi açısından değerlendirilmesidir.

¹³ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel.79, s.111.

¹⁴ Kırılancı, *Hâfız Divânı*, gazel 79, s. 84.

¹⁵ Ganî, *Târih-i Asr’ı Hâfız*, C.1, s.24-25.

3- Çalışmanın Amacı

Tezin adından da anlaşıldığı üzere Hâfız Divanında yer alan Tasavvufî kavramların gün yüzüne çıkarılması ve bunların "Tasavvuf" perspektifinden incelenmesi ve değerlendirilmesidir. Ayrıca bu münasebetle ilgili olarak Hâfız'ın yaşamış olduğu dönemdeki tasavvuf anlayışını vurgulamaktır.

Bu hususu gerçekleştirmek üzere, özellikle Hâfız döneminde kaleme alınan kitaplardan, mutasavvıfların konuyla ilgili birinci el kaynaklarından ve edebiyat kitaplarından elde edilen bilgilerden yola çıkmayı amaçlamaktayız. Tezin amacı açısından temel nokta ise, Hâfız'ın şiirlerini tasavvufî yorumlarıyla incelemek ve beyitlerde geçen manaları daha önce yazılmış çok sayıdaki şerhlere müracaat edip, şiirleri edebiyat sanatı içerisinde tasavvufî yönüyle araştırarak bir eser halinde ortaya koymak olacaktır.

4- Çalışmanın Önemi

İran Edebiyat Tarihinde tasavvuf literatüründe şiir söyleyen birçok şaire ilham kaynağı olması açısından şiirlerindeki benzersiz ve çarpıcı üslup nedeniyle Hâfız Divanı önemli bir mevkiye sahiptir. Bilindiği üzere Abbasî dönemi Hicri 132 yılından başlar. İslam medeniyeti bu asırda gelişmiş ve bu medeniyet, diğer milletlerin ilim ve edebiyatlarını da kazanmıştır. Bunun manası, diğer milletlerin ilim ve sanatlarına galebe gelinmesidir. Abbasiler döneminde hilafet merkezi Bağdat'tı. Sûfilerden bir cemaat halkası da Bağdat'ta toplanmıştı. Sûfiler ve şeriat alimleri, ilk olarak tartışmaya da burada başlamışlardı. Milletler tarihi, sûfilerin tezkireleri gibi önemli birçok eserler, Bağdat mescitlerinde yazılmış, daha çok çeşitli ilimlerde çalışmalar yapılması için kütüphaneler kurulmuştur.

Safevî ¹⁶(ö: 961/1187), Sâ mânî ¹⁷ (H.819-M.1005) ve Gaznevî ¹⁸ (H.963-M.1186) devletlerinin ilk dönemlerinde de sûfilerden şikâyet edilmediği ve onlara ilişilmediği görölmektedir. Ancak sûfilik iddiasının, zahitlik ve riya ikileminde yorumlandığı asırda tenkitler olmuştur. İrfan ve tasavvufun kendilerine kılavuzluk etmediği bu kimseler, irfanı kavrayamadan şeyh ve zahitten şikâyet ettiler. Oysa hicri 8. asırda yaşayan Hâce Hâfız-ı Şirazî, sözleri fikirlerinin aynası olan ehl-i hâlden bir Ârif'tir. Döneminin ilmî durumu, siyasî ahvali, ahlâkî ve manevî seviyesi onu anlamamızın temelini teşkil eder. Onun asrında riya pazarı, züht satıcılığı, aldatma, dolandırma tam anlamıyla revaçtaydı. Ehl-i mânâyâ ve ehl-i dîle zıtlık vardı.

Bu çalışma, Hâfız'ı, döneminin çeşitli çalkantılarıyla ıstıraba sevk eden ve şiirlerine yansıyan bu ızdırabın onun sanatsal yorumlamalarını, kişiselleştirmelerini, sembollerini, efsanevî izahlarını, mitolojik tasvirlerini izah etmektedir. Bu yönüyle Divan, irfanî beyitlerin bazılarının örneklenmesi ve tasavvufi yorumların veciz ifadeleriyle şerhlerden yararlanılarak aktarılması açısından zengin bilgiler içermektedir.

5- Çalışmanın Yöntemi

Araştırmaların en önemli unsurlarından biri de, kullanılan yöntemdir. İzlenecek yöntem, araştırmanın başarılı olmasında ve istenilen neticenin elde edilmesinde önemli bir faktördür. Bu nedenle araştırmamızda özellikle Hafız üzerine yazılan temel eserlerin asıllarından ve mutasavvıfların el yazması eserlerinden istifade etmeye çalışacağız. Araştırmamızda konuyla ilgili ana kaynaklardan yararlanmak temel hareket noktamız olacaktır.

¹⁶ İran coğrafyasında 1501 yılında Şâh İsmâî'in kurduğu bir Türk devleti.

¹⁷ Mâverâünnehir ve Horasan'da hüküm süren bir İslâm hânedanı. (819-1005).

¹⁸ 963-1186 yılları arasında Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da hüküm süren bir Müslüman-Türk hânedanı.

Bunun yanında, tezle yakından ilgili olan fikir sahiplerinin günümüzde yazdığı eserler de incelenerek istifade yoluna gidilecektir. Sonuç olarak bütün bu zincirleme yöntemlerle sağlam bir araştırma ile iyi bir eser ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

a- Kavramsal Çerçeve

Kavramsal çerçevenin belli olması, araştırmanın hedefine ulaşmasına vesile olacaktır. Çalışmamız, tasavvuf edebiyatının orijinal terminolojisi doğrultusunda ilerleyecek ve değerlendirmemiz de bu literatüre bağlı kalacaktır.

Ayrıca, konumuza ışık tutan edebî alanda yazılan eserlerde var olan tasavvûfî düşüncelerin de altı çizilecektir. Tezimizde, Hâfız-ı Şîrazî'nin hayatı, şahsiyeti, şiirleri, düşünce dünyası üzerinden; tasavvuf ilmine kazandırdığı vecizeleri, öğütleri, fikirleri ve kavramları incelenecektir. Böylece şairin iç dünyasından çıkarmaya çalıştığımız mânâların oluşturduğu temalar çerçevesinde, bu alanda mütevâzi de olsa bir ölçüde daha ileri çalışmalara öncü olması için gayret edilecektir

b- Varsayımlar

Tezimizin kavramsal çerçevesi ve varsayımlarla ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Öncelikle, Hâfız Divanında incelediğimiz tasavvufî kavramlar, divanın geneline ve bu alanda incelenen edebiyat ve tasavvuf bütünleşmesi modeline öncü ve bütüncül bir emsal çalışma olmuştur. Her iki alanın ilgililerine ayrı bir atmosfer sunmuştur.

c- Kapsam ve Sınırlılıklar

Tezimizi konu, yer ve zaman açısından sınırlandırmamız, çalışmamızı hem kolaylaştıracak hem de akademik ve bilimsel olmasını sağlayacaktır. Tezimizde bu nedenle olabildiğince ana eserler kaynak olarak alınacak ve şairin yaşadığı devrin ve şiirlerinin tahlilini yaparken mutasavvıfların temel eserlerine başvurulacaktır. Belli bir sınırlamanın konunun daha iyi anlaşılmasına yarayacağını düşünerek, tezimizin kapsamı

dışına çıkılmayacaktır. Araştırmanın belirli bir zamanda planlanmış olması hasebiyle belirli bir zamanda bitirilmesine yardımcı olacak sistemli, tempolu ve periyodik bir çalışma, araştırmacıya kolaylık ve rahatlık getirecektir.

d- Veri Toplama Tekniği:

Veri toplamada öncelikle Hâfız'ın eserleri, yaşadığı târih ve mutasavvıfların konumuzla ilgili eserleri, divanları, şerhleri incelenecektir. Kendi dönemleri ve onlardan sonraki dönemlerde yazılan eserlerden yararlanılacaktır.

Ele aldığımız tez konusunun, araştırılması ve normal süresinde bitirilmesi amaçlanmıştır. Bu süre içerisinde danışman hocam ve ilgili uzmanların görüşlerine sık sık müracaat edilecek, araştırmamızın sağlam bir yol izlemesi sağlanacaktır.

6- Zamanlama

Tez çalışmamız süresince çeşitli kütüphanelerden ve bu konuda uzman olan ilim adamlarına, hocalarımıza, edebiyat ve tasavvufla ilgilenen mütehassıslara başvurulacaktır. Bu şekilde uzmanların bilgi, fikir ve tecrübelerinden istifade edilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. HÂFİZ-I ŞÎRÂZÎ'NİN HAYATI

Hâce ismiyle mâruf Şemseddin Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî, Fars edebiyatının sekizinci asırda yetiştirdiği “Lisân-ul Gâyb”, “Tercümân-ul Esrâr” ve Şâiruş-Şuerâ” lakaplarıyla ünlü şairinlerindendir. Şiirleri günümüze kadar ulaşmış bu şairin doğum yeri Şîrâz’dır. Hayatı hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz Hâce Hâfız-ı Şîrâzî, küçük yaşta eğitime başlamış, Kur’an’ı ezberlediği için de kendisine “Hâfız” lakabı verilmiştir. Doğum yerine atfen kendisine “Şîrâzî” denmiştir.

Gençliğinin ilk yıllarından itibaren Muazafferoğulları’nın divan kâtibi olarak çalışmaya başlamıştır. Hâfız-ı Şîrâzî, hem Fars bölgesinde hem de dünya edebiyatında edebî sanatıyla yankı uyandırmış daha çok gazel şairi olarak tanınmıştır. Şiirleri hem doğu hem de batı dillerine çevrilmiştir. Kendisinden sonraki şairler, onu taklit etme ve şiirlerine şerh yazma yarışına girmişlerdir. 18 ve 19. yüzyıllardan itibaren dünya klasikleri arasına girmiştir. Her yıl Şîrâz’da bulunan ve adına “Hâfiziyye” denilen türbesi başında adına düzenlenen anma törenlerine dünyanın her yerinden edebiyat severler ve bilimadamları katılmaktadır.

Hâfız’ın dîvânı çok eski bir gelenek olarak İran’da Hâfız falı fal kitabı olarak da kullanılmaktadır. Falını öğrenmek isteyen kişi, dîvânı eline alıp bir tür tekerlemeye benzeyen, “Ey Hâfız-ı Şîrâzî/ Ber ma nazar endâzî/ Men tâlib-i yek fâlem/ Tû kâşif-i her râzî” (Ey Şîrâzlı Hâfız! Bize bakmaktasın. Ben bir sır istiyorum, sen ise bütün sırları açıklıyorsun) cümlelerini söyledikten sonra açtığı dîvânın sağ veya sol sayfasını falı olarak kabul eder ve o sayfadaki gazelden kendi davranışlarıyla ilgili sonuçlar çıkarır.¹⁹ Hâfız’ın bir tarikatı veya şeyhi olup olmadığı hakkında kesin kaynaklara sahip değiliz.

¹⁹ Yazıcı, “Hâfız-ı Şîrâzî”, *DİA.*, c:15, 1996, İstanbul, s.103-104.

Ancak, hayatı boyunca Abdullah-ı Şîrâzî, İmad-ı Fakih-i Kirmânî, Seyyid Şerif el-Cürçânî gibi mutasavvıf hocalardan ders alması ve Nimetullah-ı Veli, Hâce Ebû'l-Vefa el-Bağdâdî, Kemal-i Hücendî gibi tarikat şeyhleriyle olan münasebetleri yoldan uzak olmadığını göstermektedir.²⁰

A. Doğumu

Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız, (717/1317)- (726/1326) yılları arası bir tarihte, İran'ının Şîraz şehrinde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta Babası Behaüd-din Muhammed vefat etmiştir. Şiirlerinden yaşamını orta halli bir aile düzeyinde geçirdiği anlaşılmaktadır. Gençlik yıllarından Kur'an ve ilimle meşgul olduğundan o devereden itibaren "Hâfız" ismiyle lakaplandırılmıştır. Hayatını şiirlerinde övdüğü, çok sevdiği Şîrâz şehrinde geçirmiştir.²¹

B. Çocukluğu

Aslen İsfahanlı olan babası Behâüddin, ticaretle uğraşıyordu. Şîraz'da evlendi ve üç erkek evlâdı dünyaya geldi. Bunların en küçüğü Şemseddin Muhammeddir. Behaüddin vefat edince üç oğlu annelerinin etrafına toplandılar. İlk zaman rahat ve bolluk içinde yaşayan bu aile zamanla geçim derdine düşmeye başladı. Kardeşler birbirlerinden ayrı yerlere dağıldılar.

Ancak Şemseddin, annesinin yanında kalmıştı. Annesi onun iaşesi ve terbiyesi için daimi bir geliri olmadığından zor durumda kaldı. Annesine yardım için ekmek fırınında çalışmaya başlayan Şemseddin Muhammed, bütün fırıncılar gibi gece yarısında uyanıyor ve sabaha kadar ekmek yapma işiyle meşgul oluyordu. Ekmek işini bitirir bitirmez güneşin doğuşuyla medreseye koşuyor derslere katılıyordu. Alnının teriyle kazandığı yevmiye ücretini biriktiriyor, onu eğitimi ve tahsiline emek veren hocasına ve annesine

²⁰ Yazıcı, "Hâfız-ı Şîrâzî" *DİA.*, s. 104.

²¹ Zebilullah Safâ, *İrân Edebiyatı Tarihi*, Çev. Hasan Yılmaz, Ankara 2005, s. 184.

veriyordu. Bu gayreti sonunda Kur'ân hıfzını tamamlayarak Hâfız olmuş ve daha sonra şiirlerinde bu isim ona mahlas olarak verilmiştir.²²

C. Ailesi

Kısa olmayan ömrüne rağmen, Hâfız gibi ünlü bir şairin hayatı ve ailesi hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Dedesinin adının Şeyh Gıyaseddin, babasının adının da Kemâleddin veya Behâüddin olduğu bilinmektedir. Hemedan yakınında bulunan Kuhpaye'den Şîrâz'a geldikleri söylenmektedir. Maalesef bu bilgilerin sağlam tarihi bir istinadı yoktur. Meyhâne tezkiresinin sahibinin yazdığına göre de annesi Kazerunludur. Bu nedenle Şîrâz'da "Kazerun mahallesi"nde oturmuşlardı. Hâfız'ın doğum tarihi de net değildir. Onun bazı şiirlerinden doğum yılının kamerî 715 ile 729 yıllarından birinin olabileceğini anlıyoruz. Hâfız'ın evliliği ve eşi olup olmadığı hakkında da tarihi dayanaklar olmamakla birlikte kulaktan dolma, efsanevi hikâyeler dilden dile günümüze ulaşmıştır. Bunlardan biri, onun şiirlerinde geçen "Şâh-ı Nebât"'ın onun eşinin ismi olduğudur.²³

این همه شهد و شکر کز سخنم می ریزد

اجر صبر یست کز آن شاخ نباتم دادند²⁴

Sözlerimden dökülen bunca balla şeker

Sabrina ecir olarak o nebat dalından verildi²⁵

Yine bazı bilgilerde şairin evliliği ile ilgili olarak Hâfız'ın muhtemelen 744-745 yılında evlendiği ve bu evlilikten de bir çocuğunun doğduğu yazılıdır. Şiirlerinde ki bazı yas-ağıt ifade eden mısraları oğlunun küçük yaşta ölmesi üzerine yazmış olabileceği de söylenmiştir. Şeyh Ebû İshâk'ın saltanatı ve Kıvam-üd-dîn'in vezirliği zamanında

²² H. Şîrâzî, *Dîvân-ı Hâfız'ı Şîrâzî Şeyh Muhammed Behâüddin Muhammed Mukalleb Bihi Hâfız'ı Şîrâzî, (Farsî-Arabî)*, Çev. İbrahim Emin Eş-Şûrabi, Mührendiş, Tahrân 1999/1388, s. 3-4.

²³ Kavus Hasanli, *Çeşme-i Horşid*, İntişârât-ı Novid-i Şîrâz, Şîrâz 1391, s.25.

²⁴ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 183, s. 247.

²⁵ Kırılancı, *Hâfız Divânı*, gazel 183, s. 185.

Hâfız'ın 27 veya 28, eşinin de 14 yaşında olabileceği ifade edilmektedir. O bir defa evlenmiş eşinin vefatından sonra da asla evlenmemiştir.²⁶

مرا عهدیست با جانان که تا جان در بدن دارم²⁷

هواداران کویش را چو جان خویشتن دارم

Sevgiliyle sözleşmem var, canım sağ oldukça

*Diyarının sevdalılarını canım gibi aziz tutacağım*²⁸

Bazı kaynaklar büyük bir ihtimalle Hâfız'ın eşinin isminin Nergis olduğunu, bundan dolayı onun dîvânında on dört yerde “Nergis” isminin geçtiğini kaydetmekte ve şairin aşikâne şiirlerini eşine yazdığı sonucuna varmaktadır.²⁹ Bu meşhur şairin hayatı hakkında bilgi olmamasına karşın Devlet Şâh ve Numân-ı Şibli gibi âlimler, onun hakkındaki tezkirelerden topladıklarını birbirlerinden istinsah etmişlerdir. Bazı tarih yazarlarıysa onun dîvânının başlı başına hayatı hakkında tarihî bir vesika olduğunu kaydetmektedirler.³⁰

D. Eğitimi

Hâfız'ın yetişmesinde ilk eğitmen babası idi. Daha sonra bir yandan çalışıp diğer yandan ilim yoluna girmiştir. İşten artan zamanlarında eğitime koştı. Hâfız, devrinin büyük hocaları olan Kıvamüddin Ebu'l-Bekâ b. Mahmud-ı İsfahânî-yi Şîrâzî'den ders almış ve ondan minnetle bahsetmiştir. Çocukluk yıllarından ilme ve şiire düşkün olan Hâfız, bu yeteneğini, Kur'an hıfzıyla ve onu yedi kıraatle okumasıyla kuvvetlendirmiştir.

²⁶ Teymur Malmir, *Hâdi Dehgânî Yazdili, Pehûheşhayı Zebân-o Edebiyât-i Fârsî (ilmî Pejûheş)*, Dâneşkede'i Edebiyât-i Ulûm-u İnsanî, Daneşgâh-i İsfahan, yeni sayı, yıl 3, no. 25, 1390, s. 36. http://rpil.ui.ac.ir/article_19251_abbad08610c0a2857a5f72aa55d957b6.pdf, Erişim tarihi: 13.12.2017.

²⁷ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 327, s.442.

²⁸ Kırancı, *Hâfız Divânı*, gazel 328, s. 327.

²⁹ <http://qudsonline.ir/news/> Erişim tarihi: 12.12.2017.

³⁰ Teymur Malmir, a.g.m., s. 139.

İyi bir medrese eğitiminden geçmiş olduğu hadis, fıkıh kelâm ve tasavvuf okuduğu dîvânından anlaşılmaktadır. Küçük yaşta okuduğu Arap Dili ve Edebiyatı eserleri, onun ileriki yaşlarındahem çok iyi bir Kur'an müfessiri hem de Kur'an'dan ve hadislerden mülhem olarak şiir yazan bir şair olmasına vesile olmuştur.

Hâfız, kendi idraki ve meharetiyle oluşturduğu san'atını, devrinin ve önceki devirlerin şairlerinin şiirlerinde olmayan bir üsluba kavuşturmayı da başarmıştır.³¹

II. HÂFIZ'I ŞÎRÂZÎ'NİN ESERLERİ ve EDEBİ KİMLİĞİ

A. Eserleri

Hâfız-ı Şirazi kaside, rubai ve kıt'alar yazmış olmasına rağmen asıl şöhretini yazdığı gazelleri ile bulmuştur. Bütün şiirlerinin yer aldığı Divan'ında altmışaltı rubai, mesnevî türünde bir Sâkînâme ve bir Muganninâme, beş kasîde, bir muhammes, dört mesnevî, otuz dört kıta, beş yüz dokuz gazel mevcuttur. Ali Deştî'nin tesbitine göre Hâfız, Mevlânâ'nın ârifâne söyleyişiyle, Sa'dî'nin âşıkâne üslûbunu birleştirmeyi başaran nadir bir üslûba sahiptir. Ama gazele yeni bir kisve giydirerek ona zenginlik katmıştır.³² Hafız'ın yazmış olduğu eserlerden sırayla bahsedersek;

1. Divanı

Hâfız Dîvânı beş yüzdokuz gazelden oluşmaktadır. Daha çok gazel yazmış olan şairin birkaç kaside ve iki mesnevî, birkaç tane de rubâîleri de bulunmaktadır. Bugüne kadar dört yüzden fazla defa Farsça ve diğer dillerde basımı gerçekleştirilmiştir. El yazması nüshaları sade veya tezhipli halde İran'dan başka, Hindistan, Pakistan, Afganistan, Türkiye hatta Batı ülkelerinde çeşitli örnekleriyle mevcuttur. Şiirlerinin konusu "mâşuk'un" vasıflarını içermekle beraber, kendisi gazel söyleme san'atını

³¹ Yazıcı, "Hâfız-ı Şîrâzî", *DİA*, s. 105.

³² Bahaüddin Hürremşâhî, *Hâfıznâme*, Tahran, Sürüş yay., hş.1280: c.I s.32-33

konuşturduğu şiirlerine edebi zenginlik ile onlara şarkı olma özelliği vermiştir. Her ne kadar irfânî şiirlerinde Mevlânâ ve Sâ'dî'yi takip etse de onun şiirlerinde yepyeni metotlar göze çarpmaktadır. Anlaşılır, bağımsız, zengin mazmunları onun gazellerini diğer şairlerden ayrıcalıklı kılmaktadır. Kur'ân'daki surelerden aldığı tesirle, şiirlerine engin bir görüş derinliği kazandırdığı gibi şiire yeni bir çehre getirmektedir.

ندیدم خوستر از شعر تو حافظ

به قرآنی که اندر سینه داری³³

Göğsünde taşıdığın Kur'an sayesinde

*Şiirinden güzelini görmedim Hâfız*³⁴

Dîvânında yeralan gazelleri Sâ'dî Şîrâzî'nin Bostan'ındaki gibi fasih bir dile sahiptir. Hâfız'da Sâ'dî gibi okunur okunmaz anlaşılacak basitlikte şiirler yazmamıştır. Okuyucuyu düşünceye ve tefekküre sevk edecek şiirleri oldukça fazladır. İran'da Gülistan için şöyle derler: "Gülistan'ı yedi yaşında okursun yetmiş yaşında anlarsın." Hâfız dîvânı da böyledir. Bundan sekiz yüz yıl önceki yazılmış şiirleri bugün anlamak mümkündür. Bu şâir sadece kendi zamanına değil kendinden sonraki zamanlara da hitap etmiştir. Sözlerinin bugün de anlaşılıyor olması, Hâfızda bulunan büyük bir zekâ ve san'atın göstergesidir.

Gazellerini Kur'an ekseninde yazmış ve ondan aldığı kelimelerle dağarcığını genişletmiştir. Hâfız araştırmacıları onun dîvânında üç konuyu keşfetmiş ve dîvânının şu üç esas üzerine yazıldığını ifade etmişlerdir: 1.Hâfız'ın şiiri, 1.Hâfız'ın dünya görüşü, 3.Hâfız'ın şahsiyeti.³⁵

³³ Rehber, *Gazelîyât-ı Dîvân-ı Hâfız*, gazel 446, s. 608.

³⁴ Kırılancı, *Hâfız Dîvânı*, gazel 447, s. 443.

³⁵ Âşûrî, *İrfân Rindî Der Şi'ri Hâfız*, Neşr-i Merkez, Tahran, 1998, s. 192-193.

Dîvânında yer alan gazellerinde, Ahmed Câmî, (ö.1085/1674) Kemâleddin Ebû'l-Vefâ (ö. 388/998) gibi tasavvuf âlimlerinin isimlerinden bahsetmektedir. Hâfız'ın Dîvânı, kendisinin zamanındaki hükümdar ve vezirler ile olan ilişkilerini anlamak için zengin ve sağlam bir kaynaktır. Dîvân dünyanın çeşitli ülkelerinde ilgi toplamıştır. Başka dillere çevrildiği gibi Türkçe'ye de Bosnalı Sûdî, Şem'î, ve Sürûrî tarafından çevrilmiş ve şerhleri yapılmıştır.

Gazellerinde anlaşılması zor bir sanatsal dil ve üslup göze çarpmaktadır. Bu yöntem onun geliştirdiği derin fikirlerin ve mesajların okuyucuya nakli içindi. Hakânî (ö.595/1199), Senâyî (ö.525/1131), Attâr (ö.6618/1221), Mevlânâ (ö. 672/1273), Emir Hüsrev (ö.725/1325), Hâcûyi Kirmânî, (ö.753/1352) ve Selmânî (ö.778/1376) çağdaşı şairlerdendirler. Şiirlerinde evrensel kelimeler fazlaca mevcuttur.

خدا را کم نشین با خرقه پوشا
نرخ از رندان بی سامسن میوشان
در این خرقه بسی آلودگی هست
خوشا وقت قیای می فروشان³⁶

Allah için pek az otur Hırkalılarla
Düzensiz rindlerden yüzünü gizleme
Bu hırkada nice lekeler var
*Ne mutlu şarap satanların giysisine*³⁷

2. Kasideleri

Gazellerindeki doğallık ve sağlamlık kasidelerin de de görülmektedir. Belli bir insicam ile yazılmıştır. Şiirlerinde cesaretli serzenişler vardır. Kendine has üslubunun yanında Şîraz lehçesini kullanmıştır.

³⁶ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 386, s.525.

³⁷ Kırancı, *Hâfız Divânı*, gazel 386, s. 384.

3. Rubâileri

Perviz Natıl Hanlârî, Hâfız'ın on kadar rubâiyatını toplamış ve onların kendisine katacak fazlaca bir değere sahip olmadıklarını söylemektedir.

B. Hâfız'ın Edebî Kimliği

Edebiyat alanında Hâfız'ı Şîrazî önemli bir şairdir. Şiir üslûbundan kendinden önceki İran ve Arap şairlerini, yazarlarını çok iyi incelediği anlaşılmaktadır. Dîvânına bir rivâyete göre Muaviye'nin oğlu Yezid'e (ö.64/684) ait olan Arapça bir mısra ile başlaması da onun Arapçaya olan ilgisini göstermektedir. İran şiirinde Hâfızdan öncede destan, kaside ve rubai gibi türler yaygındır. Gazel türü ise onun devrindeki kadar yeterince gelişmemiştir. Hâfız'ın yaşadığı çağda, İran şiiri bir geçiş dönemini yaşamaktaydı.

Bu dönemde şiirlerin temaları, benimsenen konuyla örtüşen, şairin yaşam anlayışını gün yüzüne çıkaran niteliktedir. Ondan önceki dönem şairlerini kısaca hatırlamamız Hâfız'ı daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Firdevsî (ö.411/1020) İran'ın kahramanlık hikâyelerinden esinlenerek destan türünün en güzel örneklerini vermiştir. Ömer el-Hayyam (ö.526/1132), felsefe ve yaşam sevinciyle dolu şiirlerinde, mutluluğu farklı bakış açılarıyla değerlendirmiştir. Enverî, (d. 585/1189) kaside türünün temellerini atmıştır. Sâ'dî, İslam'daki hikmet (bilgelik) düşüncesini şiirlerine konu edinmiştir. Nizâmî (535-540) (1141/1145) ³⁸ Türk olmasına rağmen şiirlerini Farsça yazmış ve mesnevî türünü doruğa çıkarmıştır. ³⁹

Hâfız'a gelince, o bütün şairleri de Arap şairlerini de çok iyi biliyordu. ⁴⁰ Bu birikimin üzerine hayat felsefesini irfanî desenlerle renklendirmiş, sevginin dili olmaya gayret etmiştir. Hâfız'ın şiirinde dile getirilen sevgi, halkın çeşitli katmanlarına yansıyan

³⁸ Ölümü hakkında kesin bilgi yoktur. Mehmet Kanar, "Nizâmî-i Gencevî". *DİA.*, 2007, c. 33, s.183-185.

³⁹ Gani, *Tarih-i Asr-ı Hâfız*, s.12-13.

⁴⁰ Münevver Oğan, "Hâfız'ı Şîrazî ve Edebî Kişiliği" Türk Dili ve Edebiyatı blogu <https://www.turkedebiyati.org/hafizi-sirazi.html>, Erişim tar. 18.07.2017.

herkesi kuşatan bir sevgidir. Onu derin duygulara gark eden sevginin gücünü yüce yaratıcıdan aldığı mısralarından anlaşılır. O aşk sınavındadır, acı çeker, özlem duyar. Kalbinde onu inleyen sevda insana özgü bir sevdadır, daralır, sızlanır, kulluk acziyeti ve hiçlik bilinciyle gözyaşı döker. Bu sevgi, insanlık hallerinin öyküsüdür. İlk insan Âdem'in tövbe yangınıyla ağlayışını duyurur mısralarından. O ağlayıştan sonra gönülden dökülenler aklın ve marifetin yolunda irfan mektebinin meyvesi olurlar.⁴¹

Şiirlerinde bütünlük göze çarpar. Onun dünyası mutlu olmanın sırrı, aşk yolunda dünya varlıklarına aşırı meyil etmemekten geçer. Allah'ın değer vermediği dünya nimetlerine aşırı tutkunluğu reddeder. Onun ilk yolculuğu halktan Hakk'adır. Hedefi ise, ruhânî perdeleri açacak, cismânî perdelerden berzâh ve akıl âleminin enine boyuna varmaktır. O bu aslî maksadına “vahdet makamı”nın özlemiyle hizmet eder.⁴² O sevmekten yanadır, kalbini sevgiliye bağlar ve kinden uzak durur. Barıştan yanadır. Dünyanın fani yüzünü gösterir ama yine de mutluluğun yegâne sahnesi orasıdır. Burada iyilik ve erdemlilik yeşertilmelidir ki ahirette güzel neticelere varılsın. Hafız geceleri tövbe kapılarında oturur. Allah'tan bağışlanma dilemekle mutlu olur. Tefekkür eden halis niyetli kalbi ile fanî olsa da bakî olana meftundur. Ağzı kapalı olsa bile uyanık olan kalbinde O'nun zikri vardır.⁴³

حدیث توبه در این بزمگه مگو حافظ

که ساقیان کمان ابرویت زنند به تیر⁴⁴

Bu mecliste tevbeden söz etme Hâfiz

Keman kaşlı sâkîler seni okla vururlar yoksa⁴⁵

⁴¹ Aşûrî, *İrfân-ı Rindî Der Şi'ri Hâfiz*, s.255.

⁴² Ahmed Ali Recâyi Buharâyî, *Ferheng-i Eşârî Hâfiz*, İlmî Yay., Tahran, 1366, s.255

⁴³ Buharâyî, *Ferheng-i Eşârî Hâfiz*, s.254.

⁴⁴ Rehberi, *Ferheng-i Eşârî Hâfiz*, gazel 256, s.347.

⁴⁵ Kırilangıç, *Hâfiz Divânı*, gazel 257. S. 258.

Hâfız'ın şiirlerinde birçok sanatsal incelikler ve tarzlar yer almaktadır. Şiirlerinde ki bu özellikleri maddeler halinde açıklayalım:

1. Rumuzların ve zengin sembolizmin kullanımı

Rumuzlar ve sembolik ifadeler Hâfız'ın şiirlerini sır hanesi haline getirmiş ve bu vasıtalarla çeşitli yüzleri mısralarına yansıtmaktadır. Onun şiirleri, okuyanları kendilerine gösteren bir ayna gibidir. Şiirlerini okuyanlar o aynada kendilerini görürler. Onun kullandığı kendine mahsus mitolojik anlatımlar ve semboller, muhakkak ki Fars şiirine hem zenginlik hem de yeni bir kimlik kazandırmaktadır.

Hâfız şiirlerini, tasavvufî, ictimai ve şahsî anlamda isteyen istediği mecrada tercüme edebilmektedir. Ama biz bu beyitlerin sâlikin seyir halinde aradığı necat eli arayışı olarak yorumlamaktayız. Mevlânâ'nın kendisine aşkı soranlara “Ben ol da bil!” dediği gibi, Hâfız da burada onun çile yükünü ve aşk derdini bilmeyen kimselerin anlayamayacağını vurgulamaktadır.

شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هایل

كجا دانند حال ما سبکباران ساحلها⁴⁶

Gece karanlık, dalga korkusu ve böyle korkunç bir girdap

Nerden bilecek halimizi sahildeki yeğniler⁴⁷

2. Sanatsal derinlik ve uyuma riâyeti

Sanatsal derinliğinin yanı sıra edebiyattaki zerâfet ve uyumu kendi asrının ve sonraki asırların biricik membaı haline gelmiştir.

⁴⁶ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 79, s.1.

⁴⁷ Kırılancı, *Hâfız Divânı*, gazel 1.. s. 7.

ز شوق نرگس مست بلندبالایی

چو لاله با قدح افتاده بر لب جویم⁴⁸

“Uzun boylu sarhoş nergisin iştîyâkından

Lale gibi elde kadeh ırmak kıyısına düştüm”⁴⁹

3. Şiirin başında okuyucuyu heyecana getiren uygun ifadeleri kullanması

Şiire başlama da matla beytte her zaman şair diğer mısralardan ayrı bir redifle muradını ortaya çıkarır. Bu başlama uslûbu, her gazel için sonraki mısraları düşünmeye ve ara vermeye de imkân doğurur. Bu başlama tarzları, bazen üzüntü ve hasret zamanlarında kahramanlık ve cesaret verirken bazen de rindâne ve istihza edici bir uslûbu içine almaktadır:

بیا تا گل برافشانیم و می در ساغر اندازیم

فلک را سقف بشکافیم و طرحی نو در اندازیم⁵⁰

Gel de güller saçalım kadehe şarap koyalım

Gök çatısını yaralım, yeni bir düzen kuralım⁵¹

من و انکار شراب این چه حکایت باشد

غالباً این قدرم عقل و کفایت باشد⁵²

Ben ve şarabı inkâr, bu ne hikâye

Bu kadar aklım izanım var herhalde⁵³

⁴⁸ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 379, s.517.

⁴⁹ Kırancı, *Hâfiz Divânı*, gazel. 379, s. 378.

⁵⁰ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 374, s. 510.

⁵¹ Kırancı, *Hâfiz Divânı*, gazel 374.

⁵² Rehberi, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel. 158, s.214.

⁵³ Kırancı, *Hâfiz Divânı*, gazel,158, s.160.

ما آزموده ایم در این شهر بخت خویش

بیرون کشید باید از این ورطه رخت خویش⁵⁴

Biz bu şehirde denedik bahtımızı

Bu vartadan göçümüzü çekip almalı⁵⁵

4. Tanz (Hiciv)⁵⁶

Hâfız'ın rindâne şiirleri, tanz (hiciv) sanatına dayanmaktadır. Tanz, Hâfız'ın şiirlerine sır ve derinlik katmaktadır. Hâfız, o güne değin söylenmeyen sözleri “nûşonîş” (sarhoşluk halinde söylenen sözleri) şiirlerine zerâfetle katmıştır.

5. İbhâm (Muğlak İfadeyle Söz Söylemek) ve İyhâm (İki Anlama Gelen Kelimenin Uzak Manasını Kastetmek)⁵⁷

Hâfız, şiirlerinde İbhâm ve İyhâm sanatlarından faydalanmıştır. İyhâm, onun şiirlerini hem çekici hem de gizemli bir havaya bürümektedir. Bu sanatı kullanmasını birkaç yönden yorumlamak mümkündür. Birincisi, Hâfız, İyhâm ile kendi sanatkârlığını ve şairliğini adeta öldürerek, şiirindeki derin manaları bu gizemli sanatın sinesinde ögütmektedir. Şiirlerinin kemâl derecede olgunlaşmasında en çok bu yöntem görülmektedir.

İkinci olarak, Hâfız'ın yaşadığı dönemde kendisinden fitne çıkaran akımlara karşı özel bir sanat diliyle karşı duruş göstermesi bekleniyordu. O çeşitli konuları yorumlayabilecek bir dil, İyhâm ve Tanz etme bilgisine sahipti. O yüzden gizemli bir

⁵⁴ Kırancı, *Hâfız Divânı*, gazel, 292. s. 292

⁵⁵ Rehberi, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 291, s.393.

⁵⁶ Tanz: “Arapça bir kelime olup, alay etmek, hafife almak ayıplamak. Rumuzlarla söz söylemek, istihza ile birine söz söylemek, anlamlarına gelir. Edebiyatta tanz hem nesirde hem manzumda kullanılan bir sanat türüdür. İnsanlığın, siyasî, ictimâî fesadını, davranış bozukluğunu eleştirerek, gülünç bir şekilde anlatım tarzıdır.” Muhammed Mûîn, *Ferhengi Fârsî Mûîn*, İntişârât-ı Ferhengnemâ, 1387, s. 701.

⁵⁷ İyhâm: İki anlama gelen kelimenin uzak anlamını kast etme. Kelime anlamı, vehme, şüpheye, kuruntuya ve tereddüte düşürmektir. M. Mûîn, *Ferhengi Mûîn*, s. 182. İbhâm: Kapalılık, üstü örtülü olmak, karışıklık, meçhul olma hali, işi kapalı olmak. Belirsizlik, kapalı anlamda muğlak ifadeyle söz söylemek. M. Mûîn, *Ferhengi Mûîn*, s.79.

üslûb meydana getirdi. Bu öyle bir şiir diliydi ki, onunla hem söylenemeyen şeyleri söylemek mümkündü, hem de onu söyleyenleri zamanın fitne odaklarından ayırmak olasıydı. “Delâk”, “Hırka”, “Hangâh”, “Sûme”⁵⁸ kelimeleri de tanz sanatının işâretleriydi. Bu sanatı ustalıkla sergilediğinden şiirlerini okuyanlarda ayrı ayrı düşünceler hâsıl olmuştu. Zaman zaman onun şarap, meyhane, harâbât, sevgili ve aşk, gibi kelimelerinden keyifçi bir ehl-i dünya olduğu da düşünöldü. Kinâye, iyham ve tanz söylemlerine bakılarak tahzîrleri delil gösterilip dine ve dini yaşayanlara düşman olduğu da. Aslında onun ıslah etmeye uğraştığı dini alet ederek riyâkârâne yaşayan sözüm ona dindar kesimlerdi. Hâfız, yaşadığı dönemin resmini çizen şehrinin insanların sosyolojik yapısını, dertlerini ve çarelerini şiirlerine taşımaktan geri durmadı.

Târihi hikâyeleri anlattığı mısralarını okuyanlar dîvânının sağlam bir tarih kaynağı olduğuna vakıf olmuşlardır.⁵⁹ Kimileri şiirlerindeki irfânî kelimelere bakarak onun fazilet ve üstünlük sahibi bir evliya ve ârif olduğunu söylerken, kimileri de bunları söylemekle sûfî olunmaz, Hâfız burada sadece remzlerle, sembollerle irfânî sanatına katmıştır kanısına varıyordu. Her iki açıdan bakanların ortak fikri ise, Hâfız’ın irfânî kültürü ve terbiyeyi özömsediğı ve bunu övdüğödür.⁶⁰

Üçüncü görüşe göre de, irfân geleneğinde âriflerin kendilerinde bulunan mânevî özellikleri ve hissiyatlarını açıklamaları tasvip edilmediğinden o devrin şâirleri, şiirlerinde bazı rumuz ve sembolleri kullanmak zorunda kalmış olduklarıdır. Bu nedenle irfân şâirleri ve mütefekkirleri, remz dilini öğrenmeye ve irfânî konuları özel bir sembol diliyle öğretmeye mecbur kalmışlardır.

Mutahhârî, onda edebî, tarihî, siyasî, irfânî, ve de Kur’anî değerlerin engin olduğunu ve bunu da ancak ehil gözlerin görebileceğini ve yorumlayabileceğini ifade

⁵⁸ İbadethane, dağın zirvesi, hangâh. M. Mûin, Ferhengi Mûin, s. 685.

⁵⁹ Şehid Murtaza Mutahhârî, *Temâşâgîrî Râz*, İntişârâtı Sadra, 1980, s. 166-167.

⁶⁰ Mutahhârî, *Temâşâgîrî Râz*, s. 64-65.

etmektedir.⁶¹Hâfız'ı şerh etmenin yolunun edip ve ârif olmaktan geçtiğini onu İslâm bağında açan nadide bir gül olarak gördüğünü ve İslâm bağında açan çiçeklerin en güzel kokulu gülünün de Hâfız olduğunun altını çizer ve devamla Hâfız'ı edebiyatçıların tefsir edemeyeceğini hatta dünyanın en iyi edebiyatçılarının dahi onu yorumlayamayacağını onu ancak bir ârifin şerhe muvaffak olabileceğini söyler ve sözünü şöyle bitirir: “Bu sebeple şunu açıklıkla söyleyeyim ki, Hâfız'ı anlamak Edip ve ve Ârif olmaktan geçer. Ben de Hâfız'ın şârihi olduğumu iddia etmiyorum. Çünkü ben ne Edibim ne de Ârifim.”⁶²

6. Hâfızın Şiir Üslûbu ve Şiir Dünyasında Oluşturduğu Yenilikler

Hâfız'ın şiirlerinde dört temel öge bulunur:

1. Duygu; şiirde sevgi, özlem, üzüntü ve sevinç gibi öğeleri içerir.
2. Uyum; seçilen sözcüklerin ses ve yapı bakımından birbirine yakınlığı ve hepsinin belli bir manayı verebilmek için iç içe kaynaşmasını içerir.
3. Düzen, şiirin tabanını oluşturan ölçüye dayanır.
4. Bütünlük; dizelerin anlam ve konu bakımından birliğine dayanır.

Gazel türüne has bir hususiyete sahip olan birbirinden bağımsız beyitler Hâfız'ın gazellerinde pek görülmemektedir. Gazellerinde sağlam bir anlam bütünlüğü mevcuttur. Hâfız, başta gazel ve rubai olmak üzere, İslâm edebiyatında yaygın olan şiir biçimlerinin hepsinden misaller vermektedir. En büyük ustalığı ise gazellerinde sergilemektedir. Bütün şiirlerinin toplandığı Dîvan'ında altmışaltı rubai, mesnevi türünde bir “*Sâkînâme*” ve bir “*Mugannînâme*”, beş kaside, bir muhammes, dört mesnevi, otuz dört kıta, beş yüz dokuz gazel vardır.⁶³

⁶¹ Mutahhârî, *Temâşâgîrî Râz*, s.127-128

⁶² Mutahhârî, *Temâşâgîrî Râz*, s.123-124.

⁶³ Oğan, “*Hâfız'ı Şîrâzî ve Edebî Kişiliği*” s.3.

Hâfız döneminde edebiyat üslûbuna Arapçanın tesiri büyük olmasına karşın bu sözcükler şiir dilinin bütünlüğünü bozacak nitelikte değildir. Estetik bir insicama haizdirler. O seçtiği sözcükleri bile, Farsçanın fonetik ses uyumuna ve söz dizimine göre şiirine katarak onları karma bir hale getirmektedir. Bu yüzden Hâfız'ın şiir dili akıcı bir dile sahiptir. Bununla beraber sanatsal ağırlığı ön plandadır. Şiirlerindeki bu ahenk okuyucuyu kendine çekerek şiir dünyasındaki derinliğe ve letâfete dâhil etmektedir. Bu da şahsına münhasır bir ayrıcalık seçkinliğin ve tarzın neticesidir.

Ahûy-i Vahşî adındaki mesnevisi ve Dîvanı, Hâfız'ın en büyük eserlerinin başında gelmektedir. Farsçayı mahir bir yöntemle kullanarak yazmış olduğu şiirlerinin Fars dilinde dahi tefsire muhtaçken onların başka dillere çevrilmesini bizzat kendisinin zorlaştırdığını söyleyenler de vardır.

7. Hâfız'ın Türk ve Dünya Edebiyatına Etkisi

Hâfız, çağının şairlerini yaşadığı çağda etkilemeyi başaran ender şairlerdendir. Ölümü sonrası dönemde ise bütün İslam ülkelerinin ve hatta birçok batılı düşünür ve şairin Hâfız'dan etkilendikleri görülmektedir. İran ve Osmanlı divan edebiyatı kullandıkları şiir kavramlarını onun divanından almışlardır.

Özellikle Osmanlı divan şiirinde Ahmed Paşa, Şehyî, Fuzûlî, Bakî, Hayalî, Nefî, Nailî, Neşatî, Nedim, Nabî, Şeyh Gâlip başta olmak üzere birçok şairimiz bu halkada yer almaktadır. Aynı şekilde tüm İran şairleri de Hâfız'ın esintilerine kapılmış, onun kavramlarını şiirlerine yansıtarak şiirlerini kemale erdirdiler. Hâfız Dîvânı, gerek Anadolu da gerekse İran'da başvuru kitabı haline gelmiştir.

On sekizinci yüzyılda yaşayan birçok batılı edebiyatçı ve bilgin Hâfız'ı incelemiştir. Alman şair Goethe ona özenerek gazel türündeki şiirlerini West-Östicher Dîvan (Dîvan-ı Şarkî) adında kaleme almıştır. Hâfız'ın dîvanı birçok dilde tercüme edilmiş, Farsça dili üzerinde araştırma yapan birçok Filolog tarafından tetkik edilmiştir.

1988 yılı kasımında UNESCO tarafından Şîrâz'da ölüm yıldönümü anısına bir sempozyum düzenlenmiştir. Aynı yıl ülkemizde de bu amaçla birçok kültürel etkinlikler düzenlenmiştir. Hâfız'a dair yapılan çalışmaların başında Sûdî'nin şerhi başta gelir. Daha sonra onu Mehmet Konevî'nin şerhi takip etmiştir.⁶⁴

8. Hâfız'ı Şîrâzî'yi diğer şairlerden ayıran özellikler

Arapça'da Farsça'da ve Osmanlı'da çok önemli Şâirler vardır. İbn'î Fârîs, Mevlânâ, Irakî, Attâr, Kâşânî. Ama şiirlerine kattığı gaybî söylemleri, irfânî kavramları ve felsefî boyutuyla öne çıkan şair Hâfız'dır. Çünkü onun şiirleri, sadece insana keyif veren kafiyelerden ibaret değildir. İslam irfânı, üstün öğretilerle doludur. Şâir, içindeki yansımaları, yanıklığı, hüznüleri, kavgaları, dertleri, neşeleri içinde daha fazla barındıramaz kelimelere döker ve böylece kendini biraz sakinleştirmeye çalışır. Ama Hâfız, şiirlerini aşk duygusunun rehberliğinde, üstün öğretiler, İslamî ve evrensel irfan eşliğinde yazmıştır. Onun şiirleri diğerlerine nazaran daha kapalı, girift hal alır, sembollerle süslüdür. Şaşırtan bir büyüleyiciliğe mitolojik bir anlatıya sahiptir, insanı kendinde resmetmiştir.

Hâfız; *“Ey inananlar! Kalbinizi gelin Allah'a verin! Sizi diriltecek şeylere Allah ve Resulü çağırdığı zaman ona icabet edin!”*⁶⁵ayetini duyduktan sonra kendisini Allah ve Resulüne teslim eden kimsedir. *“Sadece Allah'ı sevin!”* ayetini duyduktan sonra bir ömür boyu ilâhî aşkın peşinde koşan kimsedir.”

Hâfız, *“Allah insan ile kalbi arasına girer!”*⁶⁶Ayetini duyduktan sonra gönlünden Allah'tan başka herşeyi çıkaran kimse ve en sonunda *“Allah'ta sizleri sevmekte.”*⁶⁷Âyetine gönül veren ve ondaki müjdeye ermeye çalışan bir kimsedir. Hâfız'ı ancak onun ulaştığı makama ulaşanlar anlatabilirler. Molla Sadra (ö. 1640)'nın damadı Müfessir,

⁶⁴ Oğan, “Hâfız'ı Şîrâzî ve Edebî Kişiliği”, s. 3-4.

⁶⁵ Enfâl / 24.

⁶⁶ Enfâl/24.

⁶⁷ Al-i İmrân/ 119.

Mütekellim, Filozof Feyzî Kâşânî (ö. 1090-1679) der ki: “Hâfız öyle bir şahsiyet ki, herkes onun tedrisatından geçmek zorunda, geçtiği zaman ancak bir yere varabilir.”⁶⁸

Feyzî Kâşânî, dîvânında ona atfen şu şiirini yazmıştır:

ای یار مخوان ز اشعار الا غزل حافظ
اشعار بود بیکار الا غزل حافظ
در شعر بزرگان جمع کم یابی
لطف سخن و اسرار الا غزل حافظ
استاد غزل سعدیست نزد همه کس لیکن
دل را نکند بیدار الا غزل حافظ⁶⁹

*“Dost, şiir okuyacaksan okunacak yalnız Hâfız’ın gazel
Gönlü hoş ve mesrur eder yalnız Hâfız’ın gazeli
Başka şairlerden azdan çoktan bir şeyler bulabilirsin
Fakat baştan sona sırlarla dolu olan yalnız Hâfız’ın gazeli
Elin boşsa üzülme gidip okuyunca onun gazelleri elini doldurur
Elinden tutup Hakka götürür yalnız Hâfız’ın gazelleri
Gazelde söz sahibi Sâdî’dir buna sözümüz yok
Ama gönlü uyandıracak olan,
Bizi yakısıyla yakacak olan illa Hâfız’ın gazelleri...*

Hâfız, mısralarında efsanevi anlatıları îrfân iklimine taşır ve onunla güzel emsaller verir. Dîvânında “Otuz kuşun Sîmorg “ yolculuğu temsilen anlatılır: “*Otuz kuş suya bakınca Sîmorgun kendileri olduğunu gördüler anladılar. Asıl ulaşılması gereken şeyin*

⁶⁸ Âşûrî, *İlrfâno Rindî Der Şi’ri Hâfez*, s. 233.

⁶⁹ Feyzî Kâşânî Dîvânı 507.gazel, <http://ganjoor.net/hafez/montasab>, 18.07.2017

kendileri olduğunu bildiler.”İşte insanın kendi ve Rabbi arasındaki arayış yolculuğunu anlamada ve aradığı şeyin aslını kavramada rehberlik eden Hâfız Kâşânî’ye ve birçok şairlere öncü olmuş, “kemâle erme noktasında “ yol haritası çizmiştir.

O, gönlünün perdelerinden sıyrıldığı vakitlerde geceleri aşk acısı çeker, kederlenir, ağlardı. Ayrılıktan yana dert yanar, hep o ilâhî aşka ulaşmayı arzuları. Fakat burada o istediği aşka ulaşır ve ona “fenâ fillah” olur.

Allah Teâlâ şöyle buyurur: “*Rabbinin adını an ve bütün benliğine ona yönel.*”⁷⁰Hâfız’ın mısralarında ayetteki anlamda Onu anan ve Ona yönelen bir kalbin halleri vardır. Hâfız, bir ömür boyunca ilahî aşkın talebiyle yandı ve bu gaye ile çok yollar kat etti, çok gözyaşı akıttı, çok uzun merhalelerden geçti, Kaf dağının arkasına geçti ve onun kalbine devasa olacak ilacı buldu. Bu arayışın mükâfatlandığı geceyi ve ona bahşedilen lütfu beyitlerinde anlattı. En etkili ve yüreklere dokunan bir gazelinde der ki:

دوش وقت سحر از غصه مجاتم دادند
واندر آن ظلمت شب آب حیاتم دادند
بیخود از شعلعه پرتو ذاتم کردند
باده از جام تجلی صفاتم دادند
چه مبارک سحری بود و چه فرخنده شبی
آن شب قدر که این تازه براتم دادند
بعد از این روی من و آینه وصف جمال
که در آن جا خبر از جلوه ذاتم دادند⁷¹

*Beni kederden kurtardılar dün gece seher vakti
Bana abı hayat içirdiler karanlığında gecenin
Zâtın parıltısıyla kendimden geçirdiler beni
Sıfatların tecelli kadehinden bana bâde verdiler
Ne mübârek bir seherdi, ne kutlu bir geceydi
Bana bu yeni beratı verdikleri kadir gecesi*

⁷⁰ Müzemmil/8

⁷¹ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 183, s. 246-247.

Bundan sonra cemal vasfının aynasına bakar yüzüm

Çünkü orada zâtın tecellisinden bana haber verdiler⁷²

Halil Hatib Rehber, bu gazeli şöyle şerh etmektedir: *Hâfız'ın gazelde anlattığı vakit, Hâfızın dünya heves ve gailelerinden azad edildiği bir seher vaktidir. O karanlık gece maddî âlemde ona âşk, mârifet ve sonsuzluk suyu olan âb-ı hayattan verdiler. O demde öyle parlak bir şûle ve nûr meydana geldi ki, Hâkkın zatının nurunun parlamasıyla kendine tapınma ve enaniyet bağından onu âzâd ettiler. O aynadan cemâl vasıflarına baktı. Hakkın Zâtının nuru, zuhur aynasında işâretle gösterilecek kadar aşikâr oldu.*

Hâtîf adlı melek, yaratıldığımız zaman bize: “Sizin yaratılış gayeniz ilahî aşka ermektir!” diye seslendi. Hâfız, bu manevî işaretleri inceden inceye tatbik etti. Allah'ı sevmeye sanatını en güzel ve en özel bir aşkla icra etti.

Gece inleyişinin kendisine kurtuluş anahtarı olarak bahşedildiği bu şair, kalemine zahmetinin karşılığını bulmanın sevinci ve şükrüyle sarıldı. Çünkü o gece karanlığında dostunu aradı. Geceleri razı niyazla Sevgililer Sevgilisi'ne yalvardı. İçine akıttığı hasret yaşlarını en güzel sözcüklerle maşuğuna aktardı. Ab-ı hayat suyundan içirilmekle bahş olundu. Seher vakti onu Sevgili'ye ulaştırdı.

Seher vakti, onu dünyanın elem ve ızdıraplarından kurtardı. Böylece Sıfat tecellisinden ona şaraplar sundular, Sevgi'nin cemâlini gördü, görünce de kendinden geçti. Artık ondan başkasına bakmadı. Niye baksındı ki? Kalp gözünün açılmasıyla gönül gözünü ondan başkasına çevirmedi. O gece, onun Kadir gecesi oldu.

Ona Sevgili'nin Zât cilvesini gösterdiler. Çünkü o fakrı seçti. Kibir ve büyülenmekten kaçtı. Aşk talebinde bulunmaya ısrarla dilenerek, yüceler yücesi Sevgili'nin kapısında gecelerce bekledi. Hakkın kapılarını çalıp durdu Sevgili'yi talep

⁷² Kırilangıç, *Hâfız Dîvânı*, gazel 183, s. 185.

etti. Dünyaya sabır, imtihana tahammülle âşıklık yolunda Sevgili'ye seyrü sülûk etti. Sessizliğin bürüdüğü gündüzlerden sonra geceleri gönül hâlini Rabbine arz etti.

Gönül çırasını hasret fitiliyle yaktı, hevâdan, nefsten perhiz ederek, “Matlûbum da Mahbbûbum da sensin!” dedi yalvardı. İstedi, talep etti.” Ben fakirim, sense isteklere cömertçe icabet edensin!”Dedi.

Kul, Allah'ı zengin, kendisini fakir gördükçe ona ilahi müjdeler verilir. İnsanın yaratılış gayesi ilahî aşka ulaşmaktır buna da yatarak varılmaz. Himmet gerekli, say gerekli. Hakka ulaşan her türlü gamdan kurtulur.

İrfân ırmağında yıkandıkça gönül coşar şevk'ü nemâ bulur. O yüzden dervişçe yakarış nihâyetsiz bir ısrarla devamlı olur: *“Bazıları kavuşmayı ister, bazıları ayrılığı ister. Ben hiçbirisini istemem. Ben sadece dost neyi istiyorsa ben de onu isterim. İster eziyet versin, ister mutluluk versin. Yeter ki, Sevgilim bana hakkımda hayırlı olanı versin.”* Hâfız'ı Hâfız yapan yegâne ölçüt bunlardı işte. Bu rızâlık ve muhabbetin anlamı. *“Kahrında hoş lütfunda”* demekti. İrfân mektebinin biricik öğüdü gönlü yanık, gözü yaşlı âşık olmaktır.⁷³

Hâfız, zıtlıkların ahengine îrfânî pencereden bakar. ” *Muhakkak ki, her zorluğun yanında bir kolaylık vardır.* ”⁷⁴ Ayeti, Hâfız'a mülhem olmuştur. Bu tevhidi mânâ, tabiatda mevcuttur. Gece gündüzü, kış ayı yaz ayını tâkip eder durur. Aynı minvâlde seyretmez hiçbirşey. Şayet yılın bütün ayları kış mevsiminden ibaret olsa buna dayanamazdı. Hayat ona çok zor olurdu. Gece ve gündüz de aynı. Eğer her zaman gündüz olsa hayatın tatlılığı kaybolur, bitâb düşülürdü. Hâfız'ın düşünce dünyasında “Ahlakî bir terbiye eğitimi” vardır diyebiliriz. Sûfî, kahrın ardından lütfun yetişeceğini bilir ve sükûnetini muhafaza eder. Allah kışla yazı, geceyle gündüzü art arda getirmektedir.

⁷³ Ethem Cebecioğlu, Ankara Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi Ders Notları. 2014.

⁷⁴ inşirâh suresi 5.ayet.

İt'âb ve hitâb denilen bu süreç, Sûfî;'nin bazı imtihanlardan, çilelerden, acılardan geçirildikten sonra ilahî hitâba mazhar olma sürecidir. Renc ve firâk acısını tatmaksızın ve mâşûk uğruna ezâyâ katlanmaksızın “visâl” yaşanamaz. Hâfız der ki:

دلا بسوز که سوز تو کارها بکند
نیاز نیم شبی دفع صد بلا بکند
عتاب یار پری چهره عاشقانه بکش
که یک کرشمه تلافی صد جفا بکند⁷⁵

*Yan ey gönül, yanışın çok işler yapar
Gece yarısı bir niyaz yüz belayı savar
Peri yüzlü yârin itabını âşıkça çek
Çünkü bir işve yüz cefayı telâfi eder⁷⁶*

Âşığın gücü, Sevgili'nin ona lütûf bakışı sayesinde. Hâfız, “*Yar, Peri çehreli güzeldir*” dedi. Gazelin şerhine baktığımızda bu kelimenin “*Perî Çehre-î Hakîkî*” ve “*Perî Çehre-î Mecâzî*” olarak tevîl edilir. *Perî Çehre*; insan-ı salîk'in aşkı hakîkî yolunda hastalık, açlık, ızdırap vs her türlü zorlukla yüzyüze gelmesi itâb'dır. Hâfız *sâlîk*'e şefkatli bir tabip gibi reçete yazar der ki: “Bu zorluğa âşikâne sabret! Tahammül et!” O demde hasbihâlin mükâfâtı olan bir “*Kirişme*” yüz belâyı derdi def eder.

İrfân büyükleri, farklı yollardan ifâde etseler de aynı şeyi söylemişlerdir. Adem oğlu Hakka âşık olmakla, yüce bir mertebeye taliptir, bu yüzden onun pâyesi de yücedir. Şimdi şu soru sorulabilir: “Şu halde Hâfız, insana nereden bakıyor? Hâfız bir insan bilimci olarak görmemize sebep olan düşünceleriyle izâha çalışalım şimdide.

⁷⁵ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 187, s. 252.

⁷⁶ Kırlangıç, *Hâfız Dîvânı*, gazel 187, s. 189.

Hâfız üstün yaratılışından dolayı insan kalbine nazargâh'ı ilâhî olduğundan tanzîmî bir ihtimam gösterilmesini ister. Kalp, dosta yakaran uzuvdur. Ancak dua ve yakarışla vus'at bulur, ferahlar. Dertlerin közlediği, damarlarını tıkadığı gecelerde âşğın ondan başka dertlendiği mecrâsı, mevâsı ve refiği de yoktur. Hâfız'ın yanısıra kalp hakkında İmam Gazâlî'de sûfîlerin önem verdiği şu düşünceler yer almaktadır: “Kalp, insan bedeni içinde tehlikesi, etkisi ve önemi en ziyade olan bir uzuvdur. İnsanlar, kendilerine bakanların kendilerinde bir kusur görmemeleri için yüzlerini dikkat ve özenle yıkayıp süsledikleri halde Allah'ın nazar kıldığı kalplerini temizlemezler. Oysa kalplerinin Allah'ın nazargâhı olduğu gerçektir. Bilseler ki, kalp beden sahibi için bir ülkenin kralı ve insanların itaat ettiği öncüsü gibidir. Eğer o öncü doğru olursa, ona uyanlarda doğru yol alacaktır. Bütün bedenin istikameti, ıslahı ve doğruluğu kalbe bağlı olduğundan kalbe ihtimam gösterilmelidir.

Gazâlî'ye göre; kalp bir ağacın gövdesine, diğer bedeni azalar da bu ağacın dallarına benzemektedir. Nasıl ki bir ağacın dalları gövdesinin yardımıyla gelişip boy verirse, bedeni azalar da kalbin haline göre hareket etmektedirler. Kalp bazen bir şehrin melikine, bazen de bedeni idare edip yöneten bir şaha benzemektedir. Bedeni azalar da melikin ve şahın askerlerine veya ona tabi olan halkına benzemektedirler. Eğer melik ve şah güzel ahlaka sahip olurlarsa, azalar da güzel ahlaka sahip olmaktadır. Kalbin güzel ahlaklı olması, azaların güzel ahlaka göre amel etmelerine vesile olmaktadır. Bedeni azaların güzel ahlaka göre amel etmeleri sonunda ise, kalbin güzel ahlakı büyüyüp gelişmeye devam etmektedir. Yani kalbin hali, azaların hareketlerini belirleyip şekillendirirken, kalbe itaat eden azaların hareketleri de kalbe tesir etmektedirler. Kalbin nefse bağlı şehvet ve gadap vasıfları, eğer aklın emrine verilmesi halinde, kalpte arınma, basiret, ihlâs, takvâ, güzel ahlak ve güzel erdemli huylar gibi dinde kemâle erdiren vasıflar da meydana gelebilmektedir. Bir ayna gibi karşısındakini yansıtan kalp, nefis ve akıl mücadelesinin durumuna göre, halden hale çevrilmekte ve dönüşmektedir.

Özetlersek kalbin taşıyıcısı beden, gıdası da ilimdir. Kalbi hedefine ulaştıracak olan da dini ve erdemli davranışlardır.⁷⁷

Gazâlî’de Hâfız gibi insanın dünyada dostluğuna vefa edeceği o yüce mâşuğun sevgisini sığdıracığı mekân olan kalp evini onun sahip olduğu gerçek cevheri olarak görmektedir. Çünkü o, kalbin insana yaradılışındaki marifeti göstermektedir. Allah için hazırlanacak mazıkta bu marifete bağlıdır. İnsan bu üstüne mertebeye diğer azalarıyla değil, kalbiyle ulaşabilir. İnsan Allah’ı kalbi sayesinde bilir, ona ibadet ve kulluğunu da kalbinin yardımıyla yapar. Allah için çalışma da, Allah katında olanları keşfeden yine kalptir. İnsanın uzuvları kalbe tabidir, ona hizmet ederler. Efendinin hizmetçisini, usatanın aletlerini çalıştırdığı gibi, kalpte diğer azaları çalıştırır ve kullanır. Günahtan arınan kalp Allah katında en makbul kalp olduğu gibi, masivaya dalan kalpte o nisbette Allah’tan uzak olur.⁷⁸ Kalp, Allah’a ulaşmak için yaratılmıştır. Allah (c.c) bu gerçeği teyid eden ayette der ki: “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk ve ibadet etsinler diye yarattım.”⁷⁹

İşte irfanî hissiyatı şiirlerine taşıma mehâretini gösteren Hâfız da sâliklerin kalplerini ihyâ ettiren mısralarında onlara dua etme iştîyâkını verir.⁸⁰

ای غایب از نظر که شدی همنشین دل

می گویمت دعا و ثنا می فرستمت

در روی خود تفرج صنع خدای کن

که آینه خدای نما می فرستمت⁸¹

Gözden ırak sevgili, arkadaş oldun gönlüme

⁷⁷ Muhammed Gazâlî, *İhyâu ‘Ulûmi ‘d-din*, c.3, s. 14.

⁷⁸ Muhammed Gazâlî, *İhyâu ‘Ulûmi ‘d-din*, c.3, s. 7.

⁷⁹ Zariyât/56.

⁸⁰ İstilâmî, *Nakdo Şerho Gazelhaye Hâfez*, c.1, s.252.

⁸¹ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 90, s. 125.

Dua ediyorum, övgüler gönderiyorum sana

Kendi yüzünde Allah'ın sanatını seyret

*Allah'ı gösteren ayna gönderiyorum sana*⁸²

Dua, Arapça bir kelime olmasına rağmen “*niyâz*” (niyâyeş) Farsça’dır. Hâfız, Mevlânâ gibi *Hekim-i Müteallî*’dir. İnsanın madenini iyi bilir.

Hâk âşıklığının haritasını çıkarırcasına gazellerinde âşıklık mesleğini satır satır işlemiştir. Âşk iddiacılarına âşk elinden âh ederek gönlünün hicrân güftelerini zâr ile söyler. Burada araya girip şöyle bir soru yöneltelim: “*Eğer yangının varsa çok büyük işlerin var!*” diyor Hâfız. *Beyitte geçen “karha” kesret yani çokluk alametidir.*”

Vasl: Allah’a ulaşma, işte o büyük işlerden ve vazife-i kudsiyedendir. Âşığın bilmesi gereken şey, yanmadan “likâ ve kemâl” gerçekleşmez. Hakka vâsıl olmanın yolu duadır. Hâfız, belaya bela dememiş onun yerine “Genc-i saâdet” yani “Saâdet hazînesi” demiştir.

Dîvandaki beyitler “İnsan Şinasî” yani “İnsanı tanıma” bilimiyle doludur. İnsanı diğer varlıklardan ayıran şey, onun gönül yanmasıdır. Zîra hayvanlarda, nebatlarda ve meleklerde dahi “*Gönül Yangını*” yoktur. Bu insanlara bahş olunan bir özelliktir. Hâfız’ın konu ettiği gönül derdiyle “Yanmak”, “*İnsan-ı Kâmil*”’in en mühim sıfatıdır. Her insan özündeki mârifeti yani farkındalığı ve gönlü açıklığı kadar gönül yangınına sahiptir. Gönül yanmasından bihaber olan kimse, insaniyetten de bihaberdir. İnsanın gönül katmanlarında gizlenen şu hallerini ortaya çıkarır:

“*Ateş’i derun*” Âşk’ın harmanlanması onun iledir.” İnsan, ister yukarı ister aşağı mertebeden olsun bir derûn ateşe sahiptir.

⁸² Kırangıç, *Hâfız Dîvânı*, gazel 90, s. 95.

“*Fîrak*” Ayrılık olmadan Sevgili’yi arzulamak imkânsızdır. Susamayan suyun kıymetini nereden bilebilir ki?

“*İhsâs-ı Hicrân*” Uzaklık, yokluk, noksanlık insanı hicran ateşine salan sebeplerdendir. İnsan bunları idraki sebebiyle hisseder.

“**Şevk**”: Sevgili’ye istemci olmaktır. Şevk üç kısma ayrılır:

1: Şevk be Visâl: Kavuşma istemi

2: Şevk be Kemâl: Kemale erme istemi “İnsan-ı Kâmil” olma yolunda, Hakkın rızâsına erme istemi

3.Şevk be Hak: Hakk’a cemâle erme istemi.

Buraya kadar saydığımız vasıflar hicrân duygusunun ve aşkın sıfatlarıdır.

İnsan mükemmele âşıktır, müştâktır. Cemâd, nebât ve hayvanlar noksanlığı bilemez. Oysa “Ademden” yokluktan yaratılan insan eksikliğini bilir.

İdrâk’i vücûda getiren şey, şevk’î vîsâl ve hicrândır. Muhabbet, şevk aşkın şûlesidir. Onu harlandırarak insanı kemâlata erdirirler. Şu var ki tasavvuf çemberinde insanlar marifetlerine göre şevke gelirler. Bütün bu izâhlardan sonra can alıcı soruyu sormak lazım geliyor:

“Peki, Hâfız: “*Aşk ile yan!*” diyor ama bu yanma nasıl olacak?” Bu sorunun cevabını ancak mârifet ehlî bilir. Âşıkların içlerindeki sırrı ancak onların hallerinden anladığımız kadarıyla bilebiliriz. Muhabbetullah ile yanmanın faydası nedir? Sorusunun cevabı şöyle verildi: Sûfilerce: “Eğer gönül yanması olmasaydı, insanın manevî yaşamı olmayacak, hayvanlar gibi sadece yeme, içme ve üremeden ibaret bir maddî hayattan başka bir şeyi olmayacaktı.”⁸³

⁸³ İbrahim Dinânî, *Gazâliyâtı Hâfızî Şîrâzî Be Rivâyeti Doktor Dinânî*, Kerim Feyzî, <http://sanaachagh.mihanblog.com/post/category/1>Erişim tarihi: 20. 07. 2017.

Hâfız'ın şiirlerini okuyan herkes kendini Hâfız'da bulur. Mecâzî aşkı arayan okuduğunda ondan haz aldığı gibi ilâhî aşkı arayan da ondan kendini ayıramaz. Diğer şairler herkesin anlayacağı hikâyelerden, temsillerden bahseder ve son mısra da bir öğüt ile konuyu özetler. İlk üç sayfa sonunda son dörtlükte mesajını vermeye çalışır. Ama Hâfız daha ilk mısrasında gönül mektubunu okurlarına harf harf yazar. Kalplerini binbir mana ile doldurur.

Bütün şairler şiirlerinde duygularıyla bir çıra gibi yanmışsa, Hâfız, o büyük aşkla harları devleşen bir orman gibi yanmıştır. Hâfız'ı diğerlerinden ayıran en büyük özellik budur. O insanlığa sadece keyif vermek için şiirler yazmıyor. Hâfız okurken insanın haleti ruhiyesi onun ıstıraplarını hisseder. Onu, elinden tutup kendisinin ulaştığı o güzel mekânlara ulaştırmak ister. Hâfız okurken çok farklı hallere bürünür, bilinmeyen mekânlarda dolaşır okuyucu. Dağların zirvesinde tek başına şevkle uçar ruhu kanatlanır masivadan arınarak. Hâfız, bazen sembolist olur, bazen sürrealist olur, insanı dünyaya bağlar, bazen başka diyarlara götürür. Metafizik âlemlerde dolaştırır. Bazen duyguların uç noktalarına şahit eder onu hüznülendirir. Bazen de dağların zirvelerinde bir kartal gibi süzülür enginleşirler onu okurken.

Herkes onda kendini bulur. Şarkıcıların dilindeki mecâzî aşk ta olmuştur. Bazıları da onda ilahî aşkın ifade ve menbaini bulmuştur. Farklı bakış açıları, onun şiirlerindeki mâna zenginliğinden hissesini alır. Öylesine sembolik şiirleri var ki, herkes kendi dünyasını o şiirlerde bulur.⁸⁴ Bu durum, Mevlana'nın şu beyitleriyle de örtüşmektedir:

هر کی از ظن خود شد یار من

از درون من نجست اسرار من⁸⁵

⁸⁴ İbrahim Haydar, Hatice Hacıyan, *Bâz Şinâsiyi Sîmâyi Mahbûbi Hâfız Bâ Tikye-i Ber Gazeli "ân sepeh çerde ki şîrîni âlem bâust"* Doğu Çalışmaları, Yıl, 4, sayı 13, Yaz: 1389, s. 143-146.

⁸⁵ Celâleddin-i Rûmî, *Mevlânâ Mesnevî*, 1. kısmın başlangıcı, s. 1.

Herkes kendi zannınca bildi beni

*Ama derininde benim sırlarımı arayamadı*⁸⁶

Şimdi o zengin irfân sofrasını gözlerimizin önüne sermiş olan bu şairi iyi anlamalıyız. Ondaki hünere hayran olmak için tek bir beytini okumamız kâfidir. Siz o deryadan bir yudum almamız susuzluğumuzu giderecektir. An be an daha fazla susatacaktır bizi. Onu okurken hiçbir edipten yardım isteme. Bilakis sen ona gittikçe o seni karşılayacak ve adım adım seni irfan dergâhına ve maksadına götürecektir. Zira o uçsuz bucaksız deryasından her kes kendi nisbetinde ve idrakinde hisse alabilecektir:

حافظ آب رخ خود بر در هر سفله مریز

حاجت آن به که بر قاضی حاجات بریم⁸⁷

Hâfız yüz suyunu her sefihin kapısına dökme

*En iyisi haceti götürelim hacetler gören Rabbe*⁸⁸

Hâfız'ın aşk ile namazı ve irfân şuuruyla secdesi emsâlsizdir. O şehirlerde bağrını Rabbine açarak niyâz eder, teşbihlerle gönlünü teselli ederdi. O her zaman ve mekânda Ehâd olan Allah'ın dergâhına dururdu. O her bir beytinde kendine has irfânını yoldaş ederdi. O her zaman Rabbinden râzı olmuş haldeydi ve isterdi ki Rabbi de kendisini rızâ makamına seçsin. Beyitte:

کار خود گر به کرم بازگذاری حافظ

⁸⁶ Melânâ Celâleddinin Rûmî Mesnevî, Birinci Defter, beyit: 5, s. 1.

⁸⁷ Rehber, Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız, gazel 373, s. 508.

⁸⁸ Kırlangıç, Hâfız Dîvânı, gazel 373, s.374.

Kendi işini kereme bırakırsan ey Hâfız

Allah vergisi bahtınla nice keyifler edersin⁹⁰

Hâfız, şiirlerinde âşık olma lezzetini tattırdı. O, şiirlerini okuyanlara manevi rehberlik etmektedir. Onlara adım adım dünya yüzünde yaşanan hikâyelere götürür. Eğer Hâfız'ın divanını hakkıyla okursak baştan sona Hak nuru ile karşılaşırız. O, şiirlerini bütün sevenlerine bir defada öğretmeyi arzulayan bir şairdi. Çünkü aşkın dili tektir. Mehmet Konevî onun divanını tercüme etti, sonrada şerhini yazdı.

Eserlerinin ilk tesiri Osmanlılarda görüldü. Dönemin âlimlerinden Konevî ve Sûdî onu şerh edenlerdendir. İstiklâl şairimiz Mehmet Âkif'te Hâfız'dan etkilendiğini dile getirmektedir. Yahya Kemâl, Hâfız'ın kalemi karşısında tâzim eder ve Onu Üstad olarak kabul ederdi. Ama bütün bunların ötesinde Alman düşünür Gothe Hâfız'ın en büyük hayranı oldu.

Hâfız'ı tanımak Hâfızın kültürünü öğrenmekle mümkündür ve bunun için de ilk olarak irfân kavramamız gerekir. Hâfız'ı tanımak için sadece iki yol vardır: Birincisi ya Hâfız'ın tarihini öğreneceğiz yani bakalım tarih Hâfız'ı bize nasıl tanıtmakta ve onun muasırı şair ve edebiyatçılar onun hakkında neler anlatmaktadırlar? Diye merak ederek onları araştıracağız. Veya onun divanına müracaat ederek kelime kelime gazellerini inceleyeceğiz ve bakacağız ki Hâfız ne demek istemiştir anlayalım?

Allâme Gurgânî, ders meclisinde şiir okuyordu. Dinleyenlerine dedi ki: “Bu beyhude sözler yerine felsefe ve hikmet konuşunuz!” Sonra da Şemseddin Muhammed'e döndü ve ona şöyle sordu: “Size nasıl bir ilham oldu da böyle

⁸⁹ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 481, s. 656.

⁹⁰ Kırangıç, *Hâfız Dîvânı*, gazel 481, s. 477.

güzel gazeller yazdınız?” Etrafında şaşkınlıkla kendisini dinleyen öğrencilerine baktı ve: “Onun gazelini okuyunuz!” dedi. Allâme’nin öğrencileri ona itiraz ettiler ve: “Bu nasıl bir sırdır ki, bizi şiir okumaktan men ediyorsunuz? Ama Hafız’ın şiirlerini dinlemeye istek duyuyorsunuz?” Allâme Gurgânî şöyle cevap verdi: “Hâfız’ın şiiri, bütün hadis-i kutsî, hikmetli letâifler ve Kur’an ayetlerinden ilham almıştır.” Şemseddin Muhammed “Lisân-ül-Gayb” ünvanıyla lakaplandırılmıştır. Onun üstün oluşuna diğer bir işaret ise; irfanını teyid eden gazeliyatlarıdır.⁹¹

Hâfız, geçmişte şiirleri şiir severlerin kulaklarını okşamış ve gönüllerine huzur vermiştir. O, Farsça şiir yazan şairler içinde avam ve havas arasında ilgi ve şöhrete nail olmuş özel bir şahsiyettir. Onun divanındaki lezzeti tatmak için illa edebiyat hocası veya Hâfız Bilimci olmaya gerek yoktur.

Onun beyitlerini anlamak için kütüphanedeki kitaplara bakmak gerekmiyor ki bakalım Hâfız ne demek istemiş denilsin. Hatta İran’da onun divanı okuma yazması az olan veya hiç olmayan büyükanneler ve büyük babalar tarafından okunup ezberlenmektedir.

9. Hâfız’ın Sonsuzluk Sırrı

Hâfız’da sonsuzluk sırrını arayanlar şu soruyla onu kavramaya çalışmışlardır: “Bu şairin şiirlerinde kalpleri coşkun bir şevke getiren ve esrarlı çekimiyle onları cezbeden ve yerinden oynatacak kadar silkeleyen gizem nedir?” Niçin Hâfız’ın divanında yer alan sır, remz, sembol adına ne varsa hepsi onlarca farklı dillere tercüme edildi? Dünya edebiyatseverleri neden onun şiirlerini anlamaya, kavramaya ve anlatmaya çalıştılar? Hatta neden Alman Şair Gothe onun iştîyâk dolu bir müridi olmaya hasretle can attı?

⁹¹ Mutahhârî, *Temâşagîr-i Râz*, s.43.

Edebiyat Bilimcilerin birçoğu yıllarca Hâfız'ın şiirlerindeki sırları araştırdılar sonuçta sorularının cevaplarını onun beyitlerinin arasında buldular. Hâfız, tamamen açık bir yürekle o ebedi sırrını açığa vurdu. Defalarca şairlerin yüzüne bunu ifade etti:

ز حافظان جهان کس چو بنده جمع مکرد

لطایف حکمی با کتاب قرآنی⁹²

Dünya hafızlarından hiç biri benim gibi

Latif hikmetleri Kur'an ayetleri ile bir araya (divanında) toplamadı

Hâfız'ın şiirlerinde yazdığı Kur'an ayetleri ve Kur'anla ilgili konular fikirlerine ve ruhuna derin tesirler bırakır. Hâfız, aşkı irfan ile öyle bir kardı ki, bir kimse ona sadece dünyevi aşk şairidir demeye cüret edemesin.

Şiirlerine yansıttığı sanatsal gücü ve idrakiyle dini ilimlere özellikle de Arapça'ya, Arap Edebiyatına ve Kur'an tefsirine vakıf olması onun özelliklerinin başında yer alır. O, çileye oturmada “Uzun Süreli Halvet” ve “Gönül Gamlanması” gibi irfânî halleri Kur'an ayetleri ile şiirlerinde bütünleştirip mesaj verir. Böylelikle gönülleri avlar ve kalpler de uzun süre tesir bırakır.

Edebiyatçılar ve Hâfız bilimciler onu ve şiirlerini değerlendirirken, Kur'an ve Hadis'in ondaki iki büyük müracaat kaynağı olduğunu söylediler. Onun şiirlerini okudukları süre içinde Hafız'ın zihin dünyasında gezindiler. Neticede Hâfız'ın ölümsüz şiirlerinin dünyada ölümsüzlük remzi olduğunu söylediler. Hâfız'da bu haklı iftihar bir gazelinde dile getirmektedir:

⁹² Hâfız'ı Şîrâzî 2. Kaside. <https://ganjoor.net/hafez/ghaside/> Erişim tar: 17.06.2017.

ندیدم خوشتر از شعر تو حافظ

به قرآنی که اندر سینه داری⁹³

Göğsünde taşıdığın Kur'an sayesinde

*Şiirinden güzelini görmedim Hâfız*⁹⁴

10. Hâfız Şiirlerinde Kur'an Ayetlerine Telmihler

Rudekî'den beri çağımız şairlerine kadar gelen birçok şair, Kur'an hakkında derin ve yüksek manalı şiirler söylemiş ve Kur'an ışığında şiirler yazmışlardır. Fakat bunlardan hiçbirisi Kur'an'dan mülhem olarak yazdıkları şiirlerini sanatsal bir çizgiye oturtamamışlardır. Bunu ustalıkla başaran şairlerin başında Hâfız-ı Şîrâzî gelir.

Hâfız, Sâ'dî ve diğer birçok İran şairi şiirlerini Kur'an ayetleri üzerine inşa ettiler. Hatta bunlara batılı şairler de katılmıştır. Mesela Rus şairlerden Alexander Puşki, belki de şiirlerinin yüzde 60'ını Kur'an'dan aldı. Fars Edebiyatında Sâ'dî'den daha fazla şariate riayet eden şair olmadığını yazdı ve onun "Bostan" adlı eserinin Kur'an gölgesinde yazıldığını ifade etti. Dünya Edebiyatı şairlerine baktığımızda da her ne kadar onlar Kur'an'ı bilmeseler de onun nurunun onların fitratlarında mevcut olduğunu görebiliriz. Çünkü şiirlerine yansıyan mânevî izler onların fitrî temayüllerine işâret etmektedir. Bazılarının ayetlerle süsledikleri şiirlerinin bulunduğu eserleri, adeta, Kur'an tercümesi gibi bir niteliğe büründü. Özellikle Mevlânâ Celâleddîn'i Rûmî, Mesnevîsinde: "İnsan, sınırlı bir mevcudiyete sahiptir. O, bu sınırlılıktan sıkıntı duyar. O çer çöpe sarılı duvarı (dünya hayatını) nasıl aşacağını da bilemez. Mevlânâ eserlerinde sınırlı olanı (insanı) "Muzâfun ileyh" Yaratıcısına atfederek (nâmahdut) yani sınırsız yaptı.

⁹³ Rehber, *Divân-ı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 447, s. 608.

⁹⁴ Kırlangıç, *Hâfız Dîvânı*, gazel, 447, s. 443.

Hâfız, geceleri fakr üzere halvet halini severdi. Gece virdlerini ve Kur'an okumalarını ihmal etmezdi. O'na göre dua en üstün ve en önemli ibadetti.

هر گنج سعادت که خدا داد به حافظ

از یمن دعای شب و ورد سحری بود⁹⁵

Allah'ın Hâfız'a verdiği saadet hazinesi

*Gece duasıyla seher virdinin bereketindendir*⁹⁶

Nitekim Kur'an'da: “Deki: (Ey insanlar!) “Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size niye değer versin!”⁹⁷ Bir başka ayette: “Bana dua ediniz size icabet edeyim.”⁹⁸ Hadis-i Şerif'te: “Dua, ibadetin özüdür.”⁹⁹ Buyurulmaktadır. Kulun dua etmekle ferahladığı şey, Kur'an'dır. Dua, Allah ile kulun karşılıklı ünsiyetidir. Ayette: “Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki, şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu halde benim davetime gelsinlerve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabilsinler.”¹⁰⁰ İşte o ilhama sebep olan ayet: “Ancak kulak hırsızlığı eden müstesna. Onun da peşine açık bir alev sütûnu düşmüştür.”¹⁰¹

Hâfız da şu beyti ayetten ilhamla yazdı:

ز رقیب دیوسیرت به خدای خود پناهم

مگر آن شهاب ثاقب مددی دهد خدا را¹⁰²

Şeytan tabiatlı rakipten Rabbime sığınırım

⁹⁵ Rehber, *Dîvân-ı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 216, s. 294

⁹⁶ Kırılancı, *Hâfız Dîvânı*, gazel, 216, s. 218.

⁹⁷ Furkân/77.

⁹⁸ Bakara/186.

⁹⁹ Tirmizi, Muhammed bin İsâ, *Câmiu's-Sahîh*, Çağrı Yay, İstanbul 1992, 45/Daavât, I, (V,456).

¹⁰⁰ Bakara/186.

¹⁰¹ Hicr/18.

¹⁰² Rehberi, *Dîvânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel6, s. 9.

*Olaki o tesirli kıvılcım Allah için yardım eder*¹⁰³

O, beyitlerinin hoş ve latif tınılarını, sinesine nakşettiği Kur'an ayetlerine borçlu olduğunu ikrâr etmekten geri durmaz:

ندیدم خوشتر از شعر تو حافظ

به قرآنی که اندر سینه داری¹⁰⁴

Göğsünde taşıdığın Kur'an sayesinde

*Şiirinden güzelini görmedim Hâfız*¹⁰⁵

Hâfız Dîvânındaki beyitleri okuyan okuyucu bazen onlarda Kur'an ve Hadis'ten manalar okusa da aralarındaki sanatlî bir şekilde işlenen telmihlerin yorumuna muvaffak olamayabilir. Şiirin esas manasının şairin gönlünde gizli olduğu da muhakkaktır. Burada ince bir değer vardır. Şifrelerin, remizlerin, teşbih ve istiârelerin tefsir ve tahlile ihtiyacı vardır. Divânın bir yerinde âşık mâşuk konuşması yapılırken, diğer bir yerinde irfân ile Allah'a sülûk etme anlatılır. Bu ikisi de Hâfız için san'at konusudur. Ancak o san'atın mahiyeti onda gizlidir.¹⁰⁶

تو خود چه لعبتی ای شهسوار شیرین کار

که در برابر چشمی و غایب از نظری¹⁰⁷

Ey mahir şah süvâri, sen nasıl bir kuklasın

¹⁰³ Kırlandıç, *Hâfız Dîvânı*, gazel 6. S. 12.

¹⁰⁴ Rehberi, *Dîvânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, 447.gazel, s.443.

¹⁰⁵ Kırlandıç, *Hâfız Dîvânı*, gazel 447, s. 443.

¹⁰⁶ Mutahhârî, *Temâşâğîr-i Râz*, s. 77.

¹⁰⁷ Rehberi, *Dîvânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 452, s. 614.

*Hem göz önündesin hem de gözlerden gizli*¹⁰⁸

Bir beyitte şöyle der:

صبا به لطف بگو آن غزال رعنا را
که سر به کوه و بیابان تو داده‌ای ما را
شکر فروش که عمرش دراز باد چرا
تفقدی نکند طوطی شکرخا را

Saba o güzel ceylana lütfen de ki

Sen saldın bizi dağlara çöllere

Ömrü uzun olası şekerçi

*Niçin sormaz şekerler ezen papağanın halini*¹⁰⁹

Bu beyit Kur'anî pencereden bize bakmaktadır:

*“Muhakkak ki sen yüce bir ahlak üzerindesin.”*¹¹⁰

Beytin ilham pınarı da şu ayettir:

*“Eğer sen onlara Allah'ın rahmeti ile yumuşak davranmasaydın, etrafından dağılıp giderlerdi.”*¹¹¹

Birinci beyitte yine bir ayete telmih vardır:¹¹²

¹⁰⁸ Kırılancı, , *Hâfız Dîvânı*, gazel 452, s. 448.

¹⁰⁹ Kırılancı, *Hâfız Dîvânı*, gazel, s.10.

¹¹⁰ Kalem/4.

¹¹¹ Al'i İmran/159.

¹¹² Araf/172.

“Bir de Rabbin, Adem oğullarından, bellerindeki zürriyetlerini alıp da onları kendi nefislerine şahit tutarak:” Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” dediği vakit, “Pekâla Rabbimizsin, şahidiz” dediler. (Bunu) kıyamet günü “Bizim bundan haberimiz yoktu.” Demeyezsiniz diye (yapmışık).”

Fars Edebiyatında bu tabirlere: “*Elest bölgesi*” veya “*Elest ülkesi*” “*Elest günü*” denilir.

Bu tabirler bütün ayetler için telmihi kullanılır. İkinci beyit Kur’an’a matuf dizilmiştir:¹¹³

Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah’ındır. O, dilediğini bağışlar, dilediğine ceza verir. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.

Yüce Allah (c.c) buyurur:¹¹⁴

“Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi Allah’ındır. Siz içinizdekileri açığa vursanız da gizli tutsanız da Allah onunla sizi hesaba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine de azab eder. Allah her şeye kadirdir.”

Bu iki ayetin kast ettiği mana Allah’ın bütün kudretidir ve tahzirdir. Bu dünyada iyilik yapıp onunla mağrur olan kimseler bilsinler ki bütün işler Allah’ın kudret elindedir. Onun dilemesi ve iradesi muteber olandır. Amel’i sâlih her ne kadar lazım ise de, ona itimad edilmemelidir. Bu cebredici mana bütün Fars Şâirlerinin dîvânlarındaki şiirlerinde görülmektedir. İkinci mısra ise yine başka bir ayete telmihtir: ¹¹⁵

“Deki:”Ey kendi aleyhlerine haddi aşmış kullarım, Allah’ım rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah, bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.”

¹¹³ Fetih/14.

¹¹⁴ Bakara/284.

¹¹⁵ Zümer/53

Üçüncü beyitte ise, Hz. Süleyman (A.S)’ın kıssasına telmihtir. Süleyman, Allah’ın Peygamberi idi. Dünyada inse ve cine hükmediyordu. Bütün rüzgârlar onun emrine verilmişti. Sonunda bu dünyadan gitti, rüzgârdan başka elinde bir şey kalmadı.

Ayette şöyle denilir: “*Süleymâna da rüzgâr: sabah gidişi bir ay, akşam dönüşü bir ay, erimiş bakır menbainı da ona sel gibi akıttık, hem Rabbinin izni ile elinin altında cinnîlerden de çalışan vardı, onlardan da her kim emrimizden inhıraf ederse ona saîr azâbını tattırırız*”¹¹⁶

Kâdî Mîr Meybûdi (ö.909/1503-1504) ayetin tefsirinde şöyle der: “*Süleyman karıncaların ülkesine vardığında karıncalarla konuştu. Ve bütün karıncalar ona sordular: “Ey Süleyman! Allah’ın sana verdiği nimetlerden haber ver bize! O sana dedi ki:” “Rüzgârı sana binek yaptık. Bir gecede iki aylık yol alır.”*”¹¹⁷

Dediler ki:” Ey Süleyman! Bunun ne manaya geldiğini biliyor musun? Yani, sana bu dünyadan ne verdiğem bu rüzgâra benzer. Geldiği gibi gider.”¹¹⁸

Hâfız Hz. Süleyman’ı sitayişle zikreder:

نظر کردن به درویشان منافی بزرگی نیست

سلیمان با چنان حشمت نظر ها بود با مورش¹¹⁹

Fakirleri gözetmek çelişmez ki büyüklükle

*Onca haşmetine rağmen karıncayı gözetirdi Süleyman da*¹²⁰

¹¹⁶ Sebe/12.

¹¹⁷ Meybûdî, *Keşf’ül Esrâr ve Va’du-l Ebrâr*, İntişârât-ı Emir Kebir, 1371, Muhakkiko Musahhih: Ali Asgar Hikmet, Tahran, 1371, s. 8/203.https://jrm.ut.ac.ir/article_60555.html, Erişim tar.,17.07.2017.

¹¹⁸ Meybûdî, *Keşf’ül Esrâr ve Va’du-l Ebrâr*, s.8/204.

¹¹⁹ Rehber, *Dîvânı Gazeliyâtı Hâfız*, gazel 278, s. 377.

¹²⁰ Kırılancık, *Hâfız Dîvânı* gazel 279, s. 279.

Hâfız'da ayette geçen aynı manayı diğer bir yerde beyan ediyor:

نشاط و عیش و جوانی چو گل غنیمت دان

که حافظا نبود بر رسول غیر بلاغ¹²¹

Neşe, eğlence, gençliği gül gibi ganimet bil

Hâfız, elçinin görevi bildirmektir sadece¹²²

Ankebût suresi 18. ayete işaret:

“Peygambere düşen ise yalnızca apaçık bir tebliğdir.”

Peygamber (S.A.V)’e Hakkı beyan etmekten başka bir vazife yoktur.

نظر کردن به درویشان منافی بزرگی نیست

سلیمان با چنان حشمت نظر ها بود با مورش¹²³

Fakirleri gözetmek çelişmez ki büyüklükle

Onca haşmetine rağmen karıncayı gözetirdi Süleyman da¹²⁴

Beytin anlamı: “Fâkileri gözetmek, hocalığın töresine sevincine aykırı değildir. Hz.

Süleyman bütün keremi ve inayetiyle güçsüz bir karıncaya sahipti. Neml suresi 27. 17. 18

ve 19.ayetleri buna delildir.¹²⁵

¹²¹ Rehber, Dîvânı Gazeliyâtı Hâfız, gazel 295, s. 399.

¹²² KırLangıç, *Hâfız Dîvânı* 296.gazel s. 296.

¹²³ Rehber, Dîvânı Gazeliyâtı Hâfız, gazel 278, s. 377.

¹²⁴ KırLangıç, gazel 279, s.279.

¹²⁵ Rehber, Dîvânı Gazeliyâtı Hâfız, s. 377.

H . Süleyman kıssası, ibret verici Kur'an kıssalarından biridir. Hâfız'ın burada sembolik ifadelerle Kur'an'dan telmih yaptığı beyitlerindeki kendine has yorumuyla irfân  iirine kattığı bir let feti ortaya koymaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

I. TASAVVUFÎ ANLAYIŞI

Tasavvuf; kelime olarak Arapça, yün (suf) giymek, saf olmak, ilk safta bulunmak, suffâ ahabî gibi yaşamak vb. anlamlara gelmektedir. Terim olarak İslâmî Hz. Peygamber a.s gibi yaşamaya çalışmak demektir. Tasavvufun binden fazla tarifi yapılmıştır. Her sûfi içinde bulunduğu hale göre tasavvufu tarif etmiştir.¹²⁶

Tasavvuf tarihindeki sûfi tanımına göre; yün elbiseli âbid ve zâhidler sûfi diye anılmışlardır. Onların mütevâzî hayat tarzlarını ifade etmek için sûf kelimesinden oluşturulan “tasavvâfe” fiili (yün giydi) üretilmiş ondan da tasavvuf tâbiri bu fiile mastar olarak kullanılmıştır. Tasavvuf yolunu benimseyenlere sûfi veya mutasavvıf adı verilmiştir. Tasavvufu ilk târif edenlerden Muhammed b. Vâsî’â (ö. 123/741) göre tasavvuf huşû, nefsi hor görme, kanaatkârlık ve alçak gönüllülüktür.¹²⁷

Tasavvuf okulunda mârifet öğretileri âriflerin onları kolayca bulup tanımaları için bazı terimlerden oluşturuldu. Hatta bazen bu zümreden olmayan ehli olmadığı halde bu okulun içine girmek isteyen cahillerden gizlensin ve onlar tarafından anlaşılmaması diye de bazı rumuz ve gizemli ifadeler açıklandı.¹²⁸

Şehâbeddin Sühreverdî, (ö. 587/1191) tasavvuf ilmini, mutlak mânâda yalnız hâl ehlinin idrâk edebileceğini söylemektedir. Çünkü bu anlayışta tasavvûfî söylemlerin, tefsire uygun bazı sembol, mecâz ve farklı deyimlerle dile getirilmesi olduğunu belirtmektedir. Bu hakikati anlamayanlar, işin iç yüzünü bilmeyenler, bu durumu yanlış anlamış ve Hak yolunu bulamamışlardır. Her ilmî alanda olduğu gibi tasavvuf alanında

¹²⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimler ve Deyimler Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997, s.475.

¹²⁷ Reşit Öngören, “Sûfi”, *DİA*, c. 37, İstanbul 2009, s. 417.

¹²⁸ Âşûrî, *İrfâno Rindî Der Şi’ri Hâfîz*, s.171-172-173.

da ilmin kendine has, bir takım ifâdeleri ve görevleri vardır. Bu sebeple tasavvuf terminolojisinin ilgilileri tarafından öğrenilmesi gerekmektedir.¹²⁹

Hâfîza göre tasavvuf, cehennem azabı korkusuyla bir köşeye çekilip zühhd hırkası giyinmek değildir. Onun benimsediği yol, Hakk’ın rızasını aramak ve onun muhabbetiyle ibadet etmekten geçmektedir. Bu anlayışı onu zahidâne tasavvuftan aşıkâne tasavvufa sevketti. Hâfîz, çıktığı bu yolda Sühreverdî (632/1234) ve Muhyiddin-i Ârâbî’nin (638/1240) menziline II. Asrın mutasavvıf büyüklerinden olan Hasan-ı Basri (642/728) ve Rabiâtu’l-Adeviyye’nin (701/813) muhabbet menziline aktı. Asrının zâhitleri bu günah kirli dünyadan kendi nefislerini ahiret sefası karşılığında kurtarma çabasında oldular. Onların, Hakkın hoşnutluğu ve rızası yönünde şuursuzluğunu sezdiğinden hakikati söyleyerek işlerini bozmaya azmetti. Ona göre zühhd satıcılığı ne imanı ne de aşkı kalpte barındırabilirdi. Riya dolu ibadetlerle insanların beğenisini kazanma isteği onun kınadığı, eleştirdiği ve ıslah etmek için iğneleyici sözlerle vazgeçirmeye çalıştığı işlerdendi. Hâfîz için bu tezâhürlerin ve yapmacık işlerin hiçbir önemi yoktu. Onun Kur’an’a müracatı da bu kimselere İslâm ahlâkını tebliği içindi.¹³⁰

Onun iştiyâk duyduğu şey “mâşuk’u ezeli”nin mutlak güzelliği ile ruhuna tecelli etmesiydi. Bu murâdı, devrinin tasavvuf talebe ve hocalarına irşâd ve rehber olmuştur. Bu zarif öğreti ile irfân mektebinde kâinatın mayası olan aşkın varlığını ifade etmeye çalıştı. Nazargâh-ı İlâhî olan kalplere hitap etti. Sâlik, muhabbetin rumuzlarını masivanın kirlerinden süzmesi ile erdeme kavuşabilirdi. Tasavvuf edebiyatında aşk mektebi, Adem’in “Esmâ”yı öğrenmesiyle başladı. Âriflerin gönül dilleri zamanın asî yüreklerine hamuş¹³¹ kalmayı yeğler. Çünkü “*gönül dili*” sözden tesirlidir ve de tefekkür dilidir.

¹²⁹ Adem Çatak, *Şihâbeddin Sühreverdî Hayatı ve Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Ankara 2007, s. 70-71. file:///C:/Users/AB%20Proje/Downloads/3772.pdf.Erişim tarihi: 05.07.2018.

¹³⁰ Buhârâyî, *Ferhengi Eş’âri Hâfez*, s. 224.

¹³¹ “Hâmûş” Farsça bir kelimedir. Sessiz, sedâsız, konuşmayan, dilsiz, lâl, sakın, sönmüş ateş veya ışık anlamına gelir. (Ferheng-i Fârsî) .M. Mûin, Ferhengi Mûin, s. 446.

Kur'an'ın da işareti bu yöndedir. “Rahmânın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara lâf attığı zaman, “selâm” deyip geçen kullardır.”¹³²

Hâfız'ın bu sahte sûfîlerle mücadelesi silahla veya başka bir şeyle değil kültürle, sanatla ve onun usta kalemiyledir. Onun silahı da sözüdür. Eğer Hâfız'ın derdi dinin hakikatinin ortaya çıkarılması olmasaydı, o devrin bu nüfuzlu kesimlerini acı sözlerle eleştirip, hafife almak yerine onlara methiyeler dizer, yanlışlarını da ört bas ederdi. Ama Hâfız, onların makamlarına, toplumdaki yerlerine bakmaksızın eleştirmiş, gülünç ifâdelerle davranışlarını irdilemiştir. Ancak baştanbaşa Hâfızın divânı, onun imanının delilleriyle doludur. Hatta bu tenkitleri de onun itikadının boy vermiş filizleridir. Çünkü o, gerçek dindar ve iman sahipleriyle değil; içi boş ibadetlerden, riyakâr din mensubu sözüm ona sûfî ve din adamı kimselerden şikâyet etmektedir.¹³³

فقيه مدرسه دى مست بود و فتوى داد

که می حرام ولی به ز مال اوقاف است¹³⁴

Medrese fâkihi dün sarhoştı fetva verdi

Şarap haramdır, fakat vakıf malından iyidir¹³⁵

Burada iki görüş ileri sürülmektedir. Birincisi: Bazı fıkıh ehlinden kimseler vardı ki, şarap içerler ve sarhoş olurlardı. İkincisi ise; sarhoş olan birisi, Fıkıh hocasına şu sözü söyledi o da duydu ki, şarap içmek vakıf malı yemekten daha iyidir.

Hürremşâhî, Hâfız'ın iki mesajının olduğunu söylemektedir. Bunlar: “Aşk ve Rind”dir. Hâfız, güzel bir tabiata, zarif bir yaşam tarzına sahiptir. O zühdü, ne ruhbanların

¹³² Furkân/63.

¹³³ Hürremşâhî, *Hâfıznâme, Şerh-ül Elfâz, İ'lâm, Mefâhim-i Kilid-i ve Ebyât-i Eşâr-i Hâfez*, Suruş yay, 12.baskı, s. 1285, Tahrân, 1366.

¹³⁴ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 44, s. 63.

¹³⁵ Kırılancı, *Hâfız Divânı*, gazel 44, s. 50.

baskıcı öğretileri ne de ruhsal hastalıkların çaresi ve şifası olarak görür. Ona göre zühd; nefsi koruma ve ruhu temiz tutmaktır.

Hâfız'ın günahkâr, dinsiz, materyalist, zındık vs. ithamlarla suçlandığı ve bunların dini ilimlere sahip olmayan yetkisiz ağızların ithamları olduğunu belirten Hürremşâhî, onların aksine söylemi olan bir başka güruhtan da bahs etmektedir ki onlar da bunların aksine Hâfız'a "Evliyaullah'tandır." demişlerdir. *"Evliyaullah'tan kasıtları eğer, Allah'a inanan Müslüman ve mü'min olan, kendilerinin Allah'ı sevdiği, Allah'ın da onları sevdiği, Allah'ı canından aziz bilen tek kelimeyle ilim ve iman hamili kullarsa, bu mü'minlik tanımıdır. Kur'an'da da yer almaktadır.*¹³⁶ Evliyaullah'tan murad eğer, din derdi büyük olan "ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn" sahibi kimse ise, çağdaşı olan bir İspanyol Mütfeffikire göre; Allah derdine sahip kimselerdendir. Evet, doğru. Hâfız, Evliyaullah'tandır. Ama aşikâr oldu ki, onun kutsi bir makamı ve ismet (günahsızlık) sıfatı yoktur. Onun kerametlerinin ve makamlarının olduğu da söylenmiş değildir.¹³⁷ Hâfız'ın gönlünde ki tutkulu dünyevî güzellikleri, mutluluk ve neşeyi gören Hürremşâhî, onun bu insani boyutunu da şöyle değerlendirmektedir.

چو بيد بر سر ايمان خویش می‌لزم

که دل به دست کمان ابرویست کافرکیش¹³⁸

İmanımın üstüne söğüt gibi titrerim

*Çünkü gönül keman kaşlı bir kâfirin elinde*¹³⁹

¹³⁶ Bkz: Maide/50.

¹³⁷ Hürremşâhî, *Hâfıznâme, Şerh-ül Elfâz*, s.3.

¹³⁸ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 290, s. 363.

¹³⁹ Kırılancık, *Hâfız Divânı*, gazel 291, s. 291.

Hâfızın öğretileri günahlardan arınmak ve saf aşka ulaşır Allah'ın yoluna girenlere mânevi tekâmül hususunda katkı sunmaktadır.

گناه گر چه نبود اختیار ما حافظ

تو در مقام ادب باش وگو گناه من است¹⁴⁰

Günah bizim irademizde değilse de Hâfız

Sen yine de edepli ol deki günahımdır benim¹⁴¹

Hâfız'ın korktuğu günah işlemek değil, Allah'a karşı hile ve desise de bulunmaktır. Çünkü günah tevbe ile silinebilir. Ama hilekâr dindar bu yaptığını hiçbir şeyle telafi edemez. İşte o, Allah adıyla insanları aldatanlara tepki vermiştir. Kur'an'da bu konuda en bâriz açıklama Âl-i İmran suresinde yer almaktadır. “Onlar tuzak kurdular. Allah da tuzak kurdu. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır.”¹⁴² Hâfız bu aldatmayı kınamakta ve ondan ikrah ettirmektedir. Çünkü Allah'ın bu sevmediği iş ancak ve ancak münafıkların huyudur ve onlar da Kur'an'da bu vasıflarıyla anılmaktadır.

“Muhakkak ki münafıklar Allah'a hile yaparlar. Oysa O (Allah), onlara hile yapandır. Onlar, namaza kalktıkları zaman, üşenerek kalkarlar; insanlara gösteriş yaparlar. Onlar Allah'ı pek az zikrederler.”¹⁴³

İlk günahın tecellisi ile cemâl isminin tecellileri yeryüzünde vücut bulmuştur. Adem ve Havva'nın tövbeleriyle de insan oğlu günden arınarak Allah'a kurbiyete yol bulmuştur.”¹⁴⁴

¹⁴⁰ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 53, s. 76.

¹⁴¹ Kırılancık, *Hâfız Divânı*, gazel 53. s. 59.

¹⁴² Al'i İmrân/54.

¹⁴³ Nisan/142.

¹⁴⁴ Âşûrî, *İrfânı Rindî Der Şi'ri Hâfız*, s.258.

هزار حيله برانگيخت حافظ از سر فکر

در آن هوس که شود آن نگار رام و نشد¹⁴⁵

Hâfız fikir yürütüp bin türlü yola başvurdu

O güzel râm olur diye heveslendi, ama olmadı¹⁴⁶

Ben kerâmet iddiacılarına gittim ama kalp huzuru bulamadım demektedir. Hâfız bu beyitte, ihlassız amelin, riyaya bulaşmış ibadetin tesirsiz olduğunun izahını yapmaktadır. Bir kimse eğer hilekâr ve aldatıcı olursa, zâhiren kendinde kerâmet olduğunu söylüyorsa, kendini de bununla ehl-i kerametten sayıyorsa, bu onun velâyet sahibi olmadığını aksine hilekâr ve aldatıcı olduğunu göstermektedir.¹⁴⁷

Hâfız'ın şiirlerinde ona yön gösteren irfân piri, onu dünya peşinde gitmekten alıkoyar. Onu canının kadehini pembeleştirir ve vuslata nâil olması için ilahi aşkın peşinden koşturur.¹⁴⁸

به می سجاده رنگین کن گرت بیر مغان گوید

که سالک بی خبر نبود ز راه و رسم منزلها¹⁴⁹

Muğlar¹⁵⁰ piri sana derse tut sözünü şarapla boya seccadeyi

Sâlik menzillerin yolundan yordamından olmaz bihaber¹⁵¹

Buradaki “mey” yani “şarap” kelimesi hem üzüm suyundan hasıl edilen şarap hem de ilâhî âşk olarak yorumlanmıştır. İlâhî âşk temsil eden şarabın namaz gibi dinî

¹⁴⁵ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 168, s. 227.

¹⁴⁶ Kırancı, *Hâfız Divânı*, gazel 168, s.170.

¹⁴⁷ Aşûrî, *İrfânı Rindî Der Şi'ri Hâfız*, s. 258-259.

¹⁴⁸ Buhârâyî, *Ferhengi Eş'ârı Hâfız*, s. 90.

¹⁴⁹ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 1, s. 1.

¹⁵⁰ Muğ: Zerdüş rahibi, Zerdüş dini mensubu, mecâzî olarak meyhaneci. Muğlar tapınağı, ateşkede, meyhanesi, tekke. M. Mûîn, *Ferhengi Mûîn*, s.152.

¹⁵¹ Kırancı, *Hâfız Divânı*, gazel 1, s.7.

ibâdetlerde insanı mânen yücelttiği görülmektedir. Hâfız namazın namaz olabilmesi için bu şarabın içilmesini salık verir. İnsan ilâhî emirleri yerine getirirken bundan içerse ibadetlerinden haz alır ve ahlâken güzelleşir, kemâle erer. İrfân yolunda kutsal ibadetlerde samimiyetle yapılan ibadetler esas alınır. Çünkü bu ibadetler ruhları huzura kavuştururlar.

Seccade: Beyitte geçen seccade kelimesi sücûd kökünden gelir ve namaz kılınan yer demektir. Hâfız, şiirlerinde seccâdeyi, riyâ ile kılınan namaz olarak nitelendirmektedir. Onu (aşk şarabına bulanmadığı sürece) hiç değeri olmayan riyâ'ya bulanmış bir ibadet olarak görmektedir. Hâfız, defalarca o riyâ ve gösterişle ibadet yapan kimselere, şarap içmenin o riyâ kentine bulanmış ibadetlerinden daha iyi olduğunu söylemiştir. Çünkü şarap içenler, yapmacık hareketler yapamazlar. Hâfız, şarap günahının kirinin riya kirinden daha az olduğuna işâret etmektedir. O günaha dalmış seccadenin şaraba batırılmasını onunla yıkanmasını tavsiye etmiştir. Belki bu durumda riyâ ile yaptıkları amellerinin kirleri temizlenecektir.

Beyitte geçen **pîr**'de ismi onun gönlünde saklı olan “**tarikât pîri**” anlamındadır. Pîr, müridini menzile vardiyan rehberdir. Seyr-i sülûk yollarını bilir ve ondaki sırlardan haberdardır. Doğru yolda yürüdükçe adımlarını takip etmek gereklidir. Bazen de bu pîr manâ âleminde yer alır ve “**insan-ı kâmil**” olarak adlandırılır.¹⁵²

عنقا شکار کس نشود دام بازچین

کان جا همیشه باد به دست است دام را¹⁵³

Anka¹⁵⁴ kimseye av olmaz topla tuzağı

¹⁵² Buhârâyî, Ferhengi Eşârî Hâfez, s. 88.

¹⁵³ Rehber, a.g.e., gazel 7, s.11.

¹⁵⁴ Anka: Efsanevi bir kuş. Güneş. Ateş kanatlı. Burada geçen Anka, Simorg kuşudur. Bu kuşu avlamak imkânsızdır. M. Mûîn, *Ferhengi Mûîn*, s. 637. Hâfız, Simorg'dan dîvânının 449. Beytinde de geçmektedir.

ای مگس حضرت سیمورغ نه جولانه نگه تست

عرض خود میبری و زحمت ما میداری

Ey sinek simorgun dergâhı uçuş alanın değil

Hem kendi şerefîn gider hem rahatsız edersin bizi.

*Çünkü orada tuzak her zaman alır havasını*¹⁵⁵

Hâfız burada riyâkâr zâhidin makam-ı âlî'ye varamayacağını söylemektedir.¹⁵⁶ Kur'an ve sünnette riyâ kerih görülmüş ve yasaklanmıştır. Nitekim ayette: *"Vay haline o namaz kılanların haline ki, onlar namazlarının özünden uzaktırlar, onlar halka gösteriş yaparlar, hayra da engel olurlar."*¹⁵⁷ buyurulmaktadır.

Hâfız'ın toplumun ıslahı için yok etmeye azmettiği amellerin başında gelen riyâ¹⁵⁸, amelleri ifsad eden ve sahibini dünya ve ahirette müflis durumuna sokan kötü bir davranıştır. Bu konuda vârid olan hadislerden biri şöyledir.

Hz. Ebû Hüreyre (r.a) anlatıyor: "Resulullah (s.a.v) bir gün: *"Hüzün kuyusundan Allah'a sığın!"* buyurdular. Oradakiler: *"Ey Allah'ın Resûlü! Hüzün kuyusu da nedir?"* diye sordular. Buyurdular ki: *"O, cehennemde bir vâdidir; cehennem, o vâdiden her gün yüz kere Allah (cc.)'a sığınma taleb eder."* "Oraya kimler girecektir?" denildi. *"Oraya amellerinde riya yapan kurrâlar girecektir!"*¹⁵⁹ buyurdu.

Riyâ, insanın nefsini beğenmesinden ve başkaları tarafından takdir ve beğeni kazanmayı ummasından dolayı aşırı tutkusunun sonucu doğan bir ameldir. Gazâlî'nin yorumuna göre; insanı bu ameli işlemeye zorlayan şey nefse itaattir. İsyân nefsin arzularına uymaktır. İnsan için sabırların en zoru, alışkın olduğu günahları işlememeye ve itâate sabırdır." Gazâlî, riyâ tuzağından korunmanın yollarını gösterir ve şu üç hâle özen gösterilmesini önemle vurgular: Birinci hâl, itaatten önce gelir der. Sağlam niyet, ihlâs, riyâ ve diğer günahlardan sakınmak, ihlâsa azmetmek ve vefâ göstermektir. Aslında bu, niyet ve ihlâsın hakikatini nefis ve şeytanın âfetlerini bilen ârifler için en zor olan bir

¹⁵⁵ Kırılma, Hâfız Divânı, gazel 7, s.13.

¹⁵⁶ İstîlâmî, Nakdo Şerhi Gazelhâyi Hâfız, C. 1, s. 96.

¹⁵⁷ Mâun/4-7.

¹⁵⁸ Gazâlî, İhyâu Ulûmid-dîn, C.4, s. 132-132.

¹⁵⁹ Tirmizi, Zühd 48, (2384).

sabırdır. Bu konu da Resulüllâh s.a.v'nin şu hadisini örnek verir: “Ameller niyet iledir ve herkes için niyet ettiği şey vardır.”¹⁶⁰

Hâfız'ın “din, irfân, miad, cennet, namaz, oruç, teşbih, seccade, muhtesib, fakiyye, vakıf, hangâh, hırka” gibi kavramları tenkit edişi tanz san'atındaki yorumu olarak yorumlandığı halde bazıları onun bu tenkitlerinin inançsızlığına delil olduğunu söylemişlerdir. Hâfız, niye bu dindarları tenkit etmiştir? Çünkü her Kur'an okuyan, her namaz kılan, her oruç tutan dinde değerli bir yere sahip değildir. Eğer böyle olmasaydı o zaman neden “Nice Kur'an okuyan vardır ki, okudukları Kur'an kendilerine lanet eder.”¹⁶¹sözü söylenmiştir?

Hafız'ın tarikat ehli olup olmadığı hakkında Mutahhârî iki kaynak bulunduğunu bunların birinin şairin yaşadığı tarih diğerinin de yazmış olduğu divânı olduğunu belirtir ve şöyle bir açıklama getirir: *“Tarih nazarında Hâfız, bir şair, bir derviş, bir sûfî ve bazen de dervişler halkasında bulunan kendi tarihinin fâziletli bir âlimiydi. Onun dîvânını oluşturan Muhammed Gülendâ, onun hem muasırı hem öğrencisi, hem de Kavâmud-din Abdullah'ın dersinden nasipdar olmuş biriydi. Hâfız'ın dîvânına yazdığı mukaddimesinde onu şu ünvanlarla yâdetmektedir: “Zât-ı melik, Sıfât-ı mevlânâl'a'zâm, es-Sa'id-ul merhûm, eş-Şehid'ul-mufahhir'ül-ulemâ, Ustâd'ı-Nuhârriru'l-udebâ, Mahzenü'l-meârif'us-subhâniye, Şemsü'l-mille ved-din Muhammed'ül-Hâfız'ı Şîrâzî. Tayyeballahu turbetehu ve refaa fil âlemi'l kudsî rutbetehu .”*¹⁶²

Evet, bu irfân şairine zamanımızda irfân şairi olmadığını iddia edenlerin, onun yaşadığı zamanda bu ünvan ve vasıflarla anıldığından haberlerinin olmadığını ya da bunları görmezden geldiklerini düşünmekteyiz.

¹⁶⁰ Gazâlî, *İhyâü Ulûmid-dîn*, C.4, s. 132.

¹⁶¹ İmam-ı Gazâlî, Bu sözün hadis olmadığını, Hz. Enes (r.a)'in sözün olarak nakletmiştir. (bk. Gazâlî, *İhya*, c.1, s. 281).

¹⁶² Mutahhârî, *Temâşâgîri Râz*, s. 63-64.

Mutahhârî, yine onun kendi zamanının meşhur sûfilerinden olduğunu söylemektedir. Ona mahsus lakapları da şöyle dile getirmektedir: *Kutbu's-sâlikîn, Fahr'ul-müteellihîn, Zahr'ul-evliyâ, Şems'ul-urefâ.*” Hâfız’ın Kur’an ilimleri sahasında da üstün kabiliyetini de ekleyerek, “*Melik’ül-kurrâ*” lakabıyla onun zamanında bu özelliğiyle meşhur olduğunu söylemektedir.¹⁶³

Mutahhârî Hâfız’ın dîvânında öyle bir tasavvûfî sülûktan bahsederki bir insanın o yolu delilsiz bilmesi ve tarif etmesi imkâsız olduğunu söyler. Yine onun sûfilere mahsus kıyafetler giyindiğini fakat herhangi bir tarikata mensubiyeti hakkında bilgi olmadığını ifade eder. Onun ârifliğine delil olarak ta şu beyitleri gösterir:

قطع این مرحله بی همراهی خضر مکن

ظلماتست بترس از خطر گنراهی¹⁶⁴

Bu merhaleyi Hızır’la yoldaş olmadan geçme

*Karanlıklar var orada, yolu kaybetmekten çekin*¹⁶⁵

*Beytin manası: “Sülûk’ün menzilleri pirsiz, delilsiz geçilmez. Yani Bu yol her ne kadar bilinmez, uzun, örtülü ve karanlık olsa da Hızır yolda aranan medettir. Delilin yoksa aman dikkat et ki, o korkulu yolda kaybolmayasın!”*¹⁶⁶

Mutahhârî devamla Hâfız’ın irfâna ermek için bir çok yolları denediğini,, kendini bu yolda türlü gayretlerle menzile ulaştırmak için çabaladığını ancak bir üstad veya bir mürebbi olmadan bunlara muvaffak olamayacağını belirttiği şu beytinin de onun mutlaka bir tarikat yolunu tutmuş olabileceğinin karinesi olduğunu iddia etmektedir.

¹⁶³ Mutahhârî, *Temâşâgîri Râz*, s. 64.

¹⁶⁴ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 488, s. 666.

¹⁶⁵ Kırılgaç, *Hâfız Divânı*, gazel 488, s. 483.

¹⁶⁶ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, s. 666.

بکوی عشق منه بی دلیل راه قدم

که من بخویش نمودم صد اهتمام و نشد¹⁶⁷

Aşk diyarına kılavuz olmadan adım atma

Ben yüz özen gösterdim kendimce, olmadı¹⁶⁸

Beytin anlamı: “Marifet ve aşk yolunda delil olmadan ben yüz defa yol yürüdüm.

Ama bir yere varamadım.”¹⁶⁹

Mutahhârî, Hâfız’ın şiirlerinden kendisinin şeyh olduğu intibamın oluştuğunu onun mutasavvıflığının kendi kaleminden ve kendisini çok iyi tanıyan çevresinden öğrenileceğini onun manevî söyler. Komşularının, öğrencilerinin ve ona uzak çevrelerin kendisindeki manevî boyutu gizlediğinden ondan habersiz olabileceğinin altını çizerek belirtir.¹⁷⁰

Mutahhârî, Hâfız’ın “Lisân-ul Gâyb” lakabını asırlar sonrasında değil bizzat kendi zamanında aldığını söyler. Onun hocalarından Molla Cürcânî de kendisinin şiirlerini ilhamâtın, hadis-i kudsîlerin, letâif ve hikmetlerin bulunduğu “Gaybın lisânı” olarak nitelendirmiştir. Mutahhârî, buradaki kastı şöyle açıklar: “*Yani onlar, onun söylediği bu şiirleri onun diliyle gaybden birinin söylediğine inanıyorlardı.*” Hâfız’ın divânını bir araya getirememesinin nedeni de onun bir irfân âlimi, derviş ve hırkalı bir sûfi olduğunu işâret eder. Çünkü Gülendâd der ki: “*Hâfız, o kadar Kur’an ilimleri, Arap Edebiyatı dîvânları, Keşşâf, Miftâh ve Misbâh dersleriyle yoğundu ki dîvânını toplayıp bir araya getiremedi.*”¹⁷¹

¹⁶⁷ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 168, s. 227.

¹⁶⁸ Kırılancı, *Hâfız Divânı*, gazel 168, s. 170.

¹⁶⁹ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, s. 227.

¹⁷⁰ Mutahhârî, *Temâşâgîri Râz*, s. 67.

¹⁷¹ Mutahhârî, *Temâşâgîri Râz*, s. 70.

Dîvânı incelendiğinde onun bir tarikata mensup olduğu hakkında bilgilere rastlamak gerçekten de mümkündür. İşte bu konuda kendi mısraları konumuza ışık tutmaktadır:

وفا کنیم و ملامت کشیم و خوش باشیم

که در طریقت ما کافر یست رنجیدن¹⁷²

Veḫa gösterip melâmet çekelim, hoş olalım

Çünkü tarikatımızda kâfirliktir incinmek¹⁷³

Yaşadığı müddetçe İslâm dininin manevî otağı olan tasavvuf okulunu kendi hesapları için kullanan sahte tarikatçılarla mücadele etmiştir. Halk arasında anlatılan bir rivâyete göre; Hâfız ölünce, bu kimselere dair söylediği şiirleri dolayısıyla cenazesine kimse gelmemişti. Hatta onun o ayrılık gününde cenaze törenini protesto ederek, oraya gelenleri geri çeviren gruplarda olmuştur. Hâfız, divanındaki bir gazelinde sanki buna değinmiştir. Cenaze töreninin yapıldığı gün divanını açan kimseler bu durumu tasvir eden bir gazeliyle karşılaşmışlar ve hayrete düşmüşlerdir.

İran Edebiyat Tarihi üzerine araştırma yapan ve bu konuda en güvenilir kaynak olarak kabul edilen Edward Brown, ¹⁷⁴“İran Edebiyat Tarihi” adlı eserinde Hâfız’ın cenaze töreni hakkında şu bilgileri kaydetmektedir:

Hâfız’ın cenaze töreni için hazırlıklar yapıldığında Şîrâz Müftüsü’nün verdiği fetva ile halk sokaklara dökülür. Amaçları, bu şairin cenazesine halkın katılımın engellemektir. Hatta amaçları, onun defnedileceği “Gülşen-i Musalla” adı verilen yere defnine mani

¹⁷² Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 393, s.535.

¹⁷³ Kırilangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 393, s. 391.

¹⁷⁴ Edward Brown, *Târih-i Edebiyât-ı Îrân*, Farsça Tercüme: Gulam Hüseyin Sadri-i Efşar, Tahran, 1368,c.III, s. 364.

olmaktır. Şehrin düşünürleri buna mani olmak isterler ama sözlerini bu taşkın kalabalığa geçiremezler. Bu itirazcı kalabalığın içinden tartışmalara çare olacak bir öneri gelir. Bu öneride şöyle denir: “Hafız’ın kitabını getirin ondan tefe’ül yapalım, her ne yazarsa ona göre amel edelim!” Grubun ileri gelenleri kitabı bir küçük çocuğun eline verirler ve onun açtığı sayfada şu gazel yer alır:

عیب رندان مکن ای زاهد پاکیزه سرشت

که گناه دگران بر تو نخواهند نوشت

من اگر نیکم و گر بد تو برو خود را باش

هر کسی آن درود عاقبت کار که کشت

همه کس طالب یارند چه هشیار و چه مست

همه جا خانه عشق است چه مسجد چه کنشت¹⁷⁵

Ey temiz huylu zâhid, rindleri ayıplama

Başkalarının günahını yazmayacaklar ki sana

İyiysen de kötüysen de sen git işine bak

Herkes ektiğini biçecektir sonunda

İster ayık ister sarhoş, herkes yâre taliptir

Her yer aşk evidir, ister mescit ister havra¹⁷⁶

Bu gazeli okuduktan sonra orada bulunanlar Hâfız hakkındaki yanlış tutumlarından dolayı utandılar. Hep birlikte cenazeyi defnettiler. O günden sonra da Hâfız’a “Lisân-ül Gayb” adını verdiler.¹⁷⁷

Hâfız’ın sûfî kimliğine işâret olan bu kıssanın bir benzerini Yunus Velî Hz.lerinin yaşamında da görmek mümkündür. Yunus ta Hâfız gibi ölümsüz ve öncü eserler vermiş

¹⁷⁵ Halil Hatib Rehber, *Divân-ı Gazeliyyât-ı Hâce Hâfız Şîrâzî*, Mervî, Tahran 1302, gazel 80, s. 112.

¹⁷⁶ Kırılgaç, *Hâfız Dîvânı*, gazel 80, s.85.

¹⁷⁷ Edward Brown, *Târih-i Edebiyât-ı İrân*, s.364.

Hak âşığı bir şairdir. Sûfî yaşantısı içinde ona bu hizmetleri esnasında mukavemet eden ve zorluk çıkaranlar olur. İşte bunlardan biri olan Molla Kasım Anadolu'da medrese eğitimi görmüş taassup sahihi ve dar görüşlü bir kimsedir. Şer'i ilimlere vakıf olmasına güvenerek tasavvuf ve tarikatlara karşı menfi bir tutum izler. Aşık kişilerin ve özellikle de hâl ehli olanların halinden pek anlamaz. Konya'ya seyahati esnasında meczup bir kimsenin eline bir tomar Yunus şiirlerini tutuşturur ve gözden kaybolur. Molla Kasım' da Sakarya nehri kenarında bu şiirleri okumaya koyulur. Az sonra yağın şiddetli yağmur esnasında kucağında bulunan kâğıtların bir tanesinin bile ıslanmadığını fark eder. Tomarın başında "Haza Dîvân-ı Yunus Emre" yazılıdır. O güne kadar Yunus'un şiirlerini okumamıştır ama onun şeriate aykırı şiirler yazan bir meczup olduğunu düşünür ve o anda içine öyle bir öfke ve nefret doğar ki, Yunus'un şiirlerinin bir kısmını suya atmaya diğerlerini de ateşte yakmaya başlar. Bir iki derken Yunus'un binlerce şiirini yakar yok eder. Ama bakar ki hala kucağı Yunus'un şiirleriyle doludur. Öfkelenir yine bin şiiri suya atar. Yine bakar ki kucağında binlerce şiir daha var. Bakar ki olacak gibi değil. Molla Kasım: "Bu Yunus bu kadar ne yazmış bakayım da bunları birer birer okuyayım."deyip te elini attığında eline gelen mısralar şunlar olur:

Ben dervişim diyene/Bir ün diyesüm gelir

Tanıyuban şimdiden/Varıp yetesim gelir

Sırat kıldan incedir/Kılıçtan keskincedir

Varıp onun üstüne/Evler yapasım gelir

Derviş Yunus bu sözü/Eğri büğrü söyleme

Seni sigaya çeker/Bir Molla Kasım gelir

Bu son mısrayı okuduktan sonra Molla Kasım'ın aklı başına gelir ve tövbe etmeye başlar. O anda nerden geldiği belli olmayan bir nida işitir: "Üzülme Molla! Onun

şairlerinden bini yerde mahlûk içindir. Allah onların binini suda balıklar, binini de gökte melekler okusun istedi!”¹⁷⁸

II. HÂFİZ DÎVÂNINDA YER ALAN BAZI TASAVVUFÎ KAVRAMLAR

A. Âşk

Âşk kelimesi sözlükte: “İfrat derecesinde sevmek, tam bir muhabbet duyma hâli.” olarak geçmektedir.¹⁷⁹ Tasavvufî edebiyatta aşk, herşeyin özü, mayasıdır. Varlık âleminin yaratılışı aşk sayesinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle kâinatta aşksız zerre kadar yer bulunmaz. Mutasavvıflara göre ise aşk, mâsivâyı terk ederek tüm benliğini yalnızca Rahman’a teslim etmektir. Mutlak gerçeğe ulaşan yol, ancak aşk ile bulunabilir diğer yollar bu sırra erişmede aciz kalır.”¹⁸⁰ Yani aşkı bilmeyen kalbin menzile varması imkânsızdır. Tasavvuf ilminde beşerî aşk, ilâhî aşkın dünya sahnesine yansıyan bir görüntüsü olarak nitelendirilir.

Aşk hayatın gizemli sırrı, tasavvufun mayası dünyada tehlikeli, heyecanlı, şevkli vecdli işler yapan Ârif’in hâlidir. Muhabbet, kemâle erdiğinde aşk nâmını almaktadır. Aşk kemâle erdiğinde fenaya varmaktadır. Mâşuk’un zâtında vahdet-i aşk ve âşık ve mâşûk makamında nihayet bulmaktadır. Eğer o aşk, Hakk’ın mevhibelerinden olmuşsa, hem Hakk’a meylettirir, hem de Hakk’a ulaştırır. Visâlin devamında görülen yerler ve ondaki lezzetler çabuk geçmektedir. Sûfî bu hale uğradığında öteki âleme veya öteki dünyada yaşamaktadır. Yahut kendi derûnunda başka bir âlem bulup orada kalmaktadır. Onda kin, hased, öfke, nifâk yolu yoktur. Bencillikler, insanî hakaretler ölmüş, her yer nur, safa, aşk ve vefa ile dolmuştur.¹⁸¹

¹⁷⁸ İskender Pala, *Bir ‘Yunus’ Romanı OD*, Kapı Yay., 2011, s.1-20.

¹⁷⁹ Mûîn, *Ferhengi Mûîn*, s.717.

¹⁸⁰ Buârâyî, *Ferheng’i Eş-âr-i Hâfez*, s. 612.

¹⁸¹ Buhârâyî, *Ferheng’i Eşâr-i Hâfez*, s. 612-614.

Mevlânâ'ya göre aşk olmasaydı, yaratma da olmazdı. Aşk, oluşun, büyümenin, tekâmülün ana ilkesidir. Aşk bir deryadır; semâvât ise onun üzerinde bir köpüktür. Kâinat çarkını çeviren, hayatı bir safhadan ötekine yükselten, cansızdan canlıyı çıkaran hep aşktır. Kâinatı anlamak için akıl ve mantık yetmez. Aşk olmadan hayatın sırrı kavranamaz. Kalbin selâmeti, aşkın kudretinde saklıdır.¹⁸² İlahî aşka gönlünü açan insana da övgüyle şöyle der: “Onun aşkıyla kavrulup yanan yürek ne mukaddestir.”¹⁸³ Nitekim İmam Gazâlî Hz.leri İhyâ’sında insanın kalbi üstün yaradılışının bir sebebinin de marifetullah ile Allah’ı bilmesinin olduğunu söyler. Marifetin ise, onun diğer azalarıyla değil kalbi ile elde edildiğine işâret eder. Allah’ı bilen, ona yaklaşan, onun için amellerde bulunan Allah’a doğru sa’yeden ve nihayet Allah katında onları keşfeden kalptir. Gazâlî, kalbin nitelikleri itibariyle bilen, tanıyan, algılayan, sorumlu ve yükümlü metafizik bir varlık olduğunu söylemektedir. Bu özel hâl, insanı diğer canlılardan ayırmaktadır. Gazâlî manevî doyum ve yücelişe varmak için kalbin arınmasının ve temiz olmasının şart olduğunu vurgulamaktadır. Kalp gözünün açılması ile baş gözüne ihtiyaç duymaksızın kalbî görüş mesâfeleri açılır. Kalbin mânevi yücelişin merkezi olduğunu ve onun insan tarafından bilindiği takdir de nefsinin bilir. Nefsinin bildiği zaman da Rabbini bilmiş olur. İnsan onu unuttuğu ve bilmediği zaman kendini de bilmez; kendini bilmeyen ise, Rabbini hiç bilemez.¹⁸⁴

Mevlânâ aşkı tarifsiz görür: “Aşkı şerh etmek için ne söylersem söyleyeyim. Asıl aşka gelince o sözlerden mahcup olurum. Dilin tefsiri gerçi pek aydınlatıcıdır, fakat dile düşmeyen aşk daha aydındır. Çünkü kalem, yazmada koşup durmaktadır, ama aşk bahsine gelince; çatlar, aciz kalır.”¹⁸⁵

¹⁸² *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Mesnevî*, Haz. Senan Esker, 1. Baskı, Palet Yay, Konya 2009, 1/112-115.

¹⁸³ *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Mesnevî*, 1/815, s. 26.

¹⁸⁴ Gazâlî, *İhyâ*, c. III, Bedir Yay, İstanbul 2012, s. 1.

¹⁸⁵ *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Mesnevî*, 1/10, s. 6.

İrfân ikliminde mânâ âleminde ilerlelemek için, ruhun gıdası da ilacı da aşktır. Onun bereketiyle ademoğlunun hasenatı ziyadeleşir. Çorak gönüllere tohumları saçılır saçılmaz filizlenir, boy verir. Ondan neşet eden cemâlden san'at ve hüner hâsıl olur. Ondan mahrum kalmak nefessiz kalmakla eş görülmelidir. Zirâ aşksız geçen ömür ziyankâr ve beyhudedir. Yaşanmamış ya da yaşanmasa daha yeğ görülmüştür. Aşka âşık olan Mevlânâ, işte aşka bu gözle bakar.¹⁸⁶

Hâfız içinse âşıklık, kolay iş değildir. Onun çetin direnmesine ve kasvetine daima sabır göstermiştir. Vuslata karar kılmak ta her sûfinin harcı değildir. Onun aşk anlayışı, seyrettiği yolun kadrini kıymetini bilmeden avarelik yapanların anlayacağı şey değildir onun aşk anlayışı. Âşkın rengi bir, kokusu bir, yolu bir, tadı birdir. Âşıkların da dertleri bir, halleri bir, seyirleri birdir. Her ne kadar başka halkalara girseler de, sözlerini farklı söz hecelerine dizesler de, kast ettikleri mânâlar birdir.

Sûfiler âlemde bulunan her şeyin kendi minvâlleri ve yetileri nisbetinde âşka nâil olduğunu söylemişlerdir. Âşk, rahmânî bir vergidir. Her mevcudat kendi hakkı kadar aşka düşûr olmaktadır. İnsan nefsi istidadınca tutkulu aşktan yoksun değildir. Zira kendi tabiatı ve huyuna göre müştâk kimse yoktur. İlmi, idrâki sayesinde elde etmektedir. Bu mâkûl düşünce ile kemâl derecesine varmaktadır. Orada “vacib-ül vücûd” var olmaktadır.

در ازل پرتو حسنت ز تجلی دم زد
عشق پیدا شد و آتش به همه عالم زد
جلوه ای کرد رخت دید ملک عشق نداشت
عین غیرت از این آتش و بر آدم زد¹⁸⁷

Ezelde güzelliğinin sırrı tecelliden dem vurdu

Âşk ortaya çıktı bütün âlemi tutuşturdu

¹⁸⁶ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mecâlis-i Sab'a (Yedi Meclis)*, Çev., Abdülbaki Gölpınarlı, Konya 1965, s.43.

¹⁸⁷ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 152, s.206.

Yüzün bir göründü baktı melekde aşk yok

Kıskanıp ateş kesildi, Âdem'i tutuşturdu¹⁸⁸

Bu gazelde Hâfız, insanın aşkla meleklerden üstün kılınıışına vurgu yapmaktadır.

Hâfız kendisini aşk delisi olarak tanımlar ve şahsına şöyle seslenir:

میان عشاق و معشوق هیچ حایل نیست

تو خود حجاب خودی حافظ از میان بر خیز¹⁸⁹

Âşıkla mâşûk arasında hiçbir engel yok

Sen kendi kendine engelsin, kalk aradan Hâfız¹⁹⁰

Beytin anlamı: Hiçbirşey sadık âşığı mâşûktan ayıramaz. Ey Hâfız eğer sen cânâna varmadıysan senin varlığına düşkünlüğün senin hicabındır. Bu kendi perdeni yırt ve dostuna yapış.¹⁹¹

İrfânî anlayışta kendisinde aşk olmayanda hüner de marifette yoktur. Aşk, mukaddes bir bakışa sahiptir. Gönül kâsesine aşk şarabını doldurmayanın ve hikmet bohçasına aşk acısını azık etmeyenin karanlık gecede yola revan olan âmâ yolcudan farkı yoktur. Muhabbetullah aklın canı ve kalbi oturttuğu makamdır. Hâfız, sinesinden aşkın korlarını taşırır. Onun kalp evi aşkla boyalıdır aşktan başka derdi yoktur.

Âşık mâşûğuna namazda kavuşmayı ummalıdır. Bedeni namazda kalbi başka yerde olan kimse, Hâfız'a göre aşk sınavında başarıyı yakalayamamıştır. Hâfız, âleme tecelli deminde aşkın vücuda geldiğini ve ondaki ateşin bütün âlemi yaktığını söylemektedir.

¹⁸⁸ Kırangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 152, s.154.

¹⁸⁹ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 266, s. 360.

¹⁹⁰ Kırangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 267, s.267

¹⁹¹ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, s. 361.

Yani eşyâyı ve mevcudâtı senin aşğın yaptı demektir. Ârif'in iyilik yapmadaki gücü aşktır. Aşk insanı meleklerden üstün makama çıkaran şeydir.¹⁹²

Genel anlamda Aşk sınavında başarılı olmak ve aşkının alevlerinde boğulmamak içinde Rabbine yakarır:

Rabbim, canımdaki bu ateşi

*Serin eyle Halil'e yaptığın gibi*¹⁹³

Dünya hayatında insanî münâsebetler her toplumda birbirleriyle benzerlik taşır. İnsanların birlikte oturmaları, sohbetleri, muhabbet nuru hakkındaki konuşmaları aynıdır. Ama özel anlamda aşk bu kadar da kalmaz. Onda baştan ayağa aşkın rengine boyanma vardır. O kısmi bir tutulumdan ibâret değildir. Gökyüzü, yeryüzü ve diğer cemâdat aşkı bilirler ama onunla yanacakları bir ruha ve onu tercih edecekleri bir düşmana sahip değildirler. Yani insan gibi nefis ve şeytan ikileminde kalmazlar. Tercih ve seçim yapma vasfına sahip değildirler.¹⁹⁴

Ârif'in müşkillerine devâ olacak mârifet nuru ya seher vaktinin müjdesinde ya da saba esintisinin kokusundadır. Hâfız ona aşkı gönlünden devşirecek tek bir mercîyi işaret eder: “*İrfân mektebinin güneşi Allah dostunu*”¹⁹⁵

“Ârif'in niyazı “*Beni doğru yola ilet. Ben artık senden başkasından yardım dilenmem*” den başka bir şey değildir. Onun tefekkür dehrinde hep hamd ve muhabbet vardır. O, Allah'tan başkasına beni yalnız bırakma! Bana yardım et!”demez.¹⁹⁶

¹⁹² Mutahharî, Temâşâgîri Râz, s. 160.

¹⁹³ Kırlangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 309, s. 309

¹⁹⁴ Buhârâyî, *Ferhengi Eş'ârı Hâfez*, s. 610.

¹⁹⁵ Buhârâyî, *Ferhengi Eş'ârı Hâfez*, s.500.

¹⁹⁶ <https://ebrahimi-dinani.com/category/weekly-maarefat/hafiz/Erişim tar. 03.12.2017.>

Hâfız, kendi iç âleminde insanın hâleti ruhiyesini canlandırmış, gönül incilerini dizdiği gecelerin zulmetinden de adeta korkuya kapılmıştır.¹⁹⁷

از هر طرف که رستم جز وحشتم نیفزود

زنهار از این بیانان وین راه تی نهایت

ای آفتاب خوبان میجوشد اندرونم

یک ساعتم بگنجان در سایه عنایت¹⁹⁸

Bu çölden de sakının bu bitmeyen yoldan da

Hangi taraftan gitsem korkum arttı sadece

Ey güzeller güneşi kaynıyor içim benim

Bir saat olsun yer ver bana lütuf gölgede¹⁹⁹

İnsanoğlu yalnızlıktan dehşete düşer. Ama onun kaderi yalnızlıktır. Adem Nebi'nin cennetten ayrıldığından beri süren bu yalnızlığı Hâfız'da Mevlânâ gibi yadırgar bu yokluk yurdunu ve özündeki nurun özlemiyle vuslat anını hasretle bekler. İrfân gönüllüler bu sırrı keşf etmişler ve demişlerdir ki: “Bizim ilk yalnızlığımız anne karnında olan yalnızlığımızdır.”²⁰⁰ Âriflerin gönüllere deva olacak hitaplarının yegâne maksadı insanı bu garip yurdu dünyada Rabbine kavuşturmaktır. İrfânın amacı: “İnsanın kendini görmesi ve kendi hakikatine ulaşması emeliyle özdeki mebdeden nihai bir gayretle Allah'a sülûk etmesidir. İrfânî eserler bu gayretin örnekleriyle doludur. Ruh bilimi de insanın özü (kendisi) ve buna bağlı mefhumlardan oluşmuştur. İrfân diliyle konuşan şairler şiirlerinde ya beyan yoluyla bu tabirleri tarif ederler ya da onları görünmeyen âlemi efsânevî bir anlatımla gözler önüne sererek meramlarını dile getirirler.

¹⁹⁷ Kırlangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 94, s.99.

¹⁹⁸ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 94, s.131.

¹⁹⁹ Kırlangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 94, s. 99.

²⁰⁰ Buhârayî, *Ferhengi Eş'ârı Hâfız*, s. 81-82.

Bu efsânevi hikâyedeki hayalî anlatımda şahısların kaynağı düşünülemez, remizleneemez. Tabiatları güçlüdür ve onların işleri remzi mânâlar içerir. İrfânî anlamda ise, bu efsânevi (mitolojik) anlatımdan kasıt, özde (ezelde) var olan bir ritüeli devam ettirmektedir. Bu anlatım efsânevi anlatımın aksine sonsuzluk âleminde tasvîr edilmiştir. Onların işleri ve maceraları, remzi manalar taşımaktadır.”²⁰¹Hâfız’ın mısraları bu örneklerle doludur:

عراق و فارس گرفتى بشعر خوش حافظ

بیا که نوبت بغداد و وقت تبریزست²⁰²

Güzel şiirinle Irak ile Fars’ı aldın Hâfız

*Gel, şimdi Bağdat ile Tebriz’in sırasıdır*²⁰³

Yine bir beyitte şöyle der:

به شعر حافظ شیرازی می رقصند و می نازند

سیه چشمان کشمیری و ترکان سمرقندی²⁰⁴

*Keşmir’in siyah gözlüleri, Semerkand’ın Türkleri*²⁰⁵

*Raks edip övünürler Şîrâzlı Hâfız’ın şiiriyle*²⁰⁶

Hâfız, gönül dili ile konuşur ve inci dizer gibi dizer esrar dolu kelimelerini. Böylece okuyanlar onlardaki sırrı çözmeye yarış ederler.

چنین که در دل من داغ زلف سرکش تست

²⁰¹ “Gozer Ez Efsâne Nâ Resis, Be Hîşten Der Gâzeliyât-ı Şems”, Zehra Es-Sadat Kureyşî, Feride, Pûr Giyu, Muhammed Yusuf Niri, Neşriye-i İlmî Pejûheşî, Pejûheşhâyi Edebîyi İrfânî, Sâli Nohom, Şomare-i Evvel, Peyâpey: 28, 1394, s.1. Shiraz Universty Departman of foreign Languages and Linguistics Emirates,

²⁰² Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 41, s. 60.

²⁰³ KırLangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 41, s. 47.

²⁰⁴ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 440, s. 599.

²⁰⁵ “Türkânı Semerkandî” iyhâm ile anlatımdır. Bundan kasıt, Semerkantlı güzel mâşûklardır. (H.Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, s. 600.

²⁰⁶ KırLangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 440, s. 437.

بنفشه زار شود تربتم چو در گنرم²⁰⁷

Gönlümde âsî zülfünün öyle yarası var ki

*Menekşelik olup çıkar mezarım öldüğümde*²⁰⁸

*Beytin anlamı: “Gönül hasretinden o gizemli saçlara sahip mâşûğun can feda edilesi aşkıdan mezarının menekşe bahçesi olacağından yakındır.”*²⁰⁹ Aşkıni içinden fişkirtan mısraları şairin gönlündeki mânâyı bize anlatmaktadır.

Gönül diliyle konuşanların zâhîrle işleri olmaz, onların yüzleri bâtına dönüktür gönülleri de Hak’la meşguldür. İnsan Allah’ın yaratılış sırrına mazhardır. “*Ahsen-i takvim*” lütfuna ermiştir.²¹⁰ Şerefli ve keremli hilkate sahip olan insan²¹¹ Allah’ın sıfatlarından tecelliler taşımaktadır. Allah’ın kendisine “*halife*” kıldığı ve ona ruhundan üflediği ve meleklerini ona secdeye memur ettiği insan,²¹² özündeki değeri ifsad etmediği müddetçe “*Ahsen-i Takvim*” yani “*yaratılmışların en mükemmeli*” olmaya devam edecektir. Hâfız’da diğer irfân şairleri gibi insanı kemâl noktasıyla tarif eder. Öyleki onu zamanı ve mekânı aşan bir mertebeye çıkarır. Onda dostluk, kutsallık, bağışlama varken zulüm, incitme, kendini beğenme, riyâ yoktur. O, dini ellerinde tutup bu ahlâkî umdelere riâyât etmeyenleri daima uyarmaktadır.²¹³

ترسم که صرفه نبرد روز باز خواست

نان حلال شیخ ز آب حرام ما²¹⁴

Korkarım hesap gününde daha kârlı olmayacak

²⁰⁷ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 330, s. 608.

²⁰⁸ Kırılanc, *Hâfız Divânı*, gazel 330, s. 329.

²⁰⁹ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, s. 609.

²¹⁰ Tin/4.

²¹¹ İsrâ/70.

²¹² En’am/ 165, Hicr/29, Sâd/72.

²¹³ International Conference on Literature and in Linguistics, Konferans’ı Beynel Milleli Edebiyât u Zebân Şinâsî,” İnsan-ı Kâmil Der Gâzeliyâtı Hâfız”, s. 1.

²¹⁴ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 11, s. 17.

*Şeyhin helâl ekmeği bizim haram suyumuzdan*²¹⁵

*Sorfe: Arapça'dan alınmış bir kelimedir. Fazıl ve faydanın artması, ziyadeleşmesi anlamına gelir. Beytin manası: "Ben, ahirette (vakıf işleri cihetinden) bizim haram şaraptan içmemizin mi yoksa şeyhin ekmeğinin mi helâl veya haram olduğu suali sorulduğunda bizim (şarap içenlerin) seçilmeyeceğimize inanıyorum."*²¹⁶

İnsan-ı Kâmil Kur'an'da kemâl-ı akl sahibi olarak anılmaktadır. İnsanın kemâle ulaşması, kendini tanımasına bağlıdır. Tanımak ve bilmek tamlik; bilmemek eksiklik demektir. İnsanın kendini tanıması Rabbini tanıması demektir.²¹⁷

Muhyiddin'i Ârâbî şöyle der: "Bilesin ki, eğer insan-ı kâmil olmasaydı âlem bütünüyle var olamazdı ve onun var oluşuyla da Allah'ı bilme amacı gerçekleşmiş oldu. O, âlemin nurudur, bütünüyle âlem onun emrine verilmiştir. Sebeplerin var olması (insan dışında her şey) ancak senin yüzündendir."²¹⁸

Kalplerin vuslat yolları ona gösterildiğinden o, yalnızlığından hoşnuttur. Allah'la ünsiyet kurduğu anları en büyük ganimet bilir. Hâfız da bu yürek devletinde yanan aşk korunu betimlemektedir:

رسيد مژده كه ايام غم نخواهد ماند

چنان نمايد چميم ميز هم نخواهد ماند²¹⁹

Müjde geldi, dedi, hüznün günleri kalmayacak

*Öylesi de kalmadı, böylesi de kalmayacak*²²⁰

²¹⁵ Kırlangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 11, s. 18.

²¹⁶ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, s. 18.

²¹⁷ Ekrem Demirli, *Tasavvufun Altınçağı Konevi ve Tâkipçileri*, Editör. M. Said Konar-Hacı Bayram Başer, Sûfî Kitap, s. 31.

²¹⁸ Muhyiddin Ârâbî, *İnsan-ı Kâmil*, Derleyen ve Neşreden: M.M. Gurrâb, Dimaşk 1981, s. 8.

²¹⁹ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 179, s. 241.

²²⁰ Kırlangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 179, 181.

*Beytte öyle bir müjde dolu rüzgârdan bahsedilir ki, o geldiğinde neşe getirecek hüznü sizden uzaklaştırıp sie o hüznü unutturacaktır. Öyle ki, mutlu günüm de kalmadı gamı da kesinlikle kalmayacak.*²²¹

Bu sağlam insicamla kelimeleri anlam yüklüdür, vagonu yüklerle dolu trenlere benzer. Her kelimeyi kullandığınızda görürsünüz ki, onların “Zehra, Sahra, Kasırga tınları aynı yerden gelir.

گر در سرت هوای وصال حافظ

باید که خاک در گه اهل هنر شوی²²²

Başında vuslat sevdası varsa ey Hâfız

*Hüner ehlinin kapısında toprak olmalısın*²²³

*Beytin anlamı: “Eğer, mahbubu ezeliye (Allah’ı kast ediyor) görmeki ve ona varmak gibi bir düşünceye sahipsen kemâl sahiplerinin marifet kuşağına bağlanıp hizmet etmelisin.”*²²⁴

Onun şiirlerinde aşk çıplaktır, üryandır. Aşk, aşikâr olmuş sırrı gönülden taşmıştır. Hâfız’ın sinesinde bir muhabbet otağı vardır. O, Kur’an sofrasından beslenerek hikmeti ve marifeti bulmuş ve muhabbet hazinelerini elde etmiştir. Bu manada beyitte şöyle der:

فقر ظاهر مبین که حافظ را

²²¹ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, s. 242.

²²² Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 487, s. 665.

²²³ Kırılancı, *Hâfız Divânı*, gazel 487, s. 482.

²²⁴ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, s. 666.

سینه گنجینه محبت اوست²²⁵

Zâhirdeki fakirliğine bakma Hâfız'ın

*Sinesi onun muhabbet hazinesidir*²²⁶

*Beytin anlamı: “Her ne kadar Hâfız zâhiren boş görünse de, onun gönlünde bahası yüksek gizlenmiş bir aşk ve muhabbet hazinesi vardır.”*²²⁷

“Onlar Allah'ı severler, Allah da onları sever”²²⁸ ayetinin işâret ettiği Âriflerin sinesinde mühürlü bir hazine vardır. Hâfız'ın aşk halkasına girmek için Allah, insan ve tabiat irtibatını bilmek gerekir. Hâfız'a göre aşk, vahdet gibi çoğalan eserlere sahiptir. İnsan da da çeşitli değişimler vücuda getirir. Aşk insana tevhidi bir bakış verir. Eğer bir kimse, aşk çeşmesinden abdest alırsa, herşey onu, o da herşeyi görür. Aşktan gayrısı kömür gibidir. Tekbir getirilerek ölünün üzerine cenaze namazı kılınıncı başka hale dönüşür. Aşk mektebinin öğretileri aşkın dilini ve beyanını o kadar tesirli ve dönüştürücü yapar ki, insanların beğenisini kendine çeker. Aşk mesafeleri ortaya çıkarmaz. Yakın ve uzak mefhumunu itibarsız yapar. İrfân mektebinde derler ki özgür soylu insan ne duvar tanır ne dikenli tel. Aşka eren insan aşkla soluk alana kadar harfî, sözü, sesi bir eder.²²⁹

Hâfız bu konuda şöyle der:

در راه عشق مرحله قرب بعد نیست

می بینمت عیان و دعا می فرستمت²³⁰

Aşk yolunda uzaklık yakınlık diye bir şey yok

²²⁵ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 56, s. 80.

²²⁶ Kırlangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 56, s. 63.

²²⁷ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, s. 80.

²²⁸ Maide/54.

²²⁹ Şemsî Rezâyî, Meryem Şabanzâde, *Mukâşşefât'î Şebâne-i Hâfez*, Pejûheşhâyi Edebi İrfânî, Yıl: 7 Sayı: 2, 1292. S. 84-86.

²³⁰ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 90, s. 125.

*Seni ayan görüyorum, dua gönderiyorum sana*²³¹

*Beytin anlamı: “Aşk yolunda sülûk ederken bir mekânın yakınlığı ve uzaklığı tasavvur edilemez. Ne zaman ki aşk kemâl bulursa âşık her yönde döner ve cânânı aşikâr görür ve yârin devletine dua eder.”*²³²

İnsan dünyaya geldiğinde çıplaktı ve ne bir namı, ne ismi ne de bir ünvanı yoktu. Sonra ihtiyarı (tercihi) sebebiyle ona aşk libası giydirildi. Ahitleştiği “bela” dediği günden beri aşk ile sınanmaktadır.

Eski Âlimler, aşkı bir ruh hastalığının habercisi olarak görmüşlerdir. Aşık olan insana hiçbir şey derman olamaz. Çünkü o, aşk ateşine düşmüştür. Onu şifâya kavuşturacak mâşûğun şefkatli elleridir.²³³ Peygamber (s.a.v), bu aşkın en güzel temsilcisidir. Ona Habîbullah isminin verilmesi de, âlemin ve Âdem’in mevcudiyetindeki sırdan haber vermektedir.

Felsefe ve irfân boyutunda Hâfız’ı inceleyen bilim adamları, onun aşk felsefesinde aşkı Yaratıcı gibi akla ve kalbe sığdırmanın mümkün olmadığını söylemişlerdir. Aşkı anlamak için âşık olmak gerekir diyerek âşık olunacak mâşûğun da o mutlak hâmûş (suskun) olduğunun altını çizmişlerdir. Bu düşünceye Hâfız’ın aşkın bir yol olduğunu ve o yolun da bir sonunun olmadığını söylediği şu beytini delil göstermişlerdir.²³⁴

این راه را نهایت صورت کجا توان بست

کش صد هزار منزل بیشست در بدایت²³⁵

Sonunun görünmesi mümkün mü hiç bu yolun

²³¹ Kırlangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 90, s. 95.

²³² Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, s. 126.

²³³ Aşuri, *İrfân’o Rindî Der Şi’ri Hâfız*, s.349.

²³⁴ Şîrîn Pûr İbrâhim, Meryem Sâdât Gıyâsiyân, *Berresiyyi Hellakiyethâyi Şi’ri Hâfız Der Mefhûm Sâzîyi Âşk*, (Edebiyat Eleştirisi Araştırması İncelemesi), Dânişgâh’i Peyâmi Nûr, yıl: 6, sayı: 23, Tahran, 1392 s.63.

²³⁵ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 94, s. 131.

*Yüzbinden çok menzil var yolun başlangıcında bile*²³⁶

*Beytin manası: “Ey iyi yüzlülerin parlak aşkı, gönlüm ve ciğerim ayrılıktan dağlanıyor. Beni bir saat onun baktığı yere gizle!”*²³⁷

B. Sâhib-ul Kalb

Sözlük anlamıyla Sâhib-ul Kalb Basiret ve gönül sahibi takvâ ehli, hassas ve rakik bir kalbi olan dindar kimsedir.²³⁸ İstilah manasına göre de “Gönlündeki irfân sermayesini dile getiremeyen kişi.” demektir.²³⁹ Hâfız, gönlü mesken edinmiştir. Oradaki huzuru, kederi, hasreti, hicrânı, ümidi, korkuyu, inleyişi sadece ve sadece onun sahibi olarak gördüğü Sevgili’nin murakabesindedir. O, başka bir şeyle teselli olmak bilmeyen bir âşıktır. Kendi benzetmesi ile ya cennetten atılan Âdem, ya da kaybolmuş Yusuf’tur. Onun gönlünü sahibine arz etmesi de bu gurbet ve sıla arayışlarından olsa gerektir. O’nun canına düşen ateşin alevlenmesi de rızâ makamına kavuşma özlemindendir. Kur’an’da şöyle bir müjde verilmektedir: “Her kim Allah’a kavuşmayı umarsa, bilsin ki, Allah’ın tayin ettiği o vakit elbette gelecektir. O hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”²⁴⁰

دست از طلب ندارم تا کام من برآید

یا تن رسد به جانان یا جان ز تن برآید²⁴¹

Murada erene dek vazgeçmem istemekten

*Ya ten canana kavuşur ya can çıkar bedenden*²⁴²

²³⁶ Kırancı, *Hâfız Divânı*, gazel 94, s. 100.

²³⁷ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, s. 131.

²³⁸ Buhârâyî, *Ferheng’i Eşâr-i Hâfız*, s.

²³⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 411.

²⁴⁰ Ankebût/5.

²⁴¹ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 233, s. 315.

²⁴² Kırancı, *Hâfız Divânı*, gazel 233, s. 235.

*Beytin anlamı: “İstemekten ve aramaktan vaz geçmeyeceğim. Benim arzum ve derdim şudur ki, ya bu can mâşûka varacak ya da bu yolda can vereceğim. İşte bu kemâl derecede âşîğın matlubudur.”*²⁴³

Hâfız, öyle bir niyazdan bahsediyordu ki, Allah’ın bağışlamasına mazhar olana kadar yakarışını sürdürecekti. Bu gönlü yanık Hızır yollu Sâlik’i âşk adına tutuklattı ve delillerini gösterdi. Pîr’e ulaşmadan önce gayret etti ve buyurdu:

به کوی عشق منه بی‌دلیل راه قدم

که من به خویش نمودم صد اهتمام و نشد²⁴⁴

Aşk diyarına kılavuz olmadan adım atma

*Ben yüz özen gösterdim kendimce, olmadı*²⁴⁵

Beytin anlamı: “Pîr’in rehberliği olmadan aşk marifetinin sokağında nasıl adım atarım... Ben o yolda yüzdefa çabaladım.”

Hâfız, yaşamı boyunca zâhirî ilimlerin insanı yakîn’e ulaştırmadığını kavradı. Hakikat arayışına çıkmış birinin susuzluğunu gidermesi için marifet sırlarına ermesi gerekiyordu. Anladı ki, Allah’ı bilmenin en büyük kilidi kendini bilmektir. Varlığın fenâ mekânıyla sınırlı kulların peşinden gitmekle medet bulunmaz. Eşyanın hakikatına varmak için kalbinin en koyu derinliğine daldı geceleri. İnsan taklit perdesini yırtıp kendi hakikatine vakıf olmalıydı onu esenliğe davet eden rehberleri tanımalıydı. Medet vuslat yolunda aranmalı bunu bilmeliydi. Hangâh neşinlerle (dergâh ehli) ile otursa da matlubunu aramalıydı. O yolculuk sevdalısı, kendi matlubunu onların yanında bulmak için çalışmalıydı.²⁴⁶Onun tarif ettiği Ârif’in ölçüsü Allah katındaki ölçüden başkası

²⁴³ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, s. 316.

²⁴⁴ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel, 168, s.227.

²⁴⁵ Kırangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 168, s.170.

²⁴⁶ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, s.26-27.

değildir. Ayette şöyle buyurulmaktadır: “Allah katında en değerli olanınız, O’na karşı gelmekten en çok sakınanınızdır.”²⁴⁷

Hâfız, kulun Allah’a hüsn-ü zan ile yaklaşmasını temsil etmektedir. Hadis’i Kudsi’de şöyle buyurulmaktadır: “Ben kulumun zannı üzereyim.”²⁴⁸ Ona gece yakarışları, onun bol kereminden bağışlayan ve affeden sıfatlarına olan inancı ve hüsn-ü zannı sayesinde kuvvetlenmektedir. Zira hadiste: “Ben kulumun zannı üzereyim.” *Buyrulmuştur.*²⁴⁹ Kur’an’ da şöyle buyrulur: “Doğrusu imân edip sâlih ameller işleyenler var ya, Rahman (olan Allah) onlar için, (kalplerde) bir sevgi kılacaktır.”²⁵⁰

Hâfız, edebiyat toprağına attığı irfân tohumlarıyla insanlığın "Zebân-ı Hemdil"i yani, “Aynı Gönlün Dili” ya da “Gönüldaşı” olmayı hedeflemiştir. Üstad Mutahhârî Hâfız’ı şöyle tarif eder: “Bilelim ki, üstad felsefe ile ilgilenir ve dir. Felsefeyi iyi öğrendiğinden görüş sahibidir. Tefsir ehlidir ve bu ilimde ileridir. Ehli fıkıh ve hadistendir. Bu iki ilimde de tam bir ihataya sahiptir. Ehli edebiyattır. Zihin hazinesinde kendi inançlarını başkalarına nakletmek için sayılamayacak kadar dil ve istilaha sahiptir.”²⁵¹

Kalbin sırları ve mahiyeti hakkındaki düşünceleriyle tasavvuf dünyasının menbaı olan İmam-ı Gazâlî de Hâfız’ın bu bakışına paraleldir. Kalbin Allah’la muhatap olan bir hane-i saadet olduğunu o da ve Allah’ın el-Musavvir isminin hikmetiyle yarattığı kalbin çok çabuk değiştiğini ifade eder. Onun halinde kaim olması içinse çareler sunar: “Kalp her taraftan yağın mermilerin hedefidir. Atılan oklardan biri değdiği zaman, ondan müteessir olur ve onun te’sirinde kalır. Başka taraftan bunun zıddı olan bir şey isâbet ederse bu defa vaziyeti değişir. Meselâ şeytan

²⁴⁷ Hucurat/13.

²⁴⁸ (K.S.5849 C.16 B.1993 alıntıları Buhari, Tevhit 35, Müslim, Zikr 1, (2675), Tirmizi, Züht 51, (2389)

²⁴⁹ Hâkim, Taberânî, : (K.S.5849 C.16 B.1993 alıntıları Buhari, Tevhit 35, Müslim, Zikr 1, (2675), Tirmizi, Züht 51, (2389)

²⁵⁰ Meryem/96.

²⁵¹ Mutahharî, *Temâşâğir’i Râz*, İntişârât-ı Sadra, ty. S.34.

gelip kötülüğe davet ettiği zaman, melek gelip onu iyiliğe çeker. Bu çekişme devamlı birbirini takip eder ve bazen de bu iki melek ve iki şeytan aralarında çekişirler. Buna işâreten Kur'an'da Allahu Teâlâ şöyle buyurur: “Biz onların kalplerini ve gözlerini çeviririz.”²⁵² Peygamber (s.a.v)'de kalbin bu zayıflığını kast ederek Allah'a şöyle dua ederdi: “Ey istediği tarafa kalpleri çeviren Allah'ım, benim kalbimi senin dininde sâbit kıl!”²⁵³

Gazâlî, kalpleri üç kısımda ele alır. Birinci kısımda, Pisliklerden arınıp riyazet, tezkiye ve takvâ ile tâmir edilen kalptir. Bu kalbe melekût aleminden ve gaypten sırlar akıtılır. Akıl ışığının aydınlattığı bu kalp marifet nurlarıyla dolar. Meleklerin ve görünmeyen askerlerin yardımına uğrar. Bu kalp Allah'ın rahmetiyle yöneldiği bir kalptir. “Agâh olunuz, kalpler ancak Allah'ı zikirle sükûn bulur.”²⁵⁴ Diğer bir ayette ise: İşte bu kalpte rububiyyet penceresinden nurlar parlar. Bu kalpte şirk barınmaz ve şeytanın hilelerinden hiçbir şey burada revaç bulmaz. Hayır işlerini de kolaylaştırır: “Artık kim cömert davranır, günah işlemekten sakınırsa;/ Bunların güzel karşılığına da inanırsa;/ Biz onu işin kolayına yönlendiririz.”²⁵⁵

Allah'ın rahmetine uğrayan bu kalbin birçok kurtarıcı halleri vardır ki bunlar: “Şükür, sabır, recâ, fakr, zühd, muhabbet, rızâ, şevk, tevekkül, tefekkür, muhasebe ve benzeri şeylerdir. Bu kalp mutmaine varmış nefse aittir.”²⁵⁶

İkincisi: İkinci kalp, heves ile dolmuş rüsvây ve perişân olan kalptir. Kötü huy ve pis şeylerle kirlenmiş kalptir. Gazâlî bu kalbin kapılarının meleklerle kapalı ama şeytanlara ardına kadar açık bir halde olduğunu söyler. Hevâ ve nefsin hatırları bu kalbe döküldüğünde orada kökleşir. Kalp akla fetvâ almak için müracat eder. Ancak akıl da hevâ ve nefse hizmet etmeye alışmış ve onlarla ünsiyet halindedir. Nefis akli istilâ eder

²⁵² En'am/110.

²⁵³ İmam-ı Gazâlî, *İhyâu 'Ulûmi 'd-dîn*, c. 2, s. 104-105.

²⁵⁴ Râd/28.

²⁵⁵ Leyl/5-6-7.

²⁵⁶ Fecr/27.

ve ona galebe çalar. Bu sayede şeytanın muhiti genişler saldırır. kötülükleri süsler, imanın sultası zayıflar. Ahiret korkusundan meydana gelen yakîn nuru söner. Akıl kapakları dumanlı göze benzer, bakmaz hale gelir. Hevâ ve hevesin emrine uygun olarak şehvet şahlanır. Şeytan saldırır ve azalar harekete geçer. Allahu Teâlâ'nın kazâ ve kaderi gayb âleminden şehâdet âlemine isyân olarak çıkar.

İşte bu gibi kalbe işâret olarak Allahu Teâlâ şöyle buyurur: “Bayağı arzularını tanrılaştıran kişiyi gördün mü? Şimdi sen, bu adamı da doğru yola getirmekle yükümlü olabilir misin? Yoksa sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetine kulak verdiklerini yahut doğru dürüst düşündüklerini mi sanıyorsun? Aksine onlar, başka değil, bir hayvan sürüsü gibidirler, hatta tuttukları yol bakımından daha da sapkındırlar.”²⁵⁷

Üçüncüsü: Üçüncü kalpte hevâ ve hatıraları canlanır ve kalbi kötülüğe çeker. Öte yandan imân hatıraları gelir ve kalbi iyiliğe iter. Nefis, şehvet kuvveti le şer hatıralarının yardımına koşar. Şehveti kuvvetlendirerek bu türlü gayr-ı meşru istifadeleri kuvvetleştirir. Öte yandan akıl, iyilik hatıralarına gider ve ve şehveti def eder kötü işlerini ona çirkin gösterir. Şehveti saldırgan hayvanlara benzetir. Böylece nefsi aklın nasihatına meyleder. Sonra da şeytan akla saldırır ve hevâ ve nefsin emirlerini ona kabullendirmek için türlü hileye başvurur.”²⁵⁸

Gazâlî'nin tasvir ettiği bu çatışmalar şeytanın bu kalbin günaha sarılması için türlü türlü sebepler ve nefse hoş gelen konuşmalarla devam eder etmesine amma iyiliğin yazılı olduğu bu kalbin manevi kuvvetini bir türlü yenilgiye uğratıp olurunun alamaz. Kalp bu iki kuvvet arasınada döner durur. Allah'ın iki parmağı arasında meyledeceği yöne sevk olunur. Hidayetin gerçek sahibi onu kaza ve kaderin yazgısında iradesi doğrultusunda tercih yaptırır. Neticede yine Rahman'ın buyruğu vuku bulur: “Allah kimi doğru yola

²⁵⁷ Furkan/43-44.

²⁵⁸ İmam-ı Gazâlî, *İhyâu 'Ulûmi 'd-dîn*, c.3, s. 103-107.

iletmek isterse onun kalbini İslam’a açar; kimi de saptırmak isterse, göğre çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır.”²⁵⁹

C. İrfân

İrfân; sırları bilme, anlama, sezme.²⁶⁰ Arapça, bilmek demektir. Sezgi tecrübe ve manevî yolla elde edilen bilgidir.²⁶¹ İrfân tek merâm ve tek mekteptir. O, özel bir dünya görüşü üzerine inşâ olunmuştur. “Lâ mekân” bir öğretiyse, insanın kendisini tanıması, insanın dünyasını tanıması ve insanın Yaratıcısını (marifeti) bilmesidir. Hakîkatte akıl ve istidlal üzerine olmayan, “zevk, işrâk, hakikatle ittihat, üzerine kurulan bir anlayıştır. Her mü’minin ehl-i irfân olması gereklidir. İrfân, Allah’ı tanımak için aşk-ı mutlak’a inanmak ve “Keşf” ve “Şuhûd” yoluyla eşyanın hakikatlerini bulmaktır. İrfân İnsanı Allah’a ulaştıran bir vesiledir. İbn-i Sînâ, eseri *el-İşârât vet-tenbihât* adlı eserinde İrfân konusunda şöyle der: “Bu manada irfân insanın dünya işlerinden el çekmesi ve mâsivâyı terk etmesiyle başlar, nefsinden el yıkamakla devam eder en sonunda kendi nefsinin feda ve fenâ etmekle sonlanır. Neticede onu “cem” makamına ulaştırır. Bilindiği üzere Cem Allah’ın (c.c) makamıdır. Sâlik’in O’na sıdk ve irâde ile Rabbânî ahlâka sahip bir zât yoldaşlık etmektedir. Onun, bir tek hakikate ulaşması ve kemâl noktasında durmasına yardım etmektedir.” Bu merhalede her şey O’dur ve O’ndan başkası yoktur. Ne vasfı ne mevsufî, ne sâlikî ne meslûkî neârîfî ne mâ’rûfî bir şey yoktur. İrfân, Hakkın eşiği makamında durarak, Esmâ ve sıfatlarıyla O’nu kavramaktır.²⁶²

İrfânın gereği yaradılış hakikatini bilmenin hülâsası, fıtratta olanı yaşatmaya çalışmak, yeryüzünde Allah’ın halifesi olarak amel etme çabasında olmaktır. Tamamen şeriat, tarikat ve hakikatten harmanlanmış, tesirli bir bestedir. Adem ve Havva’nın zeval bulmayan güzelliklerinden yükselen maneviyattır. İrfânın yokluğu, imanın delâleti,

²⁵⁹ En’am/125.

²⁶⁰ Uludağ, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, s. 252.

²⁶¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 136.

²⁶² Buhârâyî, *Ferhengi Eş’ârî Hâfız*, s. 485-491.

zamanın hüsrânı ve insanın perişanlığıdır. İrfân, varlık tezgâhında, nurdan bir merdivenle insanlığın ruhunun yükselmesidir.

Hâfız'ın irfânı:

شعر حافظ همه بیت الغزل معرفتست

آفرین بر نفس دلکش و لطف سخنش²⁶³

Hâfız'ın şiiri hep marifet şah beytidir

*Bravo onun hoş nefesine, latif sözüne*²⁶⁴

*Beytin anlamı: “Bir âşığın gamı, cihanın neşesini rüzgârın engel olmasına karşılık eşit hale getirir. Ya da yârin adımının sırrını çözmeye çalışalım. Bu pak bir demde gönlü alıcı ve tatlı, övgüye mazhar olan aşkı ilâhî ile yazılmış bir irfân gazelidir. Marifet: Uyanık olma, bilgi. Hakîkâti ve aşkı bilmek. Onun pak nefesine merhaba! O, letafeti ve zerafeti gönül çelen şiirlerinde marifetle gizlemiştir.”*²⁶⁵

C. İrfân-ı ameli

İnsanın Hak yolunda seyr u sülûk etmesidir. Hâfız, sâlik'i insanın ilk başlangıcındaki menzilden onlarca menzili birer birer geçirir ve irfân mertebelerini bir bir aştıracak yüz menzilde vuslata erdirir. Bu menziller hakkında itinâlı çalışmayı Hâce Abdullah Ensârî yapmıştır.²⁶⁶

ای که از دفتر عقل آیت عشق آموزی

ترسم این نکته بتحقیق ندانی دانست²⁶⁷

²⁶³ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 281, s. 381.

²⁶⁴ Kırilangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 282, s. 282.

²⁶⁵ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, s. 381.

²⁶⁶ Mutahhârî, *Kitâb-ı İrfân-ı Hâfız*, Kitabhâne-i Nesim-i Mutahhâr, s. 10-11.

²⁶⁷ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 48, s. 69.

Ey akıl defterinden aşk ayetini öğrenen

*Korkarım okumakla bilemezsin bu nükteyi*²⁶⁸

D. İrfân-ı nazârî

Yani irfânın dünya görüşüdür. İrfânî yürüyüş ve davranışlardır. Bu seyrin genel talimatlarını içerir. Bu nazarînin içindeki kavramlar şunlardır: “Vahdet, şuhud, fenâ, rızâyet ve aşk.” Bunlar ariflerin kendi gözleriyle insanın hakikatine dair bilgilerdir. Tabi her bir ârif ayrı bir dünya görüşüne sahiptir. Allah, varlık, Hakk’ın esma sıfatları ve insan hakkında çeşitli görüşlerin ortaya konulmasıdır. Ârifin gözüyle gördüğünü aklına ondan da gönlüne devşirmesidir. Arif, insanda ne görmeli ve ona ne teşhis koymalı ve onu ne adla tanımlamalıdır? İşte bu, tanım, teşhis ve inceleme irfânın felsefî yorumu olacaktır. Bu dalda mahir yorumun sahibi Muhyiddin-i Arâbî’dir. Bu alanda divanı olan Hâfız benzeri bir üslûbun sahibi kimsede İbn-i Fâriz-i Mısırî’dir.

چه گویمت که بمیخانه دوش مست و خراب

سروش عالم غییم چه مژده ها داد است²⁶⁹

Sana niçin söyleyeyim dün gece meyhanede körkütük sarhoşken

*Gayb âleminde gelen meleğin ne müjdelere verdiğini*²⁷⁰

E. Ârif ve Zâhid

Ârif, bilen, vâkıf, âşinâ, tanıyan, anlayışlı, kavrayışlı mükemmel, irfân ve mârifet sahibi. Allah Teâla’nın kendi zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini müşâhede ettirdiği kimse. Müşâhâde ve temâşâdan hâsıl olan bilgiye mârifet, bu bilgiye sahip olan şahsa da ârif denir. Aynı huşuları, Ârif yakîn yoluyla bilir. Keşf ve müşâhede yoluyla yani mânevî ve ruhî tecrübelerle Allah hakkında zevki ve vecdi bilgilere sahip olana *ârif’i billah* veya

²⁶⁸ Kırılanc, *Hâfız Divânı*, gazel 48, s. 54.

²⁶⁹ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 37, s. 54.

²⁷⁰ Kırılanc, *Hâfız Divânı*, gazel 37, s. 43

sadece ârif, ârifin bu yolla tanıdığı Allah’a *Mâruf* denir.²⁷¹ Sûfî ıstılahatında ise, kendini bilmek ve Rabbini bilmek anlamında kullanılır. Ârifler, Allah Teâla’yı ve onun hakikatlerini tanıyan, bilen kişilerdir. Onlar zâhiri sözlerle yetinmezler. Çünkü Ârif kelimesi, “îrfân” mastarından türemiştir. İrfân ise, tanıştıran demektir. Kur’an’da bu anlamda ayet vârid olmuştur:

“Peygamber’e indirileni (Kur’an’ı) dinledikleri zaman hakkı tanımalarından dolayı gözlerinin yaşla dolup taşıdığını görürsün. “Ey Rabbimiz! İnandık. Artık bizi (hakikate) şahitlik edenler (Muhammed’in Ümmeti) ile beraber yaz” derler.²⁷² Bu meyanda irfân, ilmi hâlin malûm olan bilgilerine yakınlaştırp, yani kâvlde olanı gönle indirmeye hâlden aldırıp gönülden sezdirmeye gayret etme işidir. İrfân tarikinin şeyhleri, insanın kendisini bilmesinden ibâret saydıkları bu hale mârifet demişlerdir. Mârifeti tanımayan insanlar da onu görmüş ve hakikatini bilemediklerinden ona sadece “ilim” demişlerdir. Hâfız, ârifi gece ibadetleri, tefekkürleri, nâz-ı niyazı’yla zikretmektedir. Çünkü ârif gece seslenir gönlünün sahibine. Gecenin kadrinin bilir. Çünkü kendi kadri de gece kalkmalarında ve ibadetlerinde gizlidir. O her gecesini kadir bilen kimsedir.²⁷³

*“Ârifin saf bir aynası vardır. Bu ayna, Sâni-i Hakiki’yi görebilmesi için kendisine verilmiştir. Ona sunulan mârifet sayesinde yaratılışın delil ve hüccetini görebilir.”*²⁷⁴

Ârifliği gönül aynası olan Ârif zâtlardan öğrenmek, onların yaşantılarına bakarak ihyâ etmek en doğrusudur. Ârifler, Allah’tan başka şeyle huzur bulamazlar. Onların iç âlemleri, ancak Rablerini anmakla şenlenir.”²⁷⁵

²⁷¹ Uludağ, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri*, s. 51-52.

²⁷² Kur’an, 5/83.

²⁷³ Buhârâyî, *Ferheng’i Eşâr-i Hâfez*, s. 486.

²⁷⁴ Buhârâyî, *Ferheng’i Eşâr-i Hâfez*, s.487.

²⁷⁵ Buhârâyî, *Ferheng’i Eşâr-i Hâfez*, s.390.

طره شاهد دینی همه بندست و قریب

عارفان بر سر این رشته نجویند نزاع²⁷⁶

Dünya güzelinin saçı hep tuzak ve hiledir

*Ârifler bu zincir için girişmezler kavgaya*²⁷⁷

Hâfız, kaba softa tipinde bir zahit değildir, aşk şarabını inkâr etmez, bir an bile o şaraptan uzak olamaz. Hâfız'ın sözleri irfanî mucizeler husule getiren, aşk ve sevgi meyhanesinden taşan hakikatle dolu bir kadeh gibidir. Secde âleminde manevi neşveyle sarhoş âşıklar yanında, temiz yürekli saf münkirler zümresi dahi Hâfız'ın sırları işaret eden sözlerini işittiklerinde hayran olmuşlardır.

“Arif, sen sustuğun halde içini okuyan kimsedir.” “Arif, kendisi sustuğu halde diliyle Hakk'ın konuştuğu kimsedir.” “Arif, sus gibidir, içine girdiği şeyin rengini ve şeklini alır.” “Arifi, hiçbirşey bulandırmaz, herşey onunla durulur.” Ârif, kendi varlığından fânî, Hak ile bâkidir.” “Arif, Allah'a cehennemden kurtulmak veya cennete girmek için değil, ibadeti Cenab'ı Allah'ın hakkı, ibadet etmek ise kendi kendi görevi hiçbir karşılık beklemeden ibadet eder.”

Zâhid: “*Takdir ve tahmin eden, rağbet etmeyen. Kendisini dünyadan çeken ve dini hayata veren, ahirete yönelen kişiler için kullanılan bir tabirdir. Zühd ise, dünyaya gönül vermemek olarak tanımlanır. Mevlâna'nın para gönülde değil, cepte olduğu müddetçe, zengin kişilerin de zâhid sayılacağını ileri sürmesi, bu terime yüklenen enteresan bir tanımdır.*”²⁷⁸

Zâhid: “*Zühd ve takvâ sahibi dindar. İlk dönemlerde sûfî ile aynı anlama gelen bu terim, daha sonraları dinin özüne inemeyip zâhirde kalmış, hakikate vâsıl olamamış,*

²⁷⁶ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 293, s. 396.

²⁷⁷ Kırilangıç, *Hâfız Divânı*, gazel, 294, s. 294.

²⁷⁸ Uludağ, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri*, s. 539.

Hakk'a erişememiş ve âşıkları sürekli eleştiren tipler olarak verilmiştir. Bu anlamda zâhid ham sofı, ham ruhlu, pişmemiş, olgunlaşmamış, dinin özünden habersiz şekilci ve zahirci kimsedir. Bundan dolayı zâhid, tasavvufî şiirde genel anlamıyla âşığın, ârifin negatifi olarak düşünülür."²⁷⁹

Ali Recâ Buhârâyî, mutasavvıf yazarların Ârif ve Zâhid tanımlarını şöyle özetlemektedir: "*Ârif, gönül gözüyle Allah'a bakar. Allah için zikreder. Gönlü ile de Allah'a mâyl olur. Bedenini de Allah'a hadim kılar. Ârif, halk olunan hakkında Halk edene şikâyet etmez. Mahlûktan takdir edilmiş sormaz. Ârif'in dili istiğfar eder. Gönlünde de itibar hâsıl olur. (Kalıbıyla) kendisiyle de iftihar edilendir. Dili latif, gönlü zarif, bedeni afif, dili nâtik ve sâdık olandır. Ârif mutlaka dili söz söyleyen ve bedeni güzel davranışlar sergileyen, gönlü de görülen (nazargâh) kimsedir.*"²⁸⁰

İrfân meclislerinde sorulan "Ârifler mi daha faziletlidirler? Yoksa Zâhidler mi?" Sorusunun da şu şekilde cevabı nakledilmektedir:

"Zâhidler cehennem korkusundan hizmet ederler. Âriflerse ayrılık korkusundan. Zâhidler kabir gamından kendilerini kaybederler, Ârifler Melik'in şevkinden. Zâhidler başlarının korkusundan toprağın üstündedirler. Ârifler, gönlün şevkinden arşın üstündedirler. Zâhidler, kendi gamlarını arkadaşlarına anlatırlar. Ârifler, dertlerini Rahmana arz ederler."²⁸¹

Hâfız'ı bir ârif olarak görmeyenlerin en büyük delilleri şiirlerinde işlediği "dünyevi sevgiler ve şarap" temalarıdır. Ancak, ondaki bu "şarap sarhoşluğunun" "İrfân sarhoşluğu" ve "mâneviyat sarhoşluğu" olduğu açıktır. Şiirlerinde bu metodu kullanan diğer İranlı şairler gibi o da, tasavvufî şiirlerini dünyevi şiirlerin süsleriyle gizlemeyi yeğlemiştir. Çünkü bazı şeylerin dolaylı yoldan anlatılması, onun çağında revaçta bir

²⁷⁹ Selami Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Litera Yay., İstanbul 2007, s. 389.

²⁸⁰ Buhârâyî, *Ferheng-i Eşâr-i Hâfız*, s. 478.

²⁸¹ Buhârâyî, *İrfân Rindî Der Şi'ri Hâfız*, s. 491.

şeydi. Onun irfâna erişi elbette yedi yaşında olmamıştır. Belki otuzlu yaşların başlamasıyla o da irfân bahçelerine adım atmıştır.²⁸²

ز خانقاه به میخانه میروند حافظ

مگر مستی رهدی ریا بهوش آمد²⁸³

Tekkeden meyhaneye gidiyor Hâfız

Galiba riyalı zühhd sarhoşluğundan akli başına geldi²⁸⁴

Hâfız'ı irfan şairi olarak gören kimselere dîvânında var olan şarap ve kadın şiirleri sorusunu Hâfız Şinâsî (Hâfız'ı tanıma) ilmini yapan kişilerin şu şekilde cevapladığını görürüz:

1. Hâfız, Arap edebiyatını özellikle de cahiliye şiirlerini iyi incelemiş ve Arap Edebiyatının tesirinde kalmış bir şairdir. İmr'ul Kays'tan başlayarak bütün şairlerin şiirlerinin başlangıcında “Sevgili’ye ağıt, onun kaşı, gözü, yanağı, endamı, dudakları şiirlerinde ritüel bir gelenek olarak mevcuttur. Hatta Peygamber şairi olarak bilinen ve “Kaside-i Bürde”yi yazan Ka'b b. Malik bile Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) iltifatına mazhar olduğu kasidesine “Sevgilisi'nin güzelliğinden ve ona olan aşkıdan” bahisle başlayarak bu Arap şiir geleneğini devam ettirmiştir.

2. Hâfız devri şairlerinin birçoğu şiirlerinde “*Şarap, Kadeh, Sevgili, Sevgili'nin gamzesi, Sevgili'nin zülfü, Sevgili'nin beni*” gibi remiz ve motifleri şiirlerinde kullanmışlardır. Bunlar Sa'dî, Senâî ve Nizâmî gibi şairlerdir.²⁸⁵ Tasavvuf edebiyâtında mecâz,, istiâre, teşbih, kıyas, mesel, kinâye gibi edebî söz sanatları ile söz ve şiir söyleme geleneği Hâfız'la başlamadığı gibi onunla da sona ermemiştir. Metafor kavramı, sadece

²⁸² Mutahhari, *Temâşâgîr-i Râz*, s.113.

²⁸³ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 175, s.236.

²⁸⁴ Kırilangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 175, s. 177.

²⁸⁵ Teymur Malmir, *Sahtârî Münsecimi Gazâliyyâti Hâfezi Şîrâzî*, Fünûn-u Edebî, S. 42-45.

şiiir (poetik) ve belâğat (retorik) dalında görölmekle kalmaz felsefe ve düşünce alanı gibi başka sahalarda da kullanılmaktadır. Tarih boyunca süre gelen bu metaforik dil İslâm düşüncesinde ve Kur'an ve sünnette de yerini almıştır. Müslüman düşünür ve mutasavvıflar da bu metaforik dili kullanarak zengin örnekli eserler kaleme almışlardır. Bu anlatıma Türk edebiyatından örnek bir şiiir Yunus Emre şiiiri bize bu anlatım sanatı hakkında ön bilgi vermede yeterli olacak kadar tesirlidir. Yunus Emre şöyle der:

“Çıktım erik dalına/Yedim onda üzümü

Bostan ıssı kakıyıp, der ne yersin kozumu?”²⁸⁶

3. Her insan gibi Hâfız'ın hayatındada önemli dönüm noktaları olmuştur. Hiçbir insan hayatı boyunca aynı fikirde aynı hayat görüşünde sabit kalmış değildir. O yüzden Hâfız'ın hayatında çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve olgunluk olarak dört dönem vardır ve bu dönemlerin her birinde farklı meyilde ve konuda gazeller yazmıştır. Şair'in şiiir dünyası kendisine has bir mekândır. Hâfız, sırlarla dolu o sihirli dünyasını dışarıya aksettirdiği şekilde düşünmek zorunda değildir. Belki de onun aksettirdiği sahneler başka birilerine âtıftır.

Çünkü o sadece kendi duygularına tercüman olma durumunda kalmaz başkalarının da gönöl dili olma kapasitesine ve maharetine sahiptir. Onun bu denli kabul edilir olması ve okunması da bunun delilidir. Hâfızın, Şah'ı Nebât ve Şah'ı Türkân gibi “gaybî söylemleri”ni ya erbabı anlayabilecek ya da o remz ve sembollerin dilini çözebilen şiiir ustaları hissedebilmektedir.²⁸⁷

Nitekim gazelinde şöyle der:

²⁸⁶ Ahmet Ökge, Vâhib-i mmî^den Niyâzî-İ Mısri'ye M etoforik Anlatım, Ahenk Yay., 1. Baskı, Van 2005, Önsöz.

²⁸⁷ Aşûrî, *İrfâno Rndî Der Şi'ri Hâfez*, s.2-3.

دوش گفتم بکنند لعل لبش چاره من

هاتف غیب ندا داد که آری بکنند²⁸⁸

Dün gece bana lâl dudağı çare kılsın dedim

*Gaipten bir ses dedi ki evet çare kılar*²⁸⁹

Bazıları onu hayalperest şair, bazıları Ehl'i Beyt meddahı olarak lanse etmiştir. Onun mahiyetini anlamak çabasında olmayan bazı kimselerde Hâfız'ın şiirlerini eserlerine katarak eserlerinin değerini artırmaya çalışmışlardır. Ancak herkes onu görmek istediği mecradan resmetmiştir. Edebiyat açısından bakıldığında Hâfız Dîvânı baştan sona iki yöntem üzere oluşturulmuştur:

1. Macera

Yorum ve kelam cihetinden baktığınızda mükemmel bir üslup görülmektedir.

2. Şûmûl

Felsefe ve tefsir etme yordamıyla da bu divana şerh yolu bulunmaktadır.²⁹⁰

G. Sâlik

Salık, bir yola girmiş olan, mesafe kat eden. İlim ve tasavvur ile olmayarak mücerret hâl ile makâmâta meşy (yürüme) ve hareket eden kimseye denilir.²⁹¹ Tasavvûfa göre ise; Allah'a ulaşmaya yol arayan ve onun nazarına (pişgâh) yakın olmaya çalışmaktır. Bu yüzden o, yolda zorluklardan korku duymayan kimsedir. Hidayet nuru ile ilerler. Bu yüzden Hâfız şöyle demektedir:

²⁸⁸ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, 189, s. 254.

²⁸⁹ Kırılgaç, *Hâfız Divânı*, gazel 189, s.191.

²⁹⁰ Teymur Malmir, *Sahtârî Münsecimi Gazâliyyâtî Hâfezi Şîrâzî, Fünûn-u Edebî*, 1. Yıl, Sayı 1, 1388, s. 43.

²⁹¹ Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, s. 299.

سالک از نور هدايت ببرد راه به دوست

که به جایی نه رسد گر به ضلالت برود²⁹²

“Sâlik hidayet nuruyla ulaşır dosta

*Delâletle giderse varmaz bir yere.”*²⁹³

Allah’ın inayeti ile çıktığı yolun geçici zevkleri ile gönlünü kapatmaksa işin kolay görünüp te en zor olan kısmıdır. Zira nefsin çırpınışları Sâlik’in menziline varamaması içindir. Çünkü Kur’an’a göre nefis daima kötülüğü emredicidir.

*“Yine de ben nefisimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, Rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder; şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”*²⁹⁴

“Pîr’i bulmak ve mürid olmak, onun rehberine sadakati, kendisini seyrinde kemâle müyesser eder. Sâlik bu talebelik macerasında cezm olunmuş harf gibi meczûmluğuna râzı olur.”

İrfân mektebinde Allah’a dostluğa talip olanın derdi en güzel dert sayılmaktadır. Bu anlayışta, Âriflerin, Allah’la kurbiyetleri onları meleklerden üstün bir mevkiye oturtmaktadır. Sâliklere şevk ve aşk kıvılcımları muhabbetleri ölçüsünde bahş olunmaktadır. Kurbiyete vâsıl olanlar, dosttan ve onun rızasından başka bir derdi olmayan her gördüğünde dostu gören, ondan başka bir şeye bakmayan taliplerdir.²⁹⁵

Hâl makamında yürüyerek ilâhî makama vâsıl olmağa azmeden sâlik, Allah’a adadığı gönlünü korumak ve ona haram olan sevgilerden imtina etmekle yükümlüdür. Azmettiği şey, Allah içindir bu da gayrete ve teslimiyete muhtaçtır. Allah’ı sevmeye iddiasında doğru sözlü olmak, elbette sonrasında güzel semereler verecektir. Hâfız bir Allah dostunun gönlünün tercümanlığını yapmaktadır. Allah muhipleri muhabbet fedaisi

²⁹² Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 222, s. 301.

²⁹³ Kırancı, *Hâfız Divânı*, gazel 222, s. 224.

²⁹⁴ Kur’an, 13/53.

²⁹⁵ Buhârâyî, *İrfân Rindî Der Şi’ri Hâfız*, s. 235.

olarak revan oldukları yolda meşakkatsiz bir yol elbette tahayyül etmemişlerdi. Zira bu yol kolay ve müsamahakâr olsaydı ona “edna”(en alçak yer) kökünden gelen dünya adı konulmazdı.²⁹⁶

H. Edeb

İncelik, terbiyeli davranış. Lisân-ı meşâyıhta edepten murât gâh edeb-i şeriat, gâh edeb-i hizmet, gâh edeb-i Hak’tır. Pes edeb-i şeriat, şeriatın rusûmu indinde vukuftur. Edeb-i hizmet, hizmeti rü’yetten fâni olmaktır, hizmette mübâlağa ile beraber. Edeb-i Hâk, abd için ne lâzımdır onu bilmektir. Edîb-i ehl-i bisâtta olur.²⁹⁷ Şu halde, edeb, herşeyin icrâsında hasddi aşmamak ve tâdil-i erkâna riâyettir diyebiliriz. Edebi dairesinde hareket etmek, sözde edebli olmak, gösterişli sözlerle nefsi arz etmek edebe aykırılıktır. Edebidairesinde yaşayanlardan öğrenmek için yine o hikmetli sözlere kulak vermek gerekir.

Mevlana Hz.leri edebe dair şöyle der:

*Allah’tan edebe muvaffak olmayı dileyelim. Edebi olmayan yalnız kendisine kötülük etmiş olmaz. Belki bütün dünyayı ateşe vermiş olur.*²⁹⁸

Bu sözlerine Musa a.s. ve kavminden bir kıssayı misal gösterir. Gökten inen sofraya kusur bulduklarını ve bu edebe aykırı davranışlarının onları ve onlardan sonrakileri ne gibi büyük zahmetlere düşürdüğünü şöyle anlatır: “*Alışverişsiz dedikodusuz Allah sofrası gökten iniyordu. Musa kavmi içinde birkaç kimse terbiyesizce “hani nerde sarımsak ve mercimek” dediler. Ondan sonra gökyüzünün sofrası kesildi.; ekme, bel belleme, ortak sallama kaldı. Sonra İsa şefaet edince, Hak, yemek sofrası, tabaklarla ve ganimetler gönderdi. Yine küstahlar edebi terk ederek sofradan artıkları aşurdılar. Edepten dolayı*

²⁹⁶ Buhârâyî, *İrfâno Rindî Der Şi’ri Hâfez*, s. 259.

²⁹⁷ Uludağ, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri*, s. 99.

²⁹⁸ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî*, Palet Yay, 2. Baskı, ISBN:978-605-89137-1-4, Konya, 2010, beyit 80, s. 5

bu felek nura gark olmuştur. Yine depeten dolayı melekler masum ve tertemiz olmuştur. Güneşin tutulması küstahlık yüzündendir. Bir melek olan Azâzil’de yine küstahlık yüzünden kapıdan sürülmüştür.”²⁹⁹

Hâfız da şöyle der:

اگر چه عرض هنریش یاربی ادبی است

زبان خموش ولیکن دهان پر از عربی است³⁰⁰

Gerçi edepsizliktir yârin huzurunda hüner sergilemek

Dil suskundur lâkin ağız dolu Arapça³⁰¹

گناه نگر چه نبود اختیار ما حافظ

تو در طریق ادب باش گو گناه من است

Günah bizim irâdemizde değilse de Hâfız

Sen yine de edepli ol, deki günahımdır benim³⁰²

Nefsin başını ezmek, onu dilsiz sedasız hale koymak Resulüllah’ın deyimiyle “pehlivanvârî” bir iştir. Hücvîrî (ö.465/1072), ayette geçen “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyunuz!”³⁰³ ayetindeki “Aileyi ateşten korumak” emrinin onlara edep öğretmek anlamında verildiğini söyler ve bu ayeti Peygamber Efendimiz’in S.A.V “Güzel edep imandandır.” Ve “Beni Rabbim terbiye etti de güzel terbiye etti.” Hadisleri ile bağdaştırarak şu izahı yapar: “Bil ki kişinin süsü ve ziyneti bütün dini ve dünyevî işlerinde edebe bağlı olmasıdır. Halk içindeki edep mürüvveti, (adamlığı ve insanlığı) muhafaza etmek, dindeki edep sünnete riâyetkâr olmak ve muhabbetteki edep, saygıyı

²⁹⁹ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî*, b. 80-90, s. 5.

³⁰⁰ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 64, s. 89.

³⁰¹ Kırangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 64, s. 62.

³⁰² Kırangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 53, s. 59.

³⁰³ Tahrim/6.

gözetmektir. Bu üç şey yekdiğerine bağlıdır. Zira mürüvveti olmayan bir kimse sünnete tâbî olmaz. Sünneti muhafaza etmeyen bir kimse de hürmet esasına riâyet etmez. Muamele ve münasebetlerdeki edebi muhafaza etmek, matluba tâzimden kalpte hâsıl olur.”³⁰⁴

I. Tecelli

*“Belirme, zuhûr etme. Envâr-ı guyûbdan (gayblerin nurlarından) kalbe münkeşif olan şey. Guyûb cem (çoğul) olarak îrad olunması mevârid-i tecellinin ta’dâdı (sayımı) itibariyledir”.*³⁰⁵ Gaybden gelen ve kalbe doğan nurların, görünmeyen şeylerin kalpte görünür hale gelmesi, ilâhî ismin tecelli ettiği yere ve yöne göre çeşitli şekillere bürünerek zuhur etmesi olarak ifade edilen teceliyi Süleyman Uludağ şu şekilde yorumlar:

*Hak tarafından ârif olan kimsenin kalbinde zuhur eden keşif nurudur ki, ârif o nurla hakikati görür. Bı görüşle apaçık görüş arasındaki fark, tecelliye mazhar olanın isterse görmesi, isterse görmemesi, apaçık görüşte ise görenin istese de istemese de görmesidir.*³⁰⁶ Hücvîrî, bu edeb konusuna Efendimiz’den S.A.V iki hadisla başlar ve şöyle izâh eder:

Recayi Buhârâyî, teceliyi Hakkın cilvesinin Sûfî’nin gönlüne düşmesidir diye tanımlamaktadır. Sûfî ıstılahatında ise tecelli Allah’ın nurlarıdır. Allah’ın sûfî’nin gönlüne mârifetini, muhabbetini ve letâfetini ikrâm etmesidir. Kulda kemâl-i Hakkın zuhur etmesi diye de tanımlanmaktadır. Tecelli iki kısımda açıklanmıştır. Birincisi: “Zat’ın tecellisidir ki ona mükâşefe denilmiştir. İkincisi: Sıfat-ı Zat (Hakk’ın Sıfatı)’tır. O nur yeridir. İlmin ve kudretin yanında diğer sıfatlarında olması gereklidir. Çünkü kul onun yardımıyla kemâle ermektedir. Üçüncüsü ise, Allah’ın kudreti olmazsa mükâşefe anında sâlik Hak’tan korkabilir. O yüzden Hakk’ın kudreti onunla olacak ve sâlik te her

³⁰⁴ Hücvîrî, *Keşf’ül Mahcûb Hakikat Bilgisi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay, s.479.

³⁰⁵ Uludağ, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, s. 345.

³⁰⁶ Uludağ, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, s. 345.

yerde Allah'ın ilminin ve kudretinin onunla olduğunu bilecektir. Bu sayede ne bir hükümdar ne de bir cebbar onun korkmasına sebep olmayacaktır.³⁰⁷ Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: “ *İyi bilin ki, Allah'ın veli kulları için hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklar.* ”³⁰⁸

Hâfız, sır dolu gaybî söylemlerine devam ederek gecelerin mânevî parıltılarından bahs etmektedir bu anlamda birçok gazelinde.

بیخود از شعله پرتو ذاتم کردند

باده از جام تجلی صفاتم دادند³⁰⁹

Zâtın parıltısıyla kendimden geçirdiler beni

*Bana âb-ı hayat içirdiler karanlığında gecenin*³¹⁰

بعد از این روی من و آینه وصف جمال

که در آن جا خیر از جلوه ذاتم دادند³¹¹

Bundan sonra cemal vasfının aynasına bakar yüzüm

*Çünkü orada Zâtın tecellisinden bana haber verdiler*³¹²

Bu tecellilerin, Rahman ve Rahim olan Allah'ın “kûn feyakûn”³¹³ emriyle vârid olacağı ile izâh edilmektedir.

Tecelli anında Allah'ın tecelli ettiği kalbin sahibi onu ayan beyan görmektedir. Bu uzun bir zamanda da olur aralıklı zamanlarda da. Allah, tecellisiyle kâinâtı fenalıktan

³⁰⁷ Buhârâyî, *İrfâno Rindî Der Şi'ri Hâfez*, s. 117.

³⁰⁸ Yunus/62.

³⁰⁹ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 183, s.246.

³¹⁰ Kırlangıç, *Hâfız Dîvânı*, gazel 183, s.185.

³¹¹ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 183, s.246.3A

³¹² Kırlangıç, *Hâfız Dîvânı*, gazel 183, s. 185.

³¹³ Kur'an, 36/82.

bekalığa taşımaktadır. Denilmiştir ki: “Avam perde gerisindedir gözleri örtülü haldedir, ama Havâs ise, devamlı bir tecelli halindedirler. Tecellinin onlara bıraktığı hal, huşu halidir.”³¹⁴

İ. Pîr

Pîr kelimesi “*Yaşlı, ihtiyar*” anlamına gelir. O Hak Teâlâ’nın dostu olan kimsedir. Talep en mükemmele ulaşınca, bu kişi her yönden dostluğa müstehâk olur. Tasavvuf liderine de pîr adı verilmiştir. Bu kelime üstad, ehil, mütehasıs gibi anlamları da ihtiva eder: “O, bu işin pîridir” gibi. Rehber şahsiyetlere ve tarikat kurucusu şeyhlere de, pîr denilmiştir. Bu kelime çeşitli tâbirlerde kullanıldığından zengin anlama sahiptir. Pîr aşkına: “Faydasız, boş yere anlamına gelir. Bu, yemin için de kullanılır.”³¹⁵

اگر آن طایر قدس ز درم باز آید

عمر بگذشته به پیرانه سرم باز آید³¹⁶

O mübarek kuş giriverirse kapımdan

*Geçen ömrüm ihtiyar başıma geri gelir*³¹⁷

این که پیرانه سرم صحبت یوسف بنواخت

اجر صبریست که در کلبه احزان کردم³¹⁸

Hüzünler kulübesinde gösterdiğim sabrın ecridir

*İhtiyarken Yusuf’la bir arada olma lütfuna erişim*³¹⁹

Pîr, Sûfî ıstılahında öncü ve rehber manasına gelir. Onun mededi olmadan sâlik Hakka vâsıl olamaz. Kutub, şeyh, murad ve gavs’tır. Sûfiler bunların hepsini aynı manada kullanmışlardır. Allah dostlarından birine Pîr kimdir? Diye sorulur. Şöyle der: “Pîr’in

³¹⁴ Buhârâyî, *İrfâno Rindî Der Şi’ri Hâfez*, s. 122-123.

³¹⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 212.

³¹⁶ Rehber, gazel 236, s.318.

³¹⁷ Kırlangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 237, s.238.

³¹⁸ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 319, s. 431.

³¹⁹ Kırlangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 320, s. 319.

mutlaka Peygamber Efendimizi takip etmesi gerekir. (Yaşantısı onunki gibi olmalıdır, Kur'an ve Sünnet'e riâyet etmelidir). Onun davetiyle de siz de yaptıklarını taklid edesiniz. Şu sözde olduğu gibi Pîr'in önemi ispatlanmıştır.

“الشيخ في قومه كالنبي في امته” Yani: “Bir kavmin büyüğü (pîri) o kavmin “Nebisi” gibidir.”³²⁰

Hakkın fazlı bütün kiri ve kalbi kirleten günahı ak-ı pâk eder. Bu paklık ta Pîr'in vesilesiyle yerine getirilir. Çünkü evliyaların işleri günah kirleriyle yüklü kimselerin o kirlerinden arındırılıp ihya edilmeleri, uyarılmaları işidir. Ama kendileri dahi o temizlenme işinden ari değillerdir. Suyun bütün kirleri temizlemesi gibi, onun gayreti de Sâlik'te kir eseri bırakmaz. Bilindiği gibi bir tek çeşit kir olmaz. Kirler renkleri ve kokuları bakımından çeşit çeşittirler. Onu temizlemek için, su, hava, güneş, rüzgâr, yağmur, deniz hep birden yardım ederler. Taki, sâlik, o halden arınsın, paklaşsın, kemâlâta hazır olsun. Allah'ın lütfu öyle bir gelir ki, (günah) kirlerinden onun kalbinde bir toz kadar dahi kalıp Pîr'inin gönlünü kedere salmasına razı olmaz. Açık olarak görülür ki, bu işler zahmetsiz, emeksiz meydana gelmemektedir. Yani hiçbir manevi rabıta ve terbiyeden geçmeden, hiçbir tavsiye ve tasfiyeye girişmeden kişinin olgunluğa ve paklığa ulaşması mümkün görünmemektedir.³²¹

دردم نهفته ز طیبیان مدعی

باشد که از خزانه غییم دوا کنند³²²

İddiacı tabliplerden iyisi mi gizli kalsın derdim

*Bana gayb hazinesinden deva verirler belki*³²³

برو ای زاهد خودبین که ز چشم من و تو

³²⁰ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşf'ül Hâfâ*, hno: 1576, Dâr'ul Kütüb'ül İlmiyye, 3. baskı, ty.,C.II., Beyrut- Lübnan, s.17.

³²¹ Buhârâyî, *Ferhengi Eş'âri Hâfez*, s. 67-68-69.

³²² Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfiz*, gazel 196, s.265.

³²³ Kırilangıç, *Hâfiz Divânı*, gazel 196, s. 198.

راز این پرده نهان است و نهان خواهد بود³²⁴

Git, kendini beğenmiş zâhit, bana da sana da

*Bu perdenin sırrı gizlidir, gizli kalacak*³²⁵

نا امیدم مکن از سابقه لطف ازل

تو پس پرده جه دانی که خوب است و که زشت³²⁶

Ezeli lütuftan ümitsiz kılma beni

*Ne bilirsin kim güzel kim çirkin perde altında*³²⁷

Muhammed İstilâmî, beyti şu şekilde şerheder: “Ezelde ârîflerin halkasında kulağıma geldi ki, biz o ahdi ve mesajı tasdik ettiğimiz üzere olursak, payidar olacağız.” Hâfız’ın demek istediği kastın şu hadis’e atıf olduğunu da eklemektedir: Ebû Hureyre (r.a.) şöyle rivâyet eder: Resulüllah (s.a.v) buyurdu ki: “Allah mahlûkatın olmasına hükmettiği zaman-Müslim’in rivâyetine göre, Allah (c.c) mahlûkâtı yarattığı zaman – yanında bulunan arşın fevkindeki bir kitaba şunu yazdı: “Muhakkak ki rahmetim gazabıma galebe çalmıştır.”³²⁸

Hâfız kendi asrından bugüne kadar etkisi devam eden bir tasavvuf edebiyatının öncü ismi olmuştur. Onun ardından mutasavvıf şâirler Fâik Ömer, (ö. 1826), Seyit Vehbî (ö. 1736) gibi dîvânına mahsus şerhler yapmışlardır. Özellikle Fâik Ömer, şerhinde kelimelerin dilbilgisi açıklamalarına yer vermekten imtinâ ederek, onların tasavvûfî anlamlarına yer vermiştir. Osmanlı şairleri de onun şiirlerini ilham kaynağı olarak görmüş ve onlardan aldıkları esintileri edebiyatımıza katmışlardır.³²⁹

³²⁴ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 205, s.279.

³²⁵ Kırancı, *Hâfız Dîvânı*, gazel 205, s. 207.

³²⁶ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 80, s. 112.

³²⁷ Kırancı, *Hâfız Dîvânı*, gazel 80, s. 85.

³²⁸ Buhârî, Tevhid 15-22-28-55, Bedi’ül’Halk, 1; Müslim, Tevbe 14 (2751) Tirmizi, Daavat, 109 (3537)

³²⁹ İsmail Hakkı Aksoyak, *Fâik’in Tasavvufî Şerhi, Lübb-i Sübhan Hikmet*, Akademik Edebiyat Dergisi, (Journal of Academic Literature) Prof. Dr. AbdulKerim Abdulkadiroğlu özel sayısı, yıl 2, sayı 3, 2016.

J. Rind

Hâfız'ın Dîvânında rind kelimesi kadar tarif edilmesi zor olan başka bir kelime yoktur. Lûgatlarda manası, zeki, korkusuz, laubâlî, münkeri şerh diye yazsalar da Hâfız, ona diğer dillerde bulunmayan gizemli anlam ve özellikler yüklemiştir. Bu nedenle Hâfız'ın şiirleri birçok cihetten yorumlanıp anlaşılma özelliğine sahiptir.

اهل كام و ناز را در كوى رندى راه نيست
رهروى بايد جهان سوزى نه خامى بى غمى
آدمى در عالم خاكى نمى آيد به دست
عالمى ديگر ببايد ساخت وز نو آدمى³³⁰

Arzu ve naz ile yol bulamaz rindlik semtine
Dünyayı yakacak yolcu lâzım, lâzım değil gamsız ham
Şu toprak âlemde bir âdem geçmiyor ele
Başka bir âlem yapmak lâzım başka bir âdem³³¹

Hâfız, aşk yolunda sadık ve olgunluğa erişmiş sâlik ister. Çünkü hamalıkla Hakkın menziline vâsıl olunmaz. O dost söz konusu olduğunda öyle bir rind ister ki teslimiyette gözü bir şeyi görmesin. Kur'an bu tarifteki mü'minleri şöyle tarif etmektedir: “Şüphesiz Allah, mü'minlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır.”³³²

Rind, Farsça'da görünüşte müşkül pesent, münkir ve laubali kimsedir. Toplum kural ve törelerine uymayan bu kimse, zâhiren kınanacak bir hale sahiptir. Fakat batında salimdir sevilen bir zatı vardır. Allah'tan başkasının iltifatına uğramaz. Tamamen ona

³³⁰ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 470, s.640.

³³¹ Kırılancık, *Hâfız Dîvânı*, gazel 470, s. 466

³³² En'am/111.

tutsaktır. Ondan başkasını görmez, ondan başkasını işitmez ve düşünmez. O bütün kurallardan kayıtsızdır hakikatte mahv olmuş kimsedir. Esrâr-ı hakikati bulmuştur ve şariat ve hakikati geçen kimsedir. Bazen de Hâfız onu agrasif, mağrur ve hevesli bir figür olarak işlemiştir gazellerinde. Âriflerin metinlerinde (şiiirlerde) matlub bir şahsiyettir. Bâde içici, laubâli gibi bazı özellikleri beğenilmeyen özelliklerinin yanında rind, benlik saygısı ve dünya esaretinden kaçmanın sembolüdür. Bu olumlu bağlamı kurmasıyla Hâfız, söz sanatında zirveye ulaşmaktadır.

Ferîdüddîn Attar (ö. 618/1221), Ömer Hayyam (526/1132) gibi mutasavvıf şairler de rindi şiirlerine taşımış onun korkusuz, dünyaya aldırmayan, lakayt yaşantılarını eserlerinde hikâye etmişlerdir.³³³ İran’da, halk arasında kullanılan anlamıyla kayıtsız, laubâli, birisidir müsbettir. Korkusuz ve kayıtsızlığından dolayı dünyayı yakacak kadar hakir görecektir bu yapıyla Hâfız’ın takdirini kazanmaktadır.

Süleyman Uludağ rind kelimesini şöyle açıklar: “*Rind, “Halkın hakkındaki söylediklerine aldırmandan gönlünce hareket eden, keyfince davranan, içi irfanla süslü, ilimle dolu olduğu halde halktan biri gibi sade yaşayan hâkim, bilge kişi, rıza mertebesine erdiği için her şeyin ilahi takdire göre meydana geldiğini bilen, bunun şuur ve idrakkine eren kâmil insan. Teyfiz ve tevekkül ehli, zahid ve abidler gibi gelenek ve göreneklere aldırmandan geniş bir hürriyet ve gönül rahatlığı içinde yaşarlar.*”³³⁴. Daryûş Âşûrî ise bu konuda şu tarifi yapar: “*Rind kelimesi Farsça’ya mahsus bir kelimedir diğer dillerde muadili yoktur. Rind, zeki, çevik anlamına geldiği gibi, örfî kural kaideleri tanımayan gözü pek, serkeş kimsedir. Rind kalimesi Târih-i Beyhâkî’de geçmektedir.*”³³⁵

Rind kelimesi Hâfız divânında 82 defa geçmektedir. Araştırmacılar, bu kelimelerin geçtiği yerlerde aynı manayı mı yoksa başka manaları mı içerdiği hakkında farklı görüşlere sahiptir. Sonuçta, rind kelimesinin müsbet ve özel niteliklere sahip olduğu fikri

³³³ Âşûrî, *İrfânı Rindî Der Şi’ri Hafez*, s.11.

³³⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, Marifet Yay, İstanbul 1991, s.398-399.

³³⁵ Âşûrî, *İrfânı Rindî Der Şi’ri Hâfız*, s. 288.

kabul edilmiştir. Genel anlamda Hâfız'ın, rindden kastının gönlünü dünyaya da ahirete de bağlamayan, özgür düşünceli bir şahsiyet olduğuna kânâatine varılmıştır. Hâfız onun “aşık, sarhoş ve kalender” yüzünü âşk ikramının taşıyıcısı kadehte ortaya çıkarır:

ساقی به نور باده بر افروز جام ما
مطرب بگو که کار جهان شد به کام ما
ما در پیاله عکس رخ یار دیده ایم
ای بی خبر ز لذت شراب مدام ما³³⁶
هر گیز منیرد آنکه دلش زنده شد بعشق

Sâkî şarabın ışıyla aydınlat kadehimizi

Şarkıcı söyle çünkü istediğimiz gibi oldu dünyanın işi

Ey bizim daimi işimizin lezzetinden habersiz

Biz kadehte gördük yârin yüzünün aksini³³⁷

Hâfız, rindliği, tarikat ve şeriat kılıfı altında fitne, fesad dolu bir toplumda riyanın, ikiyüzlülüğün, aldatmanın, nifâkın, dünya perestliğin ayyuka çıktığı bir devirde tanıtır. O irfân mektebine getirdiği yorumuyla (sahte) zâhitlerin, şeyhlerin hileli işlerini de bozmuştur. Beyitte şöyle der:

ترسم که صرفه‌ای نبرد روز بازخواست
نان حلال شیخ ز آب حرام ما³³⁸

Korkarım hesap gününde daha kârlı olmayacak

Şeyhin helâl ekmeği bizim haram suyumuzdan³³⁹

³³⁶ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 11, s. 17

³³⁷ Kırlangıç, *Hâfız Dîvânı*, gazel 11, s. 17.

³³⁸ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel, 11, s. 17.

³³⁹ Kırlangıç, *Hâfız Dîvânı*, gazel 11, s. 18.

Gerçek anlamda samimî bir kalple bağlılığa, rindiliğe çağırır insanları “*sahib-i aazâr, âşık, hakikî dindâr*” olmağa imrendirir. Hâfız dünya evinde aşk çeşmesinde oturur ve orada acıların, özlemlerin eşliğinde kendinden geçer. Dünya sarhoşluğu içinde buhrana düşenlerin hâllerini arz eder. Mecâz ve hakikat arasında gelip gider. Bad’ı saba ile her tarafı gezer. Herkesi duyar ve her iyiliği anlar. Zihnine düşen her resmin nakşını gazel kalıplarına döker. Çünkü o, gönül sırlarının tercümanı ve “*lisan-ül gayb*” dır. Bu sayede menfur şahsiyetleri müsbet yapana kadar san’atını konuşturur.³⁴⁰

Hâfız’ın usta yorumuyla rindlik kavramı irfân ilmine dâhil edilmiştir. Onun “Mekteb-i Rindân” dediği ve bir ekol haline getirdiği rindlik, ancak onun perspektiğinden bakıldığında anlam kazanmaktadır. Rind, akıllı kimsedir. İlim ve irfân arasındaki ince çizgide Hakk’ın rızasına riâyet ederek yürümesini bilendir.

سالها پیرو مذهب رندان کردم

تا بقتوی حرد حرص بزندان کردم

من بسر منزل عنقا نه بخود بردم راه

قطع این مرحله با مرغ سلیمان کردم³⁴¹

Aklın fetvasıyla hırsı zindana atmak için

Yıllarca rindlerin yolunu takip ettim

Anka’nın menziline kendi kendime varmadım

*Bu merhaleyi Süleyman’ın kuşuyla aştım*³⁴²

İrfân mektebinden anladığımız mânâya göre, ilimle irfân arasında çok ince bir zar bir çizgi vardır. Bu zarı yırtıp ta ilimden irfâna geçemeyenler, bildiklerinin bilincine

³⁴⁰ Âşûrî, *İrfân Der Şi’ri Hâfız*, s. 126.

³⁴¹ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 319, s. 431.

³⁴² Kırılanc, gazel 320, s.319.

ulaşamazlar. Putlaştırdıkları bilgileri gün gelir önlerinde aşılmaz bir bent olur. Benlik amazından kurtulmanın yegâne yolu marifet nuruyla kuşanmaktır. Kendinin ârifi olmaya çalışan derviş gönlüne üflenene muhabbeti ihya etmesi için Allah’a yakarır. Bütün bunları kalbinde hakkı ve batılı birbirinden ayırt etmesi için ona bahşedilen akıl sayesinde başarır. Bu sayede aklın Allah’ın insana bahşettiği bir nur olduğunu sezinler ve aklıyla olan hareketleri, fikirleri ile çatışmaz.

Rind, bātın ilmini bilir. Hadisâtı ve kâinâtı yüce kudretiyle ihâta ve idare eden Allah’ın sırlarına gönlünü verir. Ondan lezzet alır zâhirî görüntülere önem vermez. Onun irfânî boyuttan aldığı lezzeti de kimsenin sezmesini istemez. Kendini gizler. İnsanların onun içinde olan sırlarını anlamalarını istemez. O, tanınmadan, bilinmeden yaşayıp ölür. Kendindeki z saklı kutulardaki mücevher gibi gözlerden irak tutar. Ruhunu sonsuzluğa giden yolculuğunda kabz halinden bast haline eriştirmesi için Yaratıcısıyla murâkabe de bulunur.³⁴³ “*Siz beni anınız ki, ben de sizi anayım.*”³⁴⁴ ayetiyle ruhunu doyurur.

K. Bâr-ı Emânet (Emânet Yükü Aşk)

Farsça ve Arapça dillerinden oluşan bu ifade, emanet yükü anlamındadır. “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?”³⁴⁵ hitâbının yapıldığı ruhlar âlemindeki toplantıda, Allah’a verilen söz ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sorumluluktur. Dağlar ve göklerin yüklenmekten kaçındığı bu emâneti, zâlim ve cahil olan insan yüklenmiştir. Yani bu emanet, taşınması, yer ve göklerin bile tahammül edemeyeceği kadar ağır bir sorumluluğu ihtiva etmektedir.³⁴⁶

Bazen Ârifler "emanet" kelimesini "velâyet" ve “aşkın tefsiri” olarak tanımlamışlardır. Âlemde başka mevcudâtta olmayan adem oğluna has olan bu emânete

³⁴³ Daryûş Aşrî, *Muammâyı Hâfez*, s. 5-6, [http://dl1.sarzaminketab.ir/literature/poem/hafez-shirazi/Hafez%20Shirazi_Sarzaminketab.ir%20\(28\).pdf](http://dl1.sarzaminketab.ir/literature/poem/hafez-shirazi/Hafez%20Shirazi_Sarzaminketab.ir%20(28).pdf), Erişim tar. 13.05.2018.

³⁴⁴ Bakara/ 152.

³⁴⁵ A’râf/172.

³⁴⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s.68.

velî kimseler de aşk olarak ve mârifet gözüyle bakmışlardır. Öyle ilâhî bir emanet ki o, kalp dünyasını temizler ve parlatır. Ârifin gönlü göklerin ve yerlerin yüklenmekten çekindiği emaneti yüklendiğinden yücedir. Kur'an'da hikâye edilen Hz. Musa a.s Tûr dağında Rabbini görmek isteyince üzerine Musa: Rabbim! Bana görün sana bakayım! Dedi. Bunun üzerine “Sen beni asla göremezsın! Fakat şu dağa bak! Eğer o yerinde durabilirse, sen de beni görebilirsin!” buyurdu. Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti.”³⁴⁷ O aşkın sahibinin bir nazarına dağlar dayanamayıp dağılırken, Ârif'in gönlüne gece gündüz üçyüz altmış gün defa nazar kılar da ârifin gönlünde hiç bir yıkım olmaz.³⁴⁸

L. Abdal/Budelâ

Arapça'da bedel, bidl ve bedii kelimelerinin çoğuludur. Bu meyanda zikredilir. Karşılık, halef, şerefli, cömert, ivaz gibi lügat manalarına gelir. Tasavvufta ise abdallar, veliler arasında, insanların işlerinden tasarruf için mânevi müsaade verilmiş kişilerdir. Onlar Kur'an'ın deyimiyle ne korku bilirler ve nede üzüntüye düçar olurlar. Ayette şöyle buyurulmuştur: “Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyecekler.”³⁴⁹

Türkçe'de kullandığımız abdal (hatta aptal) kelimesi. Arapça “Ebdal”den bozmadır. Kamus-ı Türkide saderun, ahmak, bir şeye akıl yormaz, kalender meşrep ve derviş adam şeklinde tarif edilir. Tasavvufta, abdal, rical-i gaybdendir. İmâm-ı Kastalâni'nin *Îlâhi Rahmet Hz. Muhammed* adlı eserinde bu konuya dair şu bilgiler yer almaktadır:

Ebdâller: (bir adları da Ricâl'dır 40 zattır, yedisi yedi iklimi korurlar. Enes bin Mâlik r.a şöyle buyurur: “*Ebdâl, 40 er ve 40 kadındır. Bunlardan bir vefat edince yerine*

³⁴⁷ Âraf/143.

³⁴⁸ Buhârâyi, *Ferhengi Eşârı Hafez*, s. 83- 84.

³⁴⁹ Yunus/62.

er kişi ise er, hatun kişi ise hatun getirirler.” İmâm-ı Tâberâni Evsât adlı kitabında şöyle yazıyor: Yerüzünde İbrahim Halil a.s. gibi 40 kişi vardır. Halk bunların sebebiyle sulanırlar. Yani onların bereketiyle Allah c.c yağmur yağdırır ve onların sebebiyle halk yardım görürler. Onlardan biri vefat edince Cenâb'ı Hak yerine bir başkasını getirir.” Hilve’de Ebû Nuaym Abdullah bin Mes’ûd r.a. den rivâyet edildiğine göre: Resulullah s.a.v şöyle buyurmuştur: “Ümmetimden 40 kişi yok olmazlar. O kırk kişi ki, kalpleri İbrâhim (A.S)’ın kalbi üzerinedir yani onun gibidir. Cenâbı Hâk onları yüzü suyu hürmetine insanlar üzerinden belaları kaldırır. Bunlara Ebdâl denilir. Onlar bu mertebeye namaz kılmakla ermediler. Farz olan orucu tutmak ve sadaka vermekle de ulaşmadılar.”³⁵⁰ "Bu isim Kur'an'da beş yerde anılmaktadır."³⁵¹

Abdal, Allah’ın yardımı ve Pîr’in eğitimi ve terbiyesi üzere yol alan, hareket eden kimsedir. Fânî varlığıyla bakî bir melekeyi elde edebilmek için gayret halindedir. Nefisî sözlüğünde şöyle yazmaktadır:³⁵²

Ebu İbrahim Buhârî (ö.256/870)³⁵³ şöyle demektedir: “Bu ümmet hiçbir zaman dört yüz abdâl’sız kalmamıştır. Bu dört yüzden kırk kişi evtad’dırlar. Yani onlar tıpkı dağlar gibi orada dengeyi sağlayan önemli şahsiyetlerdir. Evtâd ehli kimseler yeryüzünün çivileridir. Şöyle ki, Allah dağları yeryüzünün çivileri yaptı ve şöyle buyurdu:

“Ve dağları (yeri sabit tutan) kazıklar yapmadık mı?”³⁵⁴

Eğer dağlar olmasaydı, yeryüzünde huzur bulamazdınız. Eğer bu çiviler (Abdallar, Evliyalar) olmasaydı, asilerin günahları ve uğursuzluğundan dolayı dünya harab olurdu. Bu kırk kişiden dördünün yüzü perdelidir. Bu dördünün birisi kutup’tur. Kâfirlerin selameti, mü’minlerin bereketi sayesinde. Halkın selameti de bu Abdalların bereketi

³⁵⁰ İmâm-ı Kastalâni, *İlâhi Rahmet Hazreti Muhammeds.a.v Mevâhibu Ledüniyye*, Mütercim: Şâir Abdülbâki, Hisar Yayınevi İstanbul, , C. 1, s. 537-538.

³⁵¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, “Abdal” s. 2.

³⁵² Ali Ekber HanNefisî, *Ferhengi Nefisî*, s.62.

³⁵³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cû’fî el- Buhârî (Ö. 256/870)

³⁵⁴ *Kurân*, 30/7

sayesinde. Evtâdın selameti, nukeba'nın-yüzleri perdelilerin bereketindendir. Eğer kutup ölürse, Nukebâ'dan biri onun yerini alır. Eğer Nukebâ'dan biri ölürse, Evtâd'dan biri onun yerini alır. Eğer Evtâd'dan biri ölürse iyi kullardan biri onun yerini alır. Bunun manası şudur: “Bunlar halkın arasında Hakkın emanetidirler. Allah onların bereketi hürmetine halka nazar kılar.”³⁵⁵ “Abdâl'dan murâd, *humaniterlik/merdomani* (insan severlik)'tir. O saygın insanların bâkî âlemin sebebi olduğu ve sayılarının da yetmiş kişi olduğu söylenmektedir. Kırk kişi Şam'dan, diğer otuzu ise, diğer çeşitli yerlerden. Onlardan biri ölünce, diğeri onun yerine geçmektedir.

Fütuhât-ul Mekkiyye ıstılahlarında İbn-i Arâbî'ye göre, “*abdâl*” kelimesi “*budelâ*” olarak yer almaktadır. Bu zâtlar yedi kişi olarak bilinirler. Dört kişiden oluşan gruba “*evtâd*”, üç yüz kişilik olanlarına da “*nukebâ*” denilmektedir.”³⁵⁶ Bu Abdalların hepsi birbirini tanırlar ve bazı işler için birbirlerinin iznine ihtiyaç duyarlar. Tasavvuf ehlinde bazılarına göre onlar Hak dostları ve mütedeyyin olarak zikredilmişlerdir. Bu kimseler, edebe riayetleri ve bazı vasıflarından dolayı bu ismi almışlardır. Abdâl sıfatı hakkında şöyle denir:” *Az yemeleri, uykuya galebe çalmaları, zaruret kadar konuşmaları Abdâlların vasıflarındandır.*”

Aynı şekilde Ebû Muhammed şöyle der:

Abdâl³⁵⁷ tanımlarından biri de, gafillerle konuşmamak, cahillerin sözlerini duymamak, laf atanlara karşı aynı muamelede bulunmamaktır.³⁵⁸ Abdâllar, kalbi Allah'ın nazargâhı olarak tanımlamışlardır. Bu yüzden de bu sözlerle amel etmek her yiğidin harcı değildir. (Öyle herkesin yapabileceği iş değildir.)³⁵⁹

³⁵⁵ Buhârâyî, *Ferhengi Eş'ar'ı Hâfiz*, s.205, s.287

³⁵⁶ İbn-i Arâbî, *Fütûhât-ül Mekkiyye*, s.3.

³⁵⁷ Abdal kelimesi Farsça'da tekil anlamda kullanılmıştır.

³⁵⁸ Buhârâyî, *Ferhengi Eş'ar'ı Hâfiz*, s.205.

³⁵⁹ Buhârâyî, *Ferhengi Eş'ar'ı Hâfiz*, s.35-36

Allah sevgisi müslümanın iyiliğinin alametinin beyanı olarak tarif edilir. Hâfız'ın esas aldığı nihai hedefte budur. Aşkın armağan edildiği makam “*vahdet makamı*” dır. Bu makamın yaşayıcısı olan insanın Allah'ın kudret zincirine bağlı olduğunu düşünmek hafsalalara ağır gelmez. Arîfler, abdâlların her asırda var olduklarını ve zamanları müddeti kadar her asırda geçenler ve yeni gelenler bulunduğunu söylemişlerdir.

V. yüz yılda kaleme alınan “*Bostan-ul Arifîn ve Tuhfet 'ul- Muridîn*” eserinde de sözün başında Abdâlların Allah'ın az sayıdaki has kulları olduklarını izah eder ve onları özet bir dille şöyle târif eder: “*Allah dostları evini barkını zühdünü Allah için feda etmişlerdir. Bunların birçoğu Arap topluluğudur.*”³⁶⁰

³⁶⁰ Kasım Ganî, *Târih'i Tasavvûf Der İslâm*, s. 214.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. HÂFİZ-I ŞÎRÂZÎ HAKKINDA YAPILAN DEĞERLENDİRMELER

Edebiyat alanında yetişen irfân şairleri her asra yeni bir renk ve yeni bir ahenk getirmişlerdir. Hâfızdaki bu özelliği, hüneri ve mânevî havayı takdir edenlerin başında Şehid Murtaza Mutahhârî gelmektedir.

A. Mutahharî ve Hâfız

Hâfız'ı Şîrazî'nin ardından şahsiyeti, şiirleri, ve fikirleri hakkında bir çok şair ve düşünür müsbet veya menfî şeyler yazmış ve söylemişlerdir. Özellikle Hafız'a ihtiram duyanların başında gelen İrân'lı şehit Murtaza Mutahharî'nin (1920/1979) yazdığı “*İleli Gerâyîş be Maddigerî*” adlı eseri zikredilmeye değer bir eserdir. Mutahhârî, eserinin ön sözünde Hâfız'ı Şîrazî'nin kişiliğini yansıtan bilgiler verir. Yazıda o günkü İran'da bulunan materyalist akımının “*Şahsiyetlerin Değiştirilmesi*” konusunda yapmış oldukları teşebbüslerden bahseder ve derki:” Bu insanlar saygıdeğer şahsiyetleri farklı biçimlerde lanse etmek suretiyle insanlar üzerinde kendi ekol ve felsefeleriyle ilgili noktaları yakalamaya çalışmışlardır. İşte tam bu noktada deyim yerindeyse yeni akıma mensup şairlerden birisi, son olarak Lisân'ul Gâyb Hâce Hâfız'ı Şîrazî'nin dîvânını hâşiyesinde bir yığın ıstılahla neşretmişve ona bir de mukaddime.³⁶¹ Hâfız'ın şu beytini onun irfân görüşüne örnek olarak göstermiştir.

من که امروز بهشت نقد حاصل می شود

و عده ی فردای زاهد را چرا باور کنم³⁶²

Bugünün nakit cenneti elimdeyken

³⁶¹ Mutahhârî, *İleli Gerâyîş be Maddigerî*, İntişârât-ı Sadra, ty. s. 1-25.

³⁶² Eski nüshalarda bulunmayan bu beyit Kasım Ganî'nin nüshasında yer almaktadır. Muhammed Kazvînî, bu beytin dipnotuna şöyle yazmıştır: Bu beyit yeni yazılan nüshaların ilk sekiz beytine eklenmiştir.”<https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh346/>Erişim tarihi: 21.05.2018.

Zâhid'in vadine niye inanayım

“Gerçekten de zahitlik taslayan riyaâkarların sultanı altındaki en karanlık devirlerde tek başına yürüyen, kıyamet vâdini inkâr ederek Allah’a aşk, şeytana akıl diyen ve alkış tutarak yürüyen bu abasız ve küfürbaz rind kimdir?”³⁶³

در پاش فتادهام به زاری
آیا بود آن که دست گیرد
خرم دل آن که همچو حافظ
جامی ز می الست گیرد³⁶⁴

Elest şarabından bir kadeh alanın

Nasıl da şendir gönlü Hâfîz³⁶⁵

صوفی بیا که خرقه سالوس برکشیم
وین نقش زرق را خط بطلان به سر کشیم
نذر و فتوح صومعه در وجه می نهیم
دلق ریا به آب خرابات برکشیم³⁶⁶

Sûfî gel riya hırkasını çıkaralım

Bu ikiyüzlülüğün üstüne iptal çizgisi çekelim

Dergâhtaki adak ve bağışı şaraba harcayalım

Riya hırkasını harabat suyuna batıralım³⁶⁷

³⁶³ Murtaza Mutahhârî, *İlel'i Girâyîş be Maddigirî*, s. 15.

³⁶⁴ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfîz*, gazel, 168, s. 201.

³⁶⁵ Kırancı, *Hâfîz Divânı*, 148.s. 150.

³⁶⁶ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfîz*, gazel, 375, s. 511.

³⁶⁷ Kırancı, *Hâfîz Divânı*, gazel, 375.gazel, s. 374.

Burada Mutahharî araya girer ve Hâfız'ı kendi irfânî kişiliğini net bir şekilde gözler önüne serer: *“Gerçekten de diyarın en seçkin adamının evinde dâhi dîvânı, Kur'an ve Mesnevî ile aynı rafa konulan, abdest almadan sürülmeyen, ele alındığında sanki Allah'ın kitabıymış gibi öpülüp başa konulan, yapılan tüm işlerin kaderinin kitabına emanet edildiği ve kendisine bir evliya kadar hürmet gösterilen bu kâfir kimdir?”*

*Mutahharî İlel-i Girâyiş be Maddîgerî*³⁶⁸ adlı eserin eserine aldığı bu materyalist fikirli soruya *“Bunu da ben ekliyorum “* diyerek şöyle cevap verir:

*“Bütün kâfirliğine, inkârcılığına ve inançsızlığına rağmen ölümünden sonra divânını bir araya getiren Hacı Kavamu'd-Din Abdullah tarafından “Zât-ı Melik'i Sıfat”, Meşheru'l Ulemâ, Ustad-ı Nehârîru'l-Udebâ, Mevlânâ'ul-A'zîmu's-Sâ'id, El-Merhumu's-Şehid, Ma'denu'l-Letâifu'r-Ruhâniyye ve Mahzenû'l-Me'ârifu's-Subhâniyye ünvanlarıyla anılan bu adam kimdir?” Kur'an dersi, takvaya riayeti, irfânî kavramların mütaâllaları, Arap dîvânlarını ve gazellerini araştırması onu kendi dîvânını bir araya getirmekten alıkoyan bu adam kimdir? Bu nasıl birisidir ki onun diğer bir hocası da büyük âlimlerden Mir Seyyid Şerif Gurgânî oluyor?”*³⁶⁹

Hacı Kavâmu'd-Din Abdullah, divanını bizzat Hâfız'ın kendisinin bir araya getirememesinin sebebini onun Kur'an Hâfızlığını korumak, için sürekli uğraşmasına, takvâ ile ihsâna bağlı oluşuna, Arap şâirlerinin dîvânlarını toplama ve okuma yönündeki alâkasına ve edebîsanatların tahsiline olan düşkünlüğüne bağlayarak gazellerini bu yüzden bir araya getiremediğini söylemektedir.

³⁶⁸ Mutahharî bu eserini, materyalizm konusunu teorik olarak ele almak yerine bu konuda çeşitli konuşmaları esnasında kendisine sorulan kader-şer problemi, Müslüman olmayan insanların uhrevî durumu gibi sorulara cevap vermek üzere yazmıştır. Şîa kelâmından yararlanmakla birlikte daha çok felsefî bakışı merkeze almış, belli bir esneklik içinde muhatapları geleneksel çizgi doğrultusunda aklî ve naklî açıdan iknâ eden bir yöntem kullanmıştır. *İlyas Üzüm, “Mutahhârî, Murtaza”, DİA., c. 31, İstanbul, 2006, s. 373.*

³⁶⁹ Mutahharî, *Temaâşâgîr-i Râz*, s. 43

Sabahları erkenden dersine gittiği üstadı Kavâmu'd-Din Abdullah'ın kendisine *“Bu inci tanelerinin hepsini bir ipe dizmelişin”* dediği bu adam kimdir? Ayrıca onun diğer hocası olan büyük bilgin ve araştırmacı Mir Seyyid Şerif'i Gûrgânî şöyle nakleder:

“Onun (Hâfız'ın) dersinde sürekli şiir okunurdu. Kendisi bu değersiz ve boş sözlerin yerine felsefe ve hikmete başlayın derdi. Fakat söz konusu Hâfız olunca ona nelerden ilham aldığını sorar, gazellerini okumasını isterdi. Gûrgânî'nin öğrencileri bu yüzden ona itiraz ederek, “ bu nasıl bir sırdır ki bizi şiir okumaktan menederken Hafız'ın şiirlerine rağbet ediyorsunuz?” derlerdi. Bunun üzerine üstad, Hâfız'ın şiirleri bütün Hadîs-i Kudsî'yi ve Kur'an'ın tüm metâlibini ihtiva ediyor, derdi. Gerçekten de bir taraftan dini akımları (dinle aldatan riyâkârları) inkâr ederken öte yandan bunları (asıl mânâlarını kast ederek) zikredebilen bu adam kimdir?

Mutahhârî, beyitlerine Kur'an'ı ilham alan bu korkusuz âşığın ona yapılan taarruzlarda tamamen hamiliğini üstlenmektedir. Onun meramını anlamak için üslûbundaki sanatsal yapıdan ve uyguladığı yöntemle örttüğü duygularından anlamak gerektiğini vurgulamaktadır. Bu şairin şiirlerindeki maânâların maddi âlemden ibaret olduğunu iddia edenlere şöyle bir soruyla cevap verir: *“Farz edelim ki Hâfız dünya görüşü sizin dediğiniz anlamda birisi. Peki onun şiirlerinde şu kelimeler bir arada nasıl olur? “Anı ganimet bilen bir ayyaş. Yoldan çıkmış bir oyuna şahit. Kapı ardında dilenci. Belirleyici bir müteassıb. San'atını sergileyen bir sanatkâr. Neticede hem hayrete düşen hem de şikâyet eden birarada mevcut. Çok üzücü olan şey bu laf kalabalığında ve kavgada kimse onun âlemindeki sırrı anlayamadı.”*³⁷⁰

Bir müddet hakikatin peşinden gittikten sonra yorgun ve gücenmiş bir halde, gamsızlık, yaşanan anı ganimet saymak, hayata tapmak vb. felsefelere yönelerek şiirlerinde özellikle bu meseleleri işleyen bu adam kimdir? Beyitte:

³⁷⁰ Mutahhârî, *Temâşâgîrî Râz*, s. 85.

حدیث از مطرب و می گو و راز دهر کمتر جو

که کس نه گشودو مگشاید بحکمت این معمار³⁷¹

Mutripten şaraptan söz et, feleğin sırrını pek arama

*Kimse hikmetle çözememiştir çözemez bu muammayı*³⁷²

*Beytin anlamı: “Muamma kelimesi “örtülü söz” anlamında kullanılmıştır.”*³⁷³

B. Oryantalizm de Hâfız değerlendirilmesi

Hâfız'ı yorumlayanlar içerisinde ona en büyük haksızlığı yapanların başında oryantalistler gelir. Hâfız çok rind birisi olarak görülür. Sürekli içki içen, rindlikler yapan biri olarak yansıtılır. Oysa Hâfız'ın şiirleri sembolik şiirlerdir. Sürrealist şiirlerdir. Hâfız'ı incelediğimizde ve divanını okuduğumuzda onu bir irfân âlimi, büyük müfessir, büyük İslam âlimi olarak görürüz. Her ne kadar şiirlerinde zülf, şarap, sevgili gibi temalar geçse de onlar sadece birer semboldürler.

Hâfız'ı doğru anlayabilmemiz için onu ve eserlerini tarafsız görebilmeliyiz. Hâfız kendi tarihinde İrân'ın en büyük âlimlerinden biri olarak kabul edilirdi. Medreselerde Üstad olarak dini eğitim ve ders vermektedir. Şiirlerini yaşadığı çağın insanların anlayacağı rumuzlarla anlatmış olması bu yüzdendi. Demek ki, Hâfız'ın tarihini, yaşadığı çağı ve sanat tarzını iyi bilmeden onu değerlendirmek hata olacak ve yanlış yorumlara sebebiyet verecektir.

İnsanoğlu mücerret, maddeden oluşmuş, yaratılmış bir varlıktır. Allah ise, her şeyden müstağni, lahutî bir varlıktır. Şu halde insan yüce Yaratıcıya nasıl ulaşabilir? Edebî dilde bu ünsiyeti kurmak ve uyumu yakalamak için ona olan sevgisini, mecâzî

³⁷¹ Rehber, *Dîvân-ı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 3. s. 5.

³⁷² Kırancı, *Hâfız Dîvânı*, gazel 3, s. 10.

³⁷³ Rehber, *Dîvân-ı Gazeliyyât-ı Hâfız*, s. 6.

aşklarla dile getirmek mümkündür. İnsan karşısındaki sevgilisine sevgisini nasıl söyleyebilirse, Allah’a olan aşkını da mecâzî aşklarla öyle dile getirebilir.

Bazen bu, anlatımdaki üsluplar mâna zenginliğe sebep olur. Hâfız’ın zülf demesinden maksadı, Allah’ın celâl ve cemâl sıfatlarıdır. Rindden maksat, Allah yolunda seyrü sülûk eden, ibadetini sadece cehennemden korkarak ve cenneti umarak değil Allah’ın rızasını umarak yapan kimsedir. Şarap’tan maksat, Allah’tan başka hiçbir şeye önem vermeyen, Allah aşkıdır. Bu aşk, kişinin kalbine girdiği zaman ondan başkasını gözü görmez, ondan başkasını arzulamaz. Leylâyı arzulayan ve aşkıyla çöllere düşen Mecnun gibi “*Leylâ! Leylâ!*” der dolanır. Her şeyde Leylâ’yı görür, Rind, hiçbir şeye sahip değildir. Yarını düşünmeden sadece bugünde yaşamaktadır. Dünya evinde Rabbinden başka hiçbir şeye bağlılığı bulunmaz. Ondan başka herşeyden bağını koparır.

Zaten insanın dünyaya geliş gayesi de bu değil midir? İnsanı ilahî aşktan ve mânâdan uzaklaştıran şeylerden uzak kalmasıdır. Rind, içindeki ilahî aşktan başka her şeyi ötelediğinde Rabbi ile bağını sağlamlaştırır.

İnsana “*Dünyadan ve masivâdan kurtul!*” dediler. Ona yüzünü çevirdiği zaman fânî dünyadan kurtulup menzile varabilir. Onun dünyaya geliş amacı da “*Rindlik*” felsefesinden ibarettir. Sûfîler de derler ki: “*Biz bu dünyaya Âlem’i Zer³⁷⁴’deki hayatımıza geri dönmekiçin geldik.*”

نیود نقش دو عالم که رنگ الفت بود

زمانه طرح محبت نه این زمان انداخت³⁷⁵

İki âlemden eser yokken ülfetin rengi vardı

Zaman bu muhabbeti yeni tasarlamadı³⁷⁶

³⁷⁴ “Âlem-i Zer: Altın alemleri.”

³⁷⁵ Rehber, *Dîvânı Gâzeliyât-ı Hâfız*, gazel 16, s. 24.

³⁷⁶ Kırılancı, *Hâfız Dîvânı*, gazel 16, s. 23.

Mevlânâ'da bu konuyu açıklamamıza yarayan güzel bir hikâye geçer: “Derki biri, Sevgilisinin kapısına gelir ve kapısını döver. Sevgilisi der ki:” *Kimsin?*” O da “Benim.”der. Ancak, Sevgilisi bu cevabı beğenmez ve ona kapıyı açmaz ve: “*Burada iki kişiye yer yok!*”der. Sonra ikinci defa gelir ve kapıyı tekrar çalar. Bu sefer aynı soruyla karşılaşır. “*Kimsin?*” “Bu sefer âşık ona:” *Senim.*”der ve kapı ona açılır.³⁷⁷

Şeytan enaniyeti yüzünden cennetten kovulmuştur. İnsan kendisindeki benliği öne çıkardığı müddetçe asla Allah kalbine tecelli etmez. Yüzü Allah’a dönmedikçe, ilâhî aşkla muhatap olamaz. Kul, kendini gördüğü sürece, asla Allah kalbine nüzûl etmeyecektir. Önemli olan Allah’a ne kadar ibadet ettiği değil, kendini görmeyip alemde sadece ve sadece Allah var deyip hiçliğini kabul etmektir. Kulluk, kendini hiçbir şey olarak görüp tam bir fakirlikle Allah’ın varlığını tasdik etmektir.

Fûzûlî de bu anlamda der ki:

“Cife-i dünya değil herkes gibi mathubumuz,

Bir bölük ankalarız kaf’ı kanaat bekleriz.”

“Ne yanar kimse bana liteş-i dilden özge

Ne açar kimse kapum bad-ı sahadan gayn”³⁷⁸

Kulun derdi maddi faydalar olmamalıdır. Anka Kuşu misali, bir avın bir yiyeceğin başına aslanlardan, kaplanlardan, kartallardan sonra gelir kendisine kemiklerinin sonu kalır. O da kalan kırıntıları toplar yer, buna kanaat ederek ayrılır.

Önemli olan, kendisini görmeyip tam bir yokluk ile sadece ve sadece Allah’ı her şeyde üstün görmektir. Dünya “Ednâ” kökünden gelir. Aşağılık yerdir. O da,

³⁷⁷ *Mecmuâi Dastanhâti Mevlânâ*, Feaaliyet-i Ferhengi Ez Dânişcüyânı Dersi Nazariye Zebanhâ ve Mâşinhâ, Bahar 96, s.

5.http://webpages.iust.ac.ir/h_rahmani/culturalActivity/CulturalActivity_Molavi_95_2.pdf Erişim tarihi: 17.05.2018.

³⁷⁸ Engin Komisyon, *Fuzulî Yaşamı Sanatı Yapıtları*, Engin Yayıncılık, s.36.

içindekilerde yokluğa mahkûmdur madem tasa etmeye değmeyecek şeydir. Niye ona sıkı sıkıya bağlanılsın ki?

Panteizm'i³⁷⁹ de bu anlamda yorumlarsak güzel bir kanıya varırız. "Allah evrende değil, evren Allah'tadır." Allah göklerin ve yerin nurudur³⁸⁰. Nuru ve ecramıyla her yeri kuşatmıştır. Mevlâna'da bu anlamda derki:

Her şey mâşûktur, âşık bir perdedir.

*Yaşayan mâşûktur, âşık bir ölüdür.*³⁸¹

Halk arasında yaygın bir rivâyete göre, Timur devrinde Hâfız bir sarayda şiiirler söylemektedir. Bu arada bir hükümdar, Hafız'ın bulunduğu şehre girer ve: "Bundan sonra bütün sanatçılardan ve şairlerden vergi alacaksınız !" diye ferman eder. Adamları itiraz etse de emri kesin olarak tekrarlar. Adamlar, aldıkları emri uygulamak üzere Hâfız'ın kapısını çalarlar. Ancak Hâfız onlara vergi vermez ve onlara : "Benim gibi bir şairiniz olduğu için sizin bana vergi vermeniz gerekir" der. Adamlar Padişaha geri dönüp olanları anlatırlar. Timur şâirin derhal huzuruna getirilmesini emreder. Huzuruna gelince Timur, onun şiiirlerini inceler ve aralarında şu şiiir gözüne ilişir, belli etmese de beğenir.

اگر آن ترک شیرازی به دست آرد دل ما را

به خال هندویش بخشم سمرقند و بخارا را³⁸²

³⁷⁹ Tanrı ile evreni bir, aynı ve özdeş kabul eden görüştür. Panteizm, anlam olarak tümtanrıcılık - kamutanrıcılık- demektir. Panteizme göre Tanrı'nın evrenden ayrı ve bağımsız bir varlığı yoktur. Tanrı doğada, nesnelerde, insan dünyasında vardır. Her şey Tanrı'dır. Bu algılamada Tanrı'nın, evrenin kendisi olduğunu savunulur. Panteistler evrende varolan her şeyin (atom, hareket, insan, doğa, fizik kanunları, yıldızlar...) aslında bir bütün olarak Tanrı'yı oluşturduğunu söylerler. Bu bakımdan evrende vuku bulan her olay, her hareket aslında doğrudan Tanrı'nın hareketidir. Bu görüşün ilginç ve çarpıcı bir sonucu, insanın da Tanrı'nın bir parçası olduğudur. (Musa Kazım Arıcan, Panteizm ve Panteizm Tartışmaları Arasında Spinoza, Makale, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, ty.) [http://www.beytulhikme.org/Makaleler/1169440522_02_Arican_\(17-32\).pdf](http://www.beytulhikme.org/Makaleler/1169440522_02_Arican_(17-32).pdf). Erişim tarihi: 05072018

³⁸⁰ Nûr/1.

³⁸¹ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî Mesnevî, b., 30, s. 1.

³⁸² Rehber, Dîvân-ı Gazeliyyât-ı Hâfız, gazel 3, s. 4.

”Eğer o Şîrâzlı Türk gönlümüzü elde ederse

Onun Hindu benine bağışlarım Semerkand’ı Buhara’yı ”³⁸³

Timur: *“Bre gâfil sen nasıl olurda hem benim emrimi dinlemez vergini vermezsin hem de benim bin bir zahmetle, yüzlerce adamımı feda ederek fethettiğim Semerkand’ı ve Buhara’yı bir güzelin siyah benine feda edersin? Hâfız burada üstün zekâsını konuşturarak şu cevabı verir: “Hükümdarım! Sizin gibi cömert bir hükümdarın şairi de sevdiğinin kara benine Semerkand’ı ve Buhârâ’yı verecek kadar cömert olur!” der ve böylece Timur’un kalbini kazanıp, en sevdiği şairlerden olmayı başarır. Ödülünü de alır.*

C. Goethe ve Hâfız

Goethe’nin Hâfız’la tanışması ve onun tesirine girmesini kendisinden nakletmek yerinde olacaktır. *”Hâfız’ın şiirleri, HAMMER’in tercümesiyle, geçen yıl (1814) elime geçti. Bundan önce, şurada burada, dergilerde çevrilmiş bazı münferit şiirler, bana bu parlak şairi pek duyurmamıştı. Şimdi ise şu bir araya toplanmış şiirleri, üzerimde öyle büyük bir tesir bıraktı ki, onun karşısında benimde verimli olmam gerektiğini anladım. Yoksa bu kuvvetli şahsiyetin önünde duramayacaktım. Üzerimdeki tesiri çok büyük oldu; onun Almanca tercümeleri, önümde duruyor. Onun duygularını paylaşmadan duramıyorum. Konu ve fikir bakımından içinde bir benzerlik belirmeye başladı. Hem o derece ki, artık içinden de olsa, açıkça beliren bu istekle, gerçek dünyadan zevk almayı kendi kudretime ve kendi irademe bırakan ideal bir dünyaya kaçmak ihtiyacını duydum.”³⁸⁴*

³⁸³ Kırlangıç, *Hâfız Divânı*, gazel 3, s.9.

³⁸⁴ Melhahat Özgü, *“Goethe ve Hâfız”*, Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, *AÜİFD*, c. 1, sayı: 4, 1952, s.90.

Ey Hâfız! Senin sözün büyük bir ebediyettir. Zira onun ne başlangıcı vardır ne de sonu vardır. Senin sözün gökyüzünün çatısı gibidir ki, hiçbir şey onu ayakta tutmaz. Senin gazelinin matla beytiyle makta beytini fark etmek mümkün değildir.”³⁸⁵

Bu tesir Goethe’de yeni bir edebiyat anlayışı meydana getirmişti. Kendisi de bu Fars şairi gibi bir şaheser ortaya koymak için seferber oldu. Nitekim 1819 yılında *Batı-Doğu Dîvânı* adlı eserini yazdığında şöyle demiştir: “Onun karşısında benim de verimli olmam gerekiyordu, yoksa bu şahsiyetin önünde duramayacaktım.”³⁸⁶

Goethe’yi hayran bırakan beyitlere dönelim:

الا يا ايها الساقى ادر كاسا و ناولها

که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها³⁸⁷

Sâkî kadehi gezdir bana da ver

*Aşk önce kolay göründü fakat sonra sükün etti güçlükler*³⁸⁸

İyi bir dini eğitim almış olan Goethe, İncil’in getirdiği mesajı kavramış biri olarak Kur’an’ı Kerim’i de incelemiş, hatta onunla ilgili çalışmalar da bulunmuştur. Doğu edebiyatının inanç köklerini, Arap ve Fars tarihini özellikle de Fars bölgesinin eski Yunan medeniyeti ile olan müşterek mazisini araştırmıştı. Bu yüzden Hâfız’ı yorumlaması ona zor gelmemişti. Hâfız’ı anlamayı, onun ulaştığı makamlara ulaşmayı dileyen Goethe; “Hâfız’ın en fazla kendimle uyum içinde olduğum ve en fazla bana pencere açan kişi olduğunu fark ettim” der. Batı-Doğu adında kaleme aldığı divanında en fazla Hâfız’dan etkilendiğini de ifade eder.³⁸⁹

³⁸⁵ Melahat Özgü, “Goethe ve Hâfız”, s. 93.

³⁸⁶ Özgü, “Goethe ve Hâfız”, s.90.

³⁸⁷ Rehber, *Divânı Gazeliyyât-ı Hâfız*, gazel 1, s. 2.

³⁸⁸ Kırılancı, *Hâfız Dîvânı*, gazel 1, s.7

³⁸⁹ Özgü, *Goethe ve Hâfız*, s. 93.

“1800 lü yılların başında yazılan Hâfız dîvânı tercümesiyle karşılaşmamın öncesinde sadece dünyevi şiirler yazmaktaydım. Ama Hâfız’ın (Osmanlı tarihini yazanlardan biri olan) Hamer tarafından yazılan tercümesini okuduktan sonra şuna karar verdim. Daha önceleri kendimi çok yeterli bir şair sanıyordum. Ancak Hâfız’ı okuduktan sonra, Hz.Musa gibi Tâhâ suresindeki şu ayeti okuyarak Allah’tan Hâfız’daki hikmeti ve derinliği anlayacak kapasiteyi bana bahşetmesini istedim. “Rabbim göğsüme genişlik ver, emrini bana kolaylaştır. Ve dilimden de şu düğümü çöz ki, beni anlasınlar” diye dua ettim.”³⁹⁰

D. Yahya Kemâl ve Hâfız

Hâfız’ın edebî üslûbu, Osmanlı ve Türk edebiyatını büyük oranda etkisi altına almıştır. Osmanlı şairlerinin, onun divanının ilk beytinin tersirinde kalarak divanlarına bu beyitle başlaması bu etkiyi açıklamaktadır. Her ne kadar bazıları bu beytin Muaviye’nin oğlu Yezid’e ait olduğunu iddia ettilerse de bazıları da Hâfız’ın sünni bir müfessir alimi ve Ehl-i Beyt mahbubu bir şair olduğunu ifade ederek bu tezi çürütmektedirler. Osmanlı edebiyatında on kadar divan şairinin divanlarının ilk mısrasında Hâfız’ın divanına başlarken yazdığı ilk Arapça beyti yer almaktadır. Bunlardan bir örnek verecek olursak:

Elâ yâ eeyühe’s-sâkî edir ke’sen ve nâvil hâ

Ki-sen ey pîr’i mey-hâne bizi oğlun gibi bil hâ (Hisâlî)

Türk edebiyatının usta kalemlerinden Yahya Kemal’de Hâfız gibi hayatında şiirlerini kitap haline getirememiştir. Hâfız’da ki Şîrâz sevgisi gibi onda da İstanbul sevgisi yoğundur. O da Hâfız gibi musikiye meyilli ve uygun mısralara sahiptir. Yahya Kemal’in şiirlerindeki manevî havanın nedeni annesinin dine düşkümlüğü ve Rufâi

³⁹⁰ Melâhat Özgü, *Goethe ve Hâfız*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1952, Ankara.

tarîkatı ile bağılılığı dolayısı iledir. Hâfız'da gördüğü o sûfî portreyi bu yüzden kanıksadığı anlaşılmaktadır. Netice de ikisi de söz sanatlarını kullanma da teşbih, mecaz ve kinâye gibi mehâret isteyen dallarda başarılıdılar. Buradan hareketle Yahya Kemal'de Hâfız etkisi onun şiirlerine aksetmiş ve Şîrâz'ın İrem bağlarından esen bu şirin esinti İstanbul'un denize nazır hisarlarına ulaşmıştır. Yahya Kemal Bir beytinde şöyle der:

Meyla Hâfız neyle Mevlânâyı tezkir eyleyen

Pür-terennüm kişver-i Rum ü Acemler görmüşüz³⁹¹

“Gönül”adlı gazeli'nin son mısralarında da yine Hâfız'a olan hayranlığını açığa vurur:

Kemal Hâfız'a hayran, Fuad Hayyam'a

Suhande faris-i meydan olur gönül gönüle

Yahya Kemal'in Hâfız'ın irfân edebiyatına kattığı rengiyle rintlik kavramına yaklaşımı da önem arz etmektedir. Onun İran edebiyatına, Hâfız'la beraber, Hayyam ve özellikle de Nedim'e olan muhabbeti bilinmektedir. Hâfız için şu mısraları kaleme almıştır:

RİNDLERİN ÖLÜMÜ

Hâfız'ın kabri olan bahçede bir gül varmış;

Yeniden hergün açarmış kanayan rengiyle;

Gece bülbül ağaran vakte kadar ağlarmış,

Eski Şîrâz'ı hayal ettiren ahengiyle.

Ölüm asude bahar ülkesidir bir rinde;

Gönlü her yerde buhurdan gibi yıllarca tüter.

³⁹¹ İ. Hakkı Aksoyak, Hâfız Divanındaki İlk Beytin Osmanlı Edebiyatına Etkisi, s. 100.
<http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/kcfinder/upload/files/bilig-8-kis-99.pdf> Erişim tar: 20.08.2018.

Ve senin serviler altında kalan kabrinde

*Her seher bir gül açar, her gece bir bülbül öter.*³⁹²

Peyâmî Safâ Hâfız'ın mizâhına ve dilindeki ironik tarza misal olacak “*Mahşer*” adlı kitabındaki bir mısrasın da şöyle der:

Ya Rab ne eksilirdi rahmetinden

Ya dehre gelmeseydim, ya âşık olmasaydım.

Fakat Hâfız'a göre, insanın dehre gelmesinin de, dünyaya gelmesinde en büyük hikmeti âşık olmasıdır. Hâfız baştan sona divanında şu gerçeği haykırır: “Gönlü yanık, gözü yaşlı olun! Ve ben ne yapabilirim de bu güzeller güzeline ulaşırım diye Sevgili'ye ulaşmanın yollarını arayın!” der îrfân yolcularına. O yüzden divanında ki didaktik öğretileri, masalsı mitolojik anlatımı ve ironik tabirleri ile gönülleri celbetmeye, okuyanları o büyümlü dünyasında yolculuğa davet eder. Hâfız, gönüllerin gözü olur çerağ gibi yanar, rehberlik eder aşk yolunda.

İrfân mektebine giren aşk talebelerine : “*Gönlünüz aşk ateşiyle yansın ve ben ne yapabilirim de bu güzele, aşka ulaşabilirim? diye gayeyle dolun, uğraşın!*” der.

Likaullah'a ulaşmanın tek yolu vardır. Sâlik, arı duru bir kalple Allah'a muhabbet duymalıdır. İhya'da geçen bir hadiste: “Mü'minin kalbi tertemizdir, orada parlayan bir ışık vardır. Kafirin kalbi ise siyah, kara ve ters dönmüştür.”³⁹³

İslâm tasavvuf inancına göre, kalp, muhabbetin mekânıdır. Hemde kalp bütün azaların merkezidir. Ruhumuzu ve duygularımızı yöneten adeta ferman sahibi bir ordu komutanıdır. Kur'an'ı Kerim, Allah Teâlâ'nın kalplere olan ünsiyetini, nazarını ve müdahalesini “*Allah kişi ile kalbi arasına girer.*”³⁹⁴ buyurarak açığa vurur.

³⁹² İskender Pala, “*Harfler Dünyası*”, *Müstesna Güzeller*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 153-

³⁹³ Gazali, İhya, (Ahmed ve Taberani), c. III, s.28.

³⁹⁴ Enfal 8/24

İrfân güneşi gönlüne doğmaya görsün, insanı aku pak eder, safî kılar gün begün. Tasavvuf dergâhlarında edilen öğütlerin başında kalbin korunması gelir. Bir öğütte şöyle denildi:” “Yüce Allah (C.C) Kur’an’da mü’min kullarının kendisine besledikleri sevgiyi anarak onlarla olan muhabbetini ilan etmektedir. Ayette: “İnsanlardan kimileri de vardır ki, Allah’tan başka bazı varlıkları Allah’a denk tanrılar sayarlar da bunları Allah’ı sever gibi severler. İman edenler ise, ancak Allah’ı severler.”³⁹⁵ Allah sevgisi ruhun en önemli hayat membaıdır. Bu yüzden irfan ocağında bu sevgiden uzak bir an boşa heba olmuştur ve sahibi de kalbini bu aşktan boşaltarak başka şeylerle oyalandığından aldanmıştır. Görülüyor ki, Allah’ım seni seviyorum” demek bir edebiyat değildir yalnız bu büyük iddianın isbata ihtiyacı vardır.

Gönlü yanık âşık olmadan Allah’ım seni seviyorum! Demek yalan bir iddiadır. Hâfız’ı okuduğumuzda bu iddianın nasıl müddî’si olunur onu öğrenmekteyiz.

E. Şehriyâr ve Hâfız

Muhammed Hüseyin Şehriyâr (ö. 1988) Tebriz ve Fars’ın ünlü bir şairidir. Daha altı yaşında alfabeyi yeni öğrendiği sırada yanında kaldığı amcasının odasında iki kitap vardı. Onlar Kur’an ve Hâfız Divânı idi. Tebrizin küçük bir köyünde başladığı eğitim hayatı, onu medreselerden Tıp Fakültesine, oradan da çok sevdiği yazarlık ve şairlik mesleğine sevk eder. Babasının ve devrinin önemli isimlerinin desteği ile edebiyat alanında ilerleyen şair Meliküşşuerâ Bahâr’ın eserine yazdığı önsözle meşhur olur. Türkçe, Farsça ve Azerîce şiirler yazan şair, ilk şiir kitabını 1929’da Tahran’da “Sadâ-yı Hüdâ” çıkarır. “*Mesnevî-yi Rûhi Pervâne*” adlı şiir kitabı ilgiyle karşılanınca diğer kitapları art arda yayımlanır. Farsça ve Âzerice yazdığı şiirleri, Hâfız’ın lâtif hünerinden ve şiir zevkinden etkilenir. Ondaki cazip çeşniyi şiirlerine katarak mâhir kalemiyle Türk

³⁹⁵ Bakara/165.

edebiyatında da emsâl alınan bir şahsiyet olur.³⁹⁶O, irfân mektebinin lâtif elçisine mısralarından vedâ eder.³⁹⁷

خداحافظ

به تودیع توجان میخواد از تن شد جدا حافظ
به جان کندن وداعت می کنم حافظ خداحافظ
ثنا خوان توام تا زنده ام اما یقین دارم
که حق چون تو استادی نخواهد شد ادا حافظ
من از اول که با خوناب اشک دل وضو کردم
نماز عشق را هم با تو کردم اقتدا حافظ
تو صاحب خرمنی و من گدایی خوشه چین اما
به انعام تو شایستن نه حد هر گدا حافظ
بروی سنگ قبر تو نهادم سینه ای سنگین
دو دل با هم سخن گفتند بی صوت و صدا حافظ
در اینجا جامه شوقی قبا کردن نه درویشی است
تهی کن خرقة ام از تن که جان باید فدا حافظ
تو عشق پاکی و پیوند حسن جاودان داری
نه حسنت انتها دارد نه عشقت ابتدا حافظ
مگر دل می کنم از تو بیا مهمان به راه انداز
که با حسرت وداعت می کنم حافظ خداحافظ³⁹⁸

Hoşçakal

Sana hoşça kal demeye canım tenden ayrılıyor ey Hâfız!

Can vererek sana veda ediyorum hoşça kal Hâfız

³⁹⁶ Yaşar Karayev, Yavuz Akpınar, “Şehriyar”, *DİA.*, C. 38, İstanbul, 2001, s. 472.

³⁹⁷ Şehriyâr, 71.gazel, <https://ganjoor.net/shahriar/gozidegh/sh71/>Erişim tarihi: 20.07.2017.

³⁹⁸ Muhammed Hüseyin Şehriyâr, *Gozide-i Eş'âri Şi'ri*, s. 66.

http://jpll.ui.ac.ir/article_16443_fed4dc259fbe4616de311665add0181e.pdf Erişim tarihi: 10.05.2018.

Yaşadığım müddetçe senin meddahınım fakat inancım o ki

Sen bir Üstad olduğundan hakkın ödenmez Hâfız!

Ben ilk olarak gözyaşının kanıyla abdest aldım

Aşk namazını sana uyarak eda ettim Hâfız

Sen harman sahibisin ben se başak dilencisi ama

Her dilenci senin lütfuna şayeste olamaz Hâfız

Senin kabir taşına o ağır sinemi koydum

İki gönül sohbet etti sessiz sedasızca Hâfız

Burada kaftan giymek dervişlik değildir asla

Hırkayı tenden ayır sen çünkü can feda olmalı Hâfız

Sen temiz bir aşkla birliktesin sonsuz güzelliğe sahipsin

Ne güzelliğinin sonu var ne de aşkının başlangıcı Hâfız

Şeyhiryâr, Hâfız’a atfen “ *Hodâ Hâfez*” şiiri dışında da şiirler yazmıştır. Bunlardan bazıları; Hâfız’ı Câvidân, Yusuf’u Gomgeşte, Mekteb-i Hâfez” gibi şiirlerdir. Bu şiirler, bu iki ayrı zamanın meşhur şairinin kalp esintilerini anlatan önemli ve iki asrın edebi, târihî ve ictimâî yapısını anlamamız açısından çalışmalardandır.³⁹⁹

Şehriyâr’ın ve Hâfız’ın şiirlerini süsleyen başlıca tabirler ve remizlerden bazıları şunlardır: “*Rüyâ*”, “*düş*”, “*hayal*”, “*irfân*”, “*âşk*”, “*akıl*”, “*hicrân*”, “*şevk*”.⁴⁰⁰

³⁹⁹ Şehriyâr, *Gozîde-i Eş’âri Şi’ri Muhammed Hüseyin Şehriyâr*, 22, 66, 78, 90.

⁴⁰⁰ https://www.academia.edu/28566141/International_Conference_on_Literature_and_Linguistics_Negreşi_Mukâyese-i_Be_Gazâliyat_i_Hâfezo_Şehriyâr_s_5.

SONUÇ

Bu tezde dünya edebiyatı ve dünya kültür mirası açısından çok büyük bir isim olan Hâfız'ı Şîrâzî'yi ve onun divânında kullandığı bazı tasavvufî kavramları ele aldık. Hem Doğu'da hem de Batı'da saygın bir konuma sahip olan şâirin şiir örnekleriyle hakkında bilgiler vermeye çalıştık. Hâfız, çocuk yaşta öğrenmekle iftihar ettiği Kur'anla gönül dağarcığını genişletmiş bir irfân şairi'dir. Yirmi birinci yüz yılda insanlığın sadece maddi zevk ve sefaya düştüğü bir zamanda Hâfız'ın şiirlerindeki maneviyatı diri tutan mânâlarına ihtiyacı vardır. Keşke bugün o bilge Şair, aradan yedi yüz yıl geçmesine rağmen hayatta olsa ve bağrından süzülüp kalemine akan duygularını insanlığın katılaştıran kalplerine yeniden aktarabilseydi.

Hâfız'ı Hâfız yapan mevhîbelerinin yanısıra Allah vergisi bir zekâ ve yaşadığı sosyal kargaşaların ruhunda meydana getirdiği buhran ve sıkıntılardı. Şair, Moğol istilâsının tahakkümünden bıkmış ve kırılmış kalbini şiirlerinde Şîrâz'ın güzelim bahçelerinde gezdirdi ve ferahlattı. Bu nedenle onun duygu dünyasının zenginliğini, sosyal olaylar karşısındaki kudretini vurgulayarak bu erişilmez kalemin manevî boyutunda adım attık. Onu bir inkârcı, şarap ve kadın düşkünü olarak gösterenlere, devrindeki şiir üslûbunu ve şiirlerinde kullandığı irfânî sembollere dikkat çektik.

Hâfız'ı tasavvuf imleğinden geçirdiğimizde kendisini Allah aşkına adanmış, hem bilge bir âlim, hem şiir sanatını irfânî söylemlerle zenginleştiren dahi bir filozof, hem de sinesindeki Kur'anî öğretileri şiirlerine ilham almış bir mutasavvıf olarak görebiliriz. Tasavvufu zihnen ve kalben derk etmiş olan bu mârifet sahibi Allah dostunun mısralarında bahsettiği manevi dünya, onu okuyanların kalplerine tutulan ayna gibi her okura kendisinden bir şeyler göstermektedir.

Hâfız, bir simya aliminin toprağı altına çevirmesi gibi şiirleriyle söz sanatlarını irfân kavramlarıyla harika manalara çevirdi. Söz söyleme de ustalık sergiledi ve gönül

dilinden dökülen cevherleri söz incilerine aktardı. Kendi zamanının hem tarihini hem ictimai ve siyasî durumunu anlattı. Bestelenmeye müsati yapıdaki şiirleri, gönlü neşelendiren, ümide salan, vuslata heves ettiren, hicrana boyayan, üzen, yakan, özleme salan, hamlıktan çıkararak, pişiren, sevgiden çıldırtan mısraları birçok manaları içine alan derinliktedirler. Kendiside şiirleri gibi anlaşılması zor bir şahsiyete sahiptir. Gizemli ve benzeri az bulunur bu şairin şiirlerine yansıyan hakkındaki karineleri dahi onun hakkında kesin bilgiye kani olacağımız açıklıkta değildir.⁴⁰¹

Hâfız'ı tanımak, onun mutasavvıf yönünü tahlil etmek ve ondaki hikmet ve sanatı tartmak elbette büyük bir iştir. Ancak bu işe bir yerden koyulmak ve onunla hasbihal yoluna gitmenin en kolay yolunu bularak divanını elimize almak bu amaca hizmet etmektedir. “Mevlânâ'l-a'zam'us-said, el-Merhum'uş-şehid, Mufahhir'ul-ulemâ, Maden'ul-letâif'ul-Ruhaniye, Mahzen'ul-meârif'us-subhaniyye, Şems'ul-milleud-din Muhammed'ül-Hâfız-ı Şîrâzî... Onun fasih sözleri Mesih'in nefesi gibi kalbi ölmüşlere can bahşetmiştir. Onun Hızır Nebi'nin ağzından çıkmış gibi gaybî söylemleri söz dünyasına yed-i beyza olup ışık saçmıştır. Onun söz meclisinde padişahla dilenci, avam ve havas, din ve devlet adamları, alim ve ümmi birbirine uygun olan ve olmayan görüşleriyle karışmıştır. Onun gazelleri kısa zamanda dünyanın her yanına yayılmıştır. Ama Kur'an dersini muhafaza etmek için birçok tasavvuf ve edebiyat kitaplarından dersler almıştır.

Kur'an'dan mülhem şiirler yazması onun gök ehliyle ülfetine yorumlanmıştır. Arap edebiyatına düşkünlüğü ve bu dile hakimiyeti ile de şiirlerine birçok Arapça beyit yazmıştır. Gaybî söylemlerini, metaforik anlatımlarla ve sanatsal ifadelerle zamanının ahlâken bozulan insanlarına atfetmiştir. Onun sûfilîği gizlidir iç dünyasında saklıdır. Çünkü detayları kayıp hayatı gibi mısraları da gizemli ve her yönüyle anlaşılması

⁴⁰¹ Hasanli, *Çeşme-i Horşid*, s. 19-20-21.

imkânsızdır. Gönle hoş gelen, şifa ve sefaya sebep olan kelimeleri, insanları tesiri altında bırakmış ve bırakmaya da devam etmektedir.

Bu çalışmayı yaparken Hâfız'ı anlatmadan ziyâde anlamayı amaçladım. Çünkü bu mütevâzî çalışma eksigi ile beraber İlâhiyat alanında öncül bir çalışmadır. Bundan sonraki araştırmalara örnek olması en büyük arzumdur. Şîrâz'lı Hâfız'ın gönül gözlerini göklere dikerek gece niyazları, seher vakitlerinde seher virdleri ve gözyaşları ile yazmış olduğu eseri gönle oturan anlamlarla doludur. İrfân yolcularını aşkla yakması Yunus gibi, Mevlânâ gibi, Sâ'd'i gibi teknolojinin beton döktüğü yürekleri eritecek kudrettedir. Hâfız-ı Şîrâzî, asrının ve sonraki asırlarının bir daha onun gibisini göremediği bir sûfi ve Allah sevdalısı bir şairdir.

Tezimi oluşturan her bölümde Türkçe ve Farsça kaynaklara başvurdum. Fars dili ve edebiyatında 18. Yüzyıla damgasını vurmuş olan bu önemli şahsiyetin hayatı hakkında ancak birkaç tezkireden ve de şiirlerinden başka ayrıntılı bilgiye ulaşma imkânı bulamadım. Ancak, onun hakkında yapılan araştırmalara bakarak çalışmamı geliştirdim. Hâfız hakkında yapılan konferans ve söyleşiler de bu anlamda tezime faydalı oldu. Fars edebiyatı alanında uzmanlık yapmış hocalarla birebir fikir alışverişi yaparak kaynaklarda varolan bilgileri değerlendirdim. Genel anlamda Hâfız'ın dünya görüşünü ve tasavvuf düşüncesini özetledim.

Sonuç olarak Hâfız divanının daha derin ve detaylı bir şekilde tasavvuf alanında incelenip değerlendirilmesi ve ilim dünyasına yeni ve kapsamlı eserler kazandırılması gerektiği kanaatine vardım.

Hâfız-ı Şîrâzî'yi şahsiyeti ve özünde saklı değerleriyle tasavvuf penceresinden göstermesi ve yeni çalışmalara vesile olması ümidiyle çalışmamı tamamladım.

KAYNAKLAR

- BALTACI, Halil, Necmeddin Daye Râzî, Hayatı-Eserleri ve Görüşleri, İnsan Yay, İstanbul 2011.
- BEHRÛZÎ, Ali Nâkî, **Hâfız râ beşinâsîd**, İntişârât-ı Marifet, Şiraz 1355.
- BOSNEVÎ, Muhammed Sûdî, **Şerh-i Sûdî Ber Hâfız**, çev. İsmet Settarzâde, İntişârât-ı Negâh, 5.baskı, Tahran 1366.
- BUHARAYÎ, Ahmed Ali Recayi, **Ferhengi Eşari Hafez**, İntişarat-ı İlmî, Tahran 1344.
- CEBECİOĞLU, Ethem, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Ağaç Kitabevi Yay., İstanbul
- CEBECİOĞLU, Ethem, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Ağaç Kitabevi Yay., İstanbul 2009.
- CEBECİOĞLU, Ethem, **Kalb ve Halleri**, Gülistan Dergisi, sayı 181, Ocak 2016.
- <http://gulistandergisi.com/manevi-kalb-ve-halleri/>, Erişim tar. 18.07.2017.
- DİLŞAD, Bedri, **Murâd-Nâme**, Hazırlayan Adem Ceyhan, MEB Yay, İstanbul, 1997.
- DİNÂNÎ, İbrahim, **Hâfız'ı Mânevî**, İntişârât-ı İttılâat, 5.baskı, 1390. <http://ebrahim-i-dinani.com/> Erişim tar: 18.07.2017.
- EL-KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kâsım Adbül Kerim, **Risale-i Kuşeyriye**, İntişarat-ı İlmi ve ferhengî, Te'lif: Schabbüddin Ahmed Sem'ânî, Tashih: Necib Mâyil Herevî, Tahran 1937.
- ES-SÜHREVERDÎ, Ebû Hafs Şihâbuddin Ömer, **Avârifü'l-Ma'ârif**, çev. H.Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, İstanbul 1990.
- ET-TANCÎ, Muhammed, B. Tabit, **İslâm Düşüncesi üzerine Makaleler**, Ankara, 2011.
- ERZURÛMÎ, Osman Bedrüddin, (İmam Efendi), **Gülzâr-ı Sâminî Sohbetler**, I-II, Marifet Yay., İstanbul 1994.

EL-MUHASİBÎ, Haris b. Esed, **Er-Riâye Li-Hukukillah**, çev. Şahin Filiz, Hülya Küçük, İstanbul 1998.

FURUZANFER, Beziüzzaman, **Sohen-u Sohenverân, Nâşir Kharazmi, Tahran 1369.**

FURUZANFER, Beziüzzaman, **Meâhiz'i Kısas ve Temsilât-ı Mesnevî, İntişârât-ı Danişgâh'i Tahrân, Tahran 1333.**

FRYE, Richard N., **Asr-ı Zerrûn-i Ferhengî İrân**, çev. Mes'ud Recebniyâ, Tahran 1358.

FERRUH, Humâyun Rükneddin, **Hâfız-ı Harâbâtî, Esâtir, Tahran, 1369.**

GANÎ, Kasım, **Bahs der Âsâr ve Efkâr ve Ahvâl'i Hâfız, İntişârât-ı Hürmüs, Tahran 1387.**

GANÎ, Kasım, **Târih-i Tasavvuf Der İslâm-Tatavvurât ve Tahavvulât-ı ân ez Sadr-ı İslâm tâ Âsr-ı Hâfız, İntişarat-ı Züvvar, Tahran 1389.**

GANÎ Kasım, **Tarih-i Asr-ı Hâfız, İntişârât-ı Züvvar, Tahran 1321-1322.**

GAZÂLÎ, Muhammed, **İhya-u Ulûmi'd-dîn**, ter: Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul 2012.

GÖLPINARLI, Abdalbaki, (Haz, çev.), **Hâfız Şîrâzi Dîvânı, II. Baskı, MBE Yay, İstanbul 1968.**

GÖLPINARLI, Abdalbaki, **Mesnevî Tercümesi ve Şerhi, İnkilap Yay, İstanbul 1985.**

GURÂB, Muhammed, **Şerh'u kelimâti's-Sûfiyye, (er-Redd alâ İbn Teymiyye), Dimaşk 1981.**

HASANLÎ, Kavus, **Çeşme-i Hûrşîd, İntişârât-ı Novîd-i Şîrâz, Şîrâz 1341.**

HALEBÎ Ali Asgar Halebî, **Te'sir-i Kur'an ve Hadis Der Edebiyat'ı Farsî, İntişarat-ı Esâtir 1374**

HANLARÎ, Perviz Nâtil, **Târih-i Zebân-ı Fârisî, Tahran 1348.**

HUCVİRÎ, **Keşfu'l-Mahcûb Hakikat Bilgisi, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay, İkinci Baskı, 1996.**

- HÜRREMŞAHÎ, BAHAÜDDİN, **Hâfıznâme**, İntişârât-ı Surûş, III. Baskı, Tahran 1378.
- İBN HALDUN, **Şark İslâm Klasikleri Mukaddime II**, çev. Zahir Kadirî Ugan, MEB Yayınları, İstanbul 1996.
- İBNÜ'L-ARÂBÎ, Muhyiddin, **El-Fütühhâtü'l-Mekkiyye**, haz. Ahmed Şemseddin, Beyrut, 1999.
- İSTİLÂMÎ, Muhammed, **Nakdo Şerho Ğazelhaye Hafez**, İntişarat-ı Sohen, Tahran 1392.
- KARA, Mustafa, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yay, İstanbul, 2003.
- KARAHAN, Abdulkadir, **Şîrâzlı Hâfız ve Şiirlerinden Seçmeler**, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, Ankara 1988.
- KAZVÎNÎ, İbrahim, **Perde-i Golriz: Tekrarı Mazmun Der Kelâmı Hâfız**, 1.baskı, 1380, Tus/Tahran.
- KELEBÂZÎ, Ebû Bekir Muhammed, **Et- Ta'arruf Li-Mezhebin Ehli't-Tasavvuf**, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1979.
- KIRLANGIÇ, Hicabî, **Hâfız Dîvânı (Türkçe Tercümesi)**, Kapı Yay, Ankara, 2013.
- KİRMANÎ, Said Niyaz, **Hâfızşinasî**, İntişarat-ı Pajeng, II. Baskı, Tahran 1987.
- KONEVÎ, Muhammed Vehbî **Hafız Şerhi Şerh-i Dîvân-ı Hâfız**, İstanbul 1288-1871.
- PURNAM, Taki, **Gümşüde-i Leb-i Deryâ**, İntişarat, Tahran 2003.
- REHBER, Halil Hatib, **Gülistân-ı Sâ'dî**, İntişarat-ı Safiâlişah, Tahran 1368.
- REHBER, Halil Hatib, **Divân-ı Gazeliyyât-ı Hâce Hâfız Şîrâzî**, Mervî, Tharan 1388.
- RUMÎ MEVLÂNA CELÂLEDDİN, **Mesnevî, –Tam Metin- İkinci Baskı, Konya 2010.**
- SAFÂ, Zebilullah, **İrân Edebiyat Târihi**, çev. Hasan Yılmaz, Ankara 2005.
- SAYAR, Kemal, **Sûfî Psikolojisi**, Timaş Yay, İstanbul 2013.
- SHEHZAD, Ahmed Khan, **Studies in Persian Poetry**, Royal Book Company, Karachi.

MEYBÛDÎ, Ebu'l Fazl Reşidüddin, **Keşf'ül-Esrar Va'du-l Ebrar**, Emir Kebir Yay, Tahran 1371.

MUTAHHARÎ, Murtaza, **Hâfız'da İrfan**, İnsan yay, İstanbul 1997.

MUTAHHARÎ, Murtazâ, **Temaşâgîr-i Râz**, İntişârât-ı Sadra, I.Baskı, Kum, 1359.

NUMANÎ, Şiblî, **Şi'ru'l-Acem/Târih-i Şi'r ve Edebiyât-i İrân**, Tahran 1335.

WIBERFORCE, **Clarke, The Divan-ı Hafız**, The Octogan Press Ltd., London 1981, A.D.

ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İstanbul 2005.

YESEVÎ, Ahmed, **Dîvân-ı Hikmet Seçmeler**, haz. Kemal Eraslan, Kültür Bakanlığı yay, II. Baskı, Ankara 1991.

YILDIRIM, Nimet, **İran Edebiyatı**, Pinhan Yay., İstanbul 2012.

YILMAZ, Hasan Kâmil, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar**, Ensar Yay, İstanbul 2004.

ÖZET

Kaş, Ayşe. Hâfız-ı Şîrâzî Divan'ındaki Bazı Tasavvufî Kavramların Değerlendirilmesi.

Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Dr. Öğr. Gör. Öncel DEMİRDAŞ, s. 130.

Tezimizde, gazellerinde irfânı kendine has üslubuyla anlatan maruf İran şairlerinden Hâfız'ı Şîrâzî'nin şahsından, edebî san'atından ve divânında yer alan bazı tasavvufî kavramlardan örneklere yer verildi. Hâfız'ın uçsuz bucaksız düşünce dünyasında irfânî öğretilerini şiir örnekleriyle işlendi. Bir İslâm Âlimi ve Kur'an hâfızı olarak kulluk mertebelerini edebî dille târif eden bu Allah dostunun rumuzlarla ve sembollerle söylediği şiirlerdeki mânalara getirilen yorumlardan örneklerle konu zenginleştirildi.

Onun kemâl manada kul olma ve rızâ makamında bulunma hevesinde yazmış olduğu ve gece niyazlarıyla kaleme aldığı aşkın sadece zamanına matuf olmayıp günümüze kadar gelen ve sonra gelecek nesillerin edebiyat ve irfân severlerine verdiği mesajların üzerinde duruldu. Onu anlamak ve tanıtmak elbette büyük birikimi olan kalemlerin işidir. Ancak, bu mütevâzi çalışma bundan sonra yapılacak olanlar için ufuk olması amacıyla yapıldı. Bu çalışma ile günümüz dünyasında en çok ihtiyaç duyulan maneviyatın tasavvuf diliyle arz edilerek insanların gönül diliyle konuşan yüce gönüllü bir Allah dostunu tanıtıldı. Onun gaybî lisanından dökülen lâfızlarla, söz sanatına ve derin mânâlarına şiir örneklerine değinildi.

Tezimiz üç bölümden oluşturuldu. I. Bölüm, Hâfız'ın hayatı, tasavvuf anlayışı, edebî kimliği, eserleri, şiirinin özellikleri ve edebiyat dünyasına kattığı zenginlikleri izah edildi. II. Bölümde, Tasavvuf'un anlamı ve Hâfız divanında geçen bazı tasavvufî kavramlardan bahsedildi. Son bölümde Hâfız hakkında yapılan değerlendirmelerden ve Hâfız'dan etkilenen şairlerden bahsedildi.

ABSTRACT

Kaş, Ayşe. Evulation of Same Mystical Concepts in the Divan of Hafız-ı Şîrazi. Master Thesis, Advisor: Lecturer Dr. Öncel DEMİRDAŞ, p. 130.

In this thesis, some sufistic notions from art, collected poems and himself, Hâfız-ı Şîrazi, a well-known Persian poet, who narrated “wisdom” with his own style, are given as example. His doctrine of wisdom from his endless world of thought is narrated with examples of poems. The topic is enriched with examples from interpretations to meanings of poems sang with pseudonyms and symbols by Hâfız, a friend of Allah, describing holy adoration see using literary language as an Islam Scholar and Quran hafiz.

The messages aimed at literature and wisdom lovers, which are not only directed towards its own time but also towards today and future generations, and the love he put down on paper with eagerness of adoration in a manner of maturity, holy see of consent and invocations at nights, are dealt with. Understanding and introducing him is, of course, job for people of letters with immense background. However, this humble study is done to open horizon for future studies. With this study, a high minded friend of Allah who speaks with language of heart of people by presenting morale, most needed in today’s world, with language of Islamic Sufism, is introduced. His words pouring from his eternal wording, rhetoric, profound meanings and poems are discussed.

Our thesis is consisted of three parts. Part I includes life of Hâfız, his understanding of Islamic Sufism, literary personality, features of his poems and contributions to literary world. In Part II, meaning of Islamic Sufism and some sufistic notions of Hâfız’s collected poems are discussed. In last part, evaluations on Hâfız and poets influenced from Hâfız are handled.